

COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS
COMMISSAIRE AUX DROITS DE L'HOMME

Strasbourg, 1 Ekim 2009

CommDH(2009)30
Orijinal metin: İngilizce
Çeviri Taslağı

RAPOR

Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiseri

Thomas Hammarberg'in

28 Haziran – 3 Temmuz 2009
tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaretini müteakiben hazırladığı

İncelenen konu:
Azınlıkların İnsan Hakları

Yönetici Özeti

Avrupa Konseyinin İnsan haklarından sorumlu Komiseri Thomas Hammarberg ve beraberindeki heyet, 28 Haziran – 3 Temmuz 2009 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ziyaret esnasında Komiser Thomas Hammarberg, ulusal ve yerel yönetim yetkilileriyle, uluslararası ve ulusal sivil toplum kuruluşlarıyla, azınlıkların insan hakları da dahil olmak üzere, bazı insan hakları konularını ele almıştır. Komiser aynı zamanda azınlık gruplarının kurumları ve temsilcileriyle de görüşmelerde bulunmuştur.

Raporda aşağıdaki ana konular üzerinde durulmaktadır:

1. Türkiye'deki azınlıkların Avrupa ve uluslararası belgeler bağlamında incelenmesi:

Komiser, Türk makamlarının azınlık gruplarının insan haklarına ilişkin çeşitli sorunların çözüme kavuşturulması için gösterdiği olumlu iyi niyet işaretlerini takdirle karşılamakla birlikte, 1923'te imzalanan Lozan Barış anlaşmasını aşırı dar bir şekilde yorumlayarak müslüman olmayan üç azınlık (Ermeni, Rum, Yahudi) dışında başka azınlıkların varlığını tanımayı reddetmesinden kaygı duymaktadır. Komiser, yetkililerin ülkedeki tüm azınlık gruplarıyla gerçek bir diyalogu sağlayacak etkin bir istişare çerçevesi oluşturarak, yasaları ve uygulamayı, azınlıklarla ilgili Avrupa Konseyi insan hakları standartlarıyla tam uyumlu hale getirecek reformları gerçekleştirmesini önermektedir. Komiser özellikle de, etkili bir ulusal insan hakları kurumunun ivedilikle kurulmasını, kapsamlı bir ayrımcılık karşıtı yasal mevzuatın oluşturulup uygulanmasını ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 12 numaralı Protokolünün kabul edilmesini önermektedir. Aynı zamanda, Ulusal Azınlıkların Korunmasına dair Çerçeve Sözleşmesine ve Avrupa Bölgesel veya Azınlık Dilleri Belgesine taraf olunması da önerilmektedir.

2. Azınlık dilleri ve ifade özgürlüğü hakkı: Bu alanda gösterilen bazı çabalara rağmen, Komiser, azınlıklara ana dillerinin öğretilmesi ve azınlıkların ana dillerini öğrenmesi de dahil olmak üzere, azınlık mensuplarının eğitimiyle ilgili süregelen bir dizi kısıtlamadan çok kaygılıdır. Komiser, azınlıkların ifade özgürlüğü hakkını kullanabilmelerinin ön koşulu olan, azınlık grubu mensuplarına ana dillerinin öğretilmesi ve bu grup mensuplarının ana dillerini öğrenmelerini geliştirecek önlemlerin alınmasını önermektedir. Komiser, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi tarafından Türkiye aleyhine verilen, ve uygulanması Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesince izlenen ifade özgürlüğü ile ilgili bir dizi karardan da kaygı duymaktadır. Komiser, bu bağlamda, yetkililere, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi hukukunun içtihatlarını, yerel hukuka ve uygulamalara etkin bir biçimde aktaracak ilave tedbirler alması çağrısında bulunmaktadır. Buna, Raporda belirtilen, Ceza Kanununun ve terörle mücadele yasasının belirli maddelerinin yeniden düzenlenmesi ve bunların savcılar ve mahkemeler tarafından uygulanması da dahil edilmelidir. Şurası vurgulanmalıdır ki, genelde nefret suçları ve özellikle de ifade özgürlüklerini kullanan insanlara karşı gerçekleştirilen suçlar, etkin bir şekilde incelenmeli ve sorumlular derhal belirlenip Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatları uyarınca cezalandırılmalıdır.

3. Azınlıklar ve örgütlenme özgürlüğü hakkı: Siyasi parti kurma ve faaliyete geçirmeyi içeren örgütlenme özgürlüğünün azınlık mensupları için arz ettiği özel önemi hatırlatan Komiser, özellikle de yakın geçmişte iki büyük siyasi partinin kapatılmasına ilişkin olarak başlatılan işlemlerle ilgili olarak, mevcut Türk yasaları ve uygulamalarıyla ilgili ciddi kaygılarını not etmektedir. Komiser aynı zamanda, Adalet Bakanının, Avrupa Konseyi insan hakları standartlarını tümüyle ulusal yasalara yansıtma gösterdiği kararlılığı övgüyle karşılamaktadır. Komiser, yetkilileri, özellikle de Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi ve Venedik Komisyonunun ilgili önerilerini izlemeye ve süratle uygulamaya davet etmektedir.

4. Azınlıklar, din özgürlüğü ve mülkiyet hakları: Komiser, ziyareti esnasında, yetkililerin, dini azınlık gruplarıyla diyalog kurmaya hazır olduklarını ortaya koymuş olmalarını övgüyle

karşılıklıdır. Ancak Komiserin, dini azınlık gruplarının çevresinde hala var olduğu izlenimini edindiği tedirginlik ve güvensizlikle ilgili kaygıları devam etmektedir. Komiser, yetkilileri özellikle, genel kamuoyunun dikkatlerini çok kültürlü bir toplumun sağlayacağı yararlarla çekecek, ve bu konuda farkındalığı artırıcı faaliyetler gerçekleştirmeye ve diğer ayrımcılıkların yanı sıra, ırk ve din ayrımcılığı ile mücadele edecek etkili ve uzman bir kurum oluşturmaya ivedilikle davet etmektedir. Yetkililerle dini azınlık grupları arasında düzenli aralıklarla gerçekleştirilecek, açık ve içerikli istişare toplantıları gerçekleştirilerek, ülkede kurulu dini azınlık kurumları ve dini azınlıkların hükmi şahsiyetlerinin tanınması gibi, dini azınlıkların insan haklarını etkileyen temel konularda diyalog sağlanmalı ve çözümler üretilmelidir. Komiser, gayri müslim azınlıkların vakıflarıyla ilgili olarak en son gerçekleştirilen yasal tedbirleri ilgiyle gözlemlemektedir. Ancak, mevcut Raporda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihatlarının ilgili yasalarda ve uygulamalarda tam olarak yansıtılması için yetkililerin dikkatlerini çeken ve ilave girişimler gerektiren bir dizi noksanlık belirlenmiştir.

5. Doğu ve güneydoğu Anadolu'da ve bu bölgeden diğer bölgelere gerçekleştirilen zorunlu göç: Komiser, Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgesinde ve bu bölgeden diğer bölgelere göç ettirilen, çoğu Kürt kökenli, ülke içinde yerlerinden edilmiş insanların (IDP) süregelen insani durumu ve insan haklarına ilişkin durumları konusunda çok kaygılıdır. Komiser, ülke içinde yerinden olmuş insanların gönüllü geriye dönüş, gönüllü yeniden yerleşme veya mahalli olarak yeniden entegre edilmeleri gibi haklarını kullanmalarının kolaylaştırılması da dahil olmak üzere, ülke içinde yerinden olmuş insanların bu mağduriyetlerinin giderilmesini hızlandıracak ve daha etkili kılacak ilave tedbirlerin süratle alınmasını önermektedir. Van ilinde ülke içinde yerinden olmuş insanlar eylem planı bağlamında gerçekleştirilen olumlu çabalar da dahil olmak üzere İçişleri Bakanlığının ülke içinde yerinden olmuş insanlar bağlantılı sorunların çözüme kavuşturulmasındaki süregelen istekliliği memnuniyetle gözlenirken, Komiser, yetkililerce, ülke içinde yerinden olmuş insanların geldiği kaynak bölgelerinde yaşam koşulları ve eğitimle ilgili koşulların iyileştirilmesini içeren kapsamlı bir ulusal stratejinin hayata geçirilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır. Komiser aynı zamanda yetkilileri, köy korucusu sisteminin ortadan kaldırılması olasılığını incelemeye ve özellikle de ülke içinde yerinden olmuş insanların geldiği veya yakınlarındaki bölgelerdeki mayınlı alanların temizlenmesi işleminin tamamlanmasına derhal başlamaya ivedilikle davet etmektedir.

6. Romanların insan haklarına ilişkin bazı konular: Komiser, Türkiye'deki Romanların sosyal olarak marjinalleştirilmesi, yeterli barınak, iş, sağlık hizmeti ve sosyal yardım gibi bazı sosyal ve medeni haklardan etkin bir biçimde yararlanmada karşılaştıkları ciddi güçlükler ve gerek polis tarafından ve gerekse devlet güçlerinin dışındaki unsurlarla şiddete maruz bırakılmaları konularındaki kaygılarını belirtmektedir. Komiser, yetkililerin, Türkiye'deki Romanlara karşı yasal ve/veya sosyal ayrımcılık sorunlarına yönelik politikaların kısa ve uzun vadeli eylem planları oluşturularak uygulanmasını sağlayacak insicamlı, kapsamlı ve yeterli kaynaklarla desteklenen bir ulusal ve bölgesel stratejiyi Avrupa Konseyi standartlarına uygun bir şekilde süratle oluşturup uygulamasını önermektedir. Komiser, özellikle de kentsel yenileme projeleri kapsamında, Roman halkının aileleri ve çocuklarıyla birlikte Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde, yerlerinden edilmesi konusunda çok kaygılıdır. Özellikle kaygı verici hususlardan biri de, İstanbul'un tarihi Sulukule semtinde evlerin yıkılması, ve Romanların evlerinden tahliye edilerek yerlerinden edilmesidir. Komiser, ulusal ve yerel makamlara, kültürel mirası korumak ve kültürel mirasa etkin bir şekilde saygı göstermek için ivedilikle önlem almaları, kentsel yenileme mevzuatını gözden geçirmeleri ve 2005 yılında kabul edilen Toplum için Kültür Mirasının Değerine ilişkin Avrupa Konseyi Çerçeve Antlaşmasını süratle kabul etmeleri çağrısında bulunmaktadır.

Rapor Komiserin sonuç ve önerileriyle sona ermektedir.

Türk makamlarının mütalaaları Rapora ek olarak verilmiştir.

Giriş

1. Mevcut Rapor, Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiserinin (Komiser) 28 Haziran – 3 Temmuz 2009 tarihleri arasında Türkiye'ye yaptığı ziyareti müteakiben hazırlanmıştır.¹
2. Komiser, Strasbourg, İstanbul, İzmir ve Ankara'daki Türk yetkililerine, gezisinin bağımsız ve etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi için sağladıkları kolaylık ve yardımlar için içtenlikle teşekkür eder.
3. Komiser, ziyareti esnasında Cumhurbaşkanı Sayın Abdullah Gül, Adalet Bakanı Sayın Sadullah Ergin, AB İşlerinden Sorumlu Devlet Bakanı ve Baş Müzakereci Sayın Egemen Bağış, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Sayın Ertuğrul Apakan ve İçişleri Bakanlığı Müsteşarı Sayın Osman Güneş'in de aralarında bulunduğu çeşitli devlet yetkilileriyle istişarelerde bulunmuştur.
4. Komiser aynı zamanda ulusal ve yerel yetkililerin temsilcileri ve uluslararası kuruluşların yanı sıra, Ekümenik Patrik Sayın Bartolomeos, Ermeni Başpiskoposu Sayın Aram Ateşyan ve Türkiye'deki Yahudi cemaatinin temsilcileriyle de görüşmelerde bulunmuştur.
5. Komiser, bir dizi sivil toplum insan hakları kuruluşlarıyla da görüşmelerde bulunmuş olup, Türkiye'de insan haklarının yaygınlaştırılması ve korunması amacıyla özveriyle çaba gösteren çok canlı ve faal bir sivil topluluğun varlığını memnuniyetle gözlemlemiştir.
6. Avrupa Konseyinin en eski üyelerinden biri olan Türkiye, başlıca Avrupa ve uluslararası insan hakları belgelerinin büyük çoğunluğunu imzalamış ve bu nedenle de bu antlaşmaların bağladığı bir ülkedir.
7. Avrupa'daki, toplum içinde hakim konumda olmayan azınlık gruplarının insan haklarının korunması ve yaygınlaştırılması, Komiser'in çalışmalarının daima odak noktasını oluşturmuştur. Avrupa tarihi gerçekten de, azınlıkların korunmasının, istikrar, demokratik güvenlik ve barış için elzem olduğunu göstermiştir. Devletlerin, hakim olmayan gruplara sağladığı koruma, gerçekten de bu devletlerin her çoğulcu ve demokratik toplumda yeşermesi gereken temel insan hakları ilkelerini etkin bir biçimde uygulaması ve bu haklara saygı göstermesi konusunda bir turnusol kağıdı testi niteliğindedir.
8. Komiser, azınlık mensuplarının hak ve özgürlüklerinin korunmasının Avrupa insan hakları sisteminin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve bunun münferit devletlerin özel bir alanına ait olmayıp, tüm Avrupa Konseyi üyelerince paylaşılan kolektif bir sorumluluk olduğunu hatırlatır.
9. Komiser, Türkiye'nin, farklı kültürlerin ve dinlerin ortak paydası üzerinde durarak uyum ve diyalogu kolaylaştırmaya çalışan Medeniyetler İttifakındaki aktif rolünü dikkate almıştır. Komiser aynı zamanda, geçtiğimiz Nisan ayında Medeniyetler İttifakının İstanbul'da yapılan toplantısında Türkiye Başbakanının, tüm ülkelerde mevcut olan farklı kültürler arasındaki anlayış ve hoşgörünün geliştirilmesi ve diyalog ve iletişimin güçlendirilmesinin gerekliliğini vurgulayan açıklamasını paylaşmaktadır.
10. Komiser, Avrupa Konseyinin bağımsız ve tarafsız bir kurumu çerçevesinde, Türk yetkilileriyle samimi ve yapıcı diyaloga devam etme ve kendilerinin, Avrupa Konseyi insan hakları standartlarının uygulanmasının daha da geliştirilmesindeki çabalarına yardımcı olma arzusundadır.

---

¹ Komisere ziyareti esnasında Komiserlik Ofisi Müdür Yardımcısı sayın Nikolaos Sitaropoulos, ve danışman, Bayan Silvia Grundmann eşlik etmişlerdir.

11. Bu raporda, Avrupa ve uluslararası belge ve enstrumanlar bağlamında Türkiye'deki azınlıkların durumuna genel bir bakıştan (bölüm I) sonra Komiser, aşağıdaki ana konular üzerinde durmaktadır: Azınlık dilleri ve ifade özgürlüğü hakkı (bölüm II), Azınlıklar ve örgütlenme özgürlüğü hakkı (bölüm III), Azınlıklar, din özgürlüğü ve mülkiyet hakları (bölüm IV), Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ve bu bölgelerden diğer bölgelere zorunlu göç (bölüm V), Romanların insan haklarıyla ilgili bazı konular (bölüm VI) ve sonuç ve öneriler (bölüm VII).

I. Avrupa ve uluslararası belgeler ve enstrumanlar bağlamında Türkiye'deki azınlıkların durumuna genel bir bakış

12. Komiser, Türkiye Cumhuriyeti'nin, özellikle de Anayasanın 66. Maddesinin 1. fıkrasında 'Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı herkes Türktür' ifadesinde belirtildiği şekilde, 'anayasa/toprak bütünlüğüne bağlı milliyet' prensibine dayalı olduğunu not etmiştir. Anayasada her ne kadar 'Türk'ün tanımı yapılmamışsa da, Türk makamları bu ifadenin, "tüm Türk vatandaşlarının, kökenlerine bakılmaksızın ulusal kimliklerini yansıttığını...vatandaşların ırk veya etnik kökeninin bir önem taşımadığını çünkü Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte kan bağıını esas alan bir tanım yerine, toprak bütünlüğünü esas alan bir ulus ve vicdana dayalı bir ortak kimlik benimsendiğini belirtmişlerdir.²
13. Komiser aynı zamanda Türk vatandaşlarının kökenlerinin ne denli bir çeşitlilik içerdiğinin de bilincindedir. Nitekim Türkiye haklı olarak bu çeşitliliği 'Türk toplumunun zenginlik kaynağı' olarak nitelendirmektedir.³ 'Azınlık' terimi Türkiye tarafından resmi olarak, 1923 yılında imzalanan Lozan Barış Anlaşmasının Madde III'ünde kullanılan ve Osmanlılarda hakim grup oluşturmayan cemaatlerin dini aidiyetlerine göre sınıflandırıldığı *millet* sistemini çağırıştırır bir şekilde, sadece gayrimüslimlerle ilgili olarak kullanılmaktadır.⁴
14. Komiser, Lozan Barış Anlaşmasının Türkiye'deki 'gayrimüslim azınlıklar' için bir tanım vermemesine rağmen, bu terimin münhasıran üç azınlık grubunu, 'Ermeni, Rum ve Yahudi'leri kapsayacak şekilde, kısıtlayıcı bir biçimde kullanıldığını gözlemlemiştir. Türk makamları 'azınlık' teriminin Müslüman Türk vatandaşları için kullanılmayacağını özellikle vurgulamışlardır.⁵ Türkiye aynı zamanda, toprakları üzerinde, esas olarak yoksul ve işsiz olmaları nedeniyle 'dezavantajlı grup' olarak tanımlanan, Roman kökenli Türk vatandaşlarının⁶ yanı sıra, 'Kürt kökenli Türk vatandaşlarının'⁷ mevcudiyetini de kabul etmiştir.
15. Komiser, Türkiye'deki azınlık gruplarına ilişkin, yakın zamanda oluşturulmuş resmi sayısal veriler bulunmadığını not etmiştir. Türkiye'nin 2000 yılında kamuya açıkladığı, Ermeni, Rum ve Yahudi azınlıklarının nüfuslarına ilişkin tahminler sırasıyla şöyledir: 50 000-93 500,

² Bak: Türkiye'nin BM Irk Ayrımını Kaldırma Komitesine (CERD) sunduğu 13/02/2008, CERD/C/TUR/3 sayılı Rapor, madde 17-18.

³ Bak Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin BM CERD, 2009, s.11'de sıralanan konulara karşı verdiği yazılı cevaplar.

⁴ Lozan Barış Anlaşmasının Madde III'ünde Türkiyedeki 'gayrimüslim azınlıkların' ve Yunanistan'daki 'müslüman azınlığın' korunması öngörülmektedir. Buna, diğer hususların yanı sıra, yaşam ve özgürlüğün korunması, gerek özel gerekse halka açık olarak herhangi bir inanç, din, inanın uygulanması özgürlüğü, tam hareket ve başka ülkeye göç etme özgürlüğü, gerek kanun önünde gerekse uygulamada bu gruplara gösterilen davranışta ve sağlanan güvenlikte eşitlik de dahildir. Bak: Lozan Barış Anlaşması http://www.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Lausanne.

⁵ Bak Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin BM , 2009, s.1'de sıralanan konulara karşı verdiği yazılı cevaplar.

⁶ Bak: Türkiye'nin BM Irk Ayrımını Kaldırma Komitesine sunduğu 13/02/2008, CERD/C/TUR/3 sayılı Rapor, madde 70-73.

⁷ Bak Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin BM CERD, 2009, s.20'de sıralanan konulara karşı verdiği yazılı cevaplar.

3 270-4 000 ve 25 000-26 114. Süryanilerin (Süryaniler veya Süryani Ortodoks Hıristiyanlar) sayısı 17 194 olarak ve diğer gayri müslim azınlıkların (Süryani-Keldani, Bulgar, Katolik ve Arap Ortodox) tahmini sayısı ise 5 628 olarak verilmiştir.⁸ Türkiyedeki Kürtlerin nüfusunun oniki ila onbeş milyon arasında olduğu⁹, Romanların ortalama sayısının ise 750 000 ila 1,5 milyon olduğu tahmin edilmektedir¹⁰. Kafkasyalıların 3 milyon civarında olduğu, Lazların ise 750 000 ila 1.5 milyon arasında olduğu sanılmaktadır. Son olarak Alevilerin ülkedeki başlıca Müslüman azınlık grubu olduğu ve sayılarının toplam nüfusun %5,7 ile %40'ı arasında olduğu tahmin edilmektedir.¹¹

16. Türkiye, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine taraftır. Ancak Türkiye, henüz ırk, ulusal veya sosyal köken ve herhangi bir ulusal azınlıkla bağlantılı olma gibi nedenler dahil olmak üzere, herhangi bir nedenle ayrımcılık yapılmasının genel olarak yasaklanmasını içeren 12 No.lu Protokol da dahil olmak üzere, sözleşmenin bazı protokollerini parlamentosunda kabul etmemiştir. Söz konusu Protokol Türkiye tarafından 18 Nisan 2001 tarihinde imzalanmıştır. Türkiye aynı zamanda, bazı çekinceleriyle birlikte, yeniden düzenlenmiş Avrupa Şartına da taraftır, ancak Şartta yer alan kollektif şikayet sistemini henüz kabul etmemiştir.
17. Komiser, Türkiye'nin 2008 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin, en az bir Sözleşme ihlali saptadığı en çok sayıda (257) kararına muhatap olan ülke olduğunu not etmiştir. Türkiye, 31 Aralık 2008 tarihi itibarıyla, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin yargı kurumuna aktarılan ve karar bekleyen ikinci en yüksek oranda (%11,4) davası (11 000) olan¹²; ve Mahkeme kararlarının muhatap ülkelerce uygulanmasını denetleyen Bakanlar Komitesi önünde ikinci en yüksek oranda bekleyen davası olan ülkedir.¹³
18. Türkiye, üye ülkelerde azınlık haklarının etkin bir şekilde korunması bakımından özel önem taşıyan iki ana Avrupa Konseyi antlaşması olan Ulusal Azınlıkların Korunmasına ilişkin Çerçeve Sözleşme ile Azınlık Dilleri Avrupa Şartına henüz taraf değildir.
19. BM insan hakları sistemi açısından bakıldığında ise Türkiye temel BM insan hakları antlaşmalarına taraftır. Her Tür Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına ilişkin Uluslararası Sözleşme (CERD) 16 Eylül 2002 tarihinde kabul edilmiş olmasına rağmen, Türkiye BM Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesinin (CERD)'nin münferiden yapılacak yazışmaları kabul edip göz önüne alma konusundaki yetkilerini henüz kabul etmemiştir.
20. Türkiye, 23 Eylül 2003 tarihinde Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesini kabul etmiş, ancak, Sözleşmenin, 'Etnik, dini ve dil azınlıklarının var olduğu devletlerde, bu azınlıklara mensup olanlar, grubun diğer üyeleriyle birlikte, kendi kültürlerini yaşama, kendi dinlerini sürdürme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakkından mahrum edilmeyecekler' şeklindeki Madde 27'siyle ilgili olarak bir çekinceyi kayda geçirmiştir. Söz konusu çekinceye göre Türkiye, Madde 27'nin hükümlerini, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Anlaşması ve Lahikalarının ilgili hükümleri ve kuralları uyarınca yorumlama hakkını saklı tutmuştur.

⁸ Bak: Birleşmiş Milletlerin dine veya inanca dayalı her türlü hoşgörüsüzlük ve ayrımcılıkla ilgili olarak İnsan Hakları Komitesinin Özel Raportörünün Ara Raporu, *Türkiyede Durum*, 11/08/2000; UN Doc A/55/280/Add.1, s. 3-4.

⁹ Bak: Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi Raporu, *Kürtlerin kültürel durumu*, 07/07/2006, madde 68. Türkiye'nin toplam nüfusu halen yaklaşık 70 milyondur.

¹⁰ Bak: Avrupa Konseyi Roman ve Göçebeler Bölümü, *Avrupa Konseyi Üyesi Devletlerde Roman Nüfusu*, Temmuz 2008.

¹¹ Bak: Azınlık Hakları grubu, diğer dini azınlıklardan da söz edilen, *Eşitlik Arayışı: Türkiye'deki Azınlıklar*, Londra, 2007, s. 11-14. <http://www.minorityrights.org> adresinde görülebilir.

¹² Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *2008 Yılı Yıllık Raporu*, Strasbourg, 2009, s. 127,131.

¹³ Bakanlar Komitesi, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarının Uygulanmasının Denetlenmesi*, 2. Yıllık Rapor 2008, Nisan 2009, s.44, <http://www.coe.int/t/cm> adresinde görülebilir.

21. Türkiye, 23 Eylül 2003 tarihinde aynı zamanda, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşmeyi de kabul etmiş ve Madde 13, fıkra 3 ve 4'le ilgili çekincesini kayda geçirmiştir. Fıkra 3'te diğer hususların yanı sıra, ebeveynin çocuklarına, kamu makamlarınca kurulan okullar dışında okulları seçme özgürlüğüne devletlerin saygı göstereceği ve çocuklarının dini ve ahlaki eğitimlerini, ebeveynin inançları doğrultusunda almasını sağlayacakları belirtilmektedir. Fıkra 4'de ise, diğer hususların yanı sıra, bireylerin ve kurumların kendi eğitim kurumları kurup yönetebilecekleri yer almaktadır. Türkiye bu hükümleri kendi Anayasasına uygun bir şekilde yorumlayıp uygulama hakkını saklı tutmuştur.
22. Türkiye'nin, daha önce 4 Nisan 1995 tarihinde BM Çocuk Hakları Sözleşmesini kabulünde de, diğer hususların yanı sıra, azınlık çocuklarının eğitimi, kültürü ve bu bağlamda kitle iletişim araçlarının rolüne ilişkin Madde 17, 29 ve 30 ile ilgili olarak çekinceleri kayda geçirilmişti. Türkiye bu hükümleri 'Türkiye Cumhuriyeti Anayasası ve 24 Temmuz 1923 Lozan Anlaşmasının lafzına ve ruhuna uygun bir biçimde' yorumlayıp uygulama hakkını saklı tutmuştur.

II. Azınlık Dilleri ve ifade özgürlüğü hakkı

23. İfade özgürlüğü en iyi bir biçimde, özel ve kamu alanında insanın ana dilini özgürce kullanabilmesiyle uygulanabilir. Türk Anayasasının Madde 3, fıkra 1'inde, 'Türkiye devleti ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir.' ifadesi yer almaktadır. Madde 3'ün bizzat kendisi, haddi zatında, 'Devletin Bütünlüğü, Resmi Dili, Bayrağı, Milli Marşı ve Başkenti' başlığı altındaki, Anayasanın III. Bölümünü oluşturmaktadır.
24. Ayrıca, Anayasanın 42. Maddesinde, 'uluslararası antlaşmaların hükümleri saklı kalmak kaydıyla' 'Türkçeden başka hiçbir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez' ifadesi yer almaktadır. Bu kuralın istisnası, 1923 Lozan Barış Anlaşmasının 40. Maddesi ve 14 Şubat 2007 tarihli Özel Eğitim Kurumları Yasası uyarınca gayri müslim azınlıkların (uygulamada Ermenileri Rumlar ve Yahudiler) eğitim kurumlarıdır. Mevcut azınlık okullarında (42 ilk ve orta okul) çocuklar ana dillerini öğrenmekte olup, Türk dili ve Türk kültürü dışındaki tüm dersler öğrencilerin ana dilinde öğretilmektedir.
25. Komiser 1923 Lozan Barış Anlaşmasının Madde 41, fıkra 2'sinde 'gayrimüslim azınlık mensubu Türk vatandaşlarının önemli bir oranda mevcut olduğu kasaba ve bölgelerde, Devlet, belediye ve diğer bütçelerden, eğitim, dini veya hayırsever amaçlı olarak kamu fonlarından sağlanan miktarlardan eşit bir payın bu azınlıkların kullanımlarına ve yararlanmalarına ayrılmaları temin edilecektir' ifadesinin yer aldığını not eder.
26. Komiser, edinilen bilgilere göre, bazı azınlık okullarının ciddi finansal sorunlarla karşı karşıya olmalarına ve eğitim standartlarını güçlükle idame ettirmeğe çalışmalarına rağmen, kısa bir süre önce hazırlanan bir uzman raporuna göre, Türk devletinin 'Lozan azınlık okullarına' finansal destek sağlamadığını üzülen gözlemlemiştir. Aynı zamanda, Türkiye'nin, Rum azınlık okullarında öğretmenlik yapmaya gelen öğretmenlerle ilgili olarak müttekabiliyet prensibini uygulamasının ve Rum ve Ermeni okulları için öğretmen alımının veya ders kitaplarının onaylanmasında edinilen bilgilere göre gecikmeler olması, bu azınlık çocuklarının okullarında eğitime erişimlerinin ne denli etkili bir biçimde gerçekleştiği hususunda kaygılara neden olmaktadır.¹⁴

¹⁴ Azınlık Hakları Grubu, *Unutulmuşlar mı Asimile mi Edilmişler? Türk Eğitim Sisteminde Azınlıklar*, Londra, 2009, s. 16-17.

27. Komiser, 'Lozan azınlık okullarının' diğer gayrimüslim gruplarından öğrenci kabul edemediklerini not etmiştir. Bu sınırlayıcı uygulama gerçekte, Türkiye'nin 1923 Lozan Barış Anlaşmasında yer alan 'gayrimüslim azınlıklar' terimini kısıtlayıcı bir şekilde yorumlaması nedeniyle kendi okullarını açamayan, Süryaniler gibi diğer gayrimüslim azınlıkların aleyhine işlemektedir. Komiser aynı zamanda, Türkiye'yi ziyaretinde, Ermeni cemaatinin ülkede gayri nizami olarak bulunan düzensiz göçmen ailelerin çocuklarına eğitim sağlama önerisinin yetkililerce onaylanmadığını kaygı ile öğrenmiştir.
28. Komiser, yeni Özel Eğitim Kurumları Yasasınının 14 Temmuz 2007 tarihinde yürürlüğe girdiğini not etmiştir. Eski mevzuata göre, eğitim dilinin Türkçe olmadığı bütün okullarda bir Türk vatandaşının ve Türk dili veya kültürü öğretmeninin Müdür Yardımcısı olarak atanması zorunluydu. Her iki niteliğe sahip olan bir kimse bulunmadığı takdirde, Müdür Yardımcısınının Türk vatandaşı ve 'Türk kökenli' olması gerekiyordu. Yeni yasada 'Türk kökenli' olma şartı kaldırılmıştır. Ancak Komiser, alınan bilgilere göre, herhangi bir yönetmeliğin henüz yürürlüğe girmemiş olmasından ve durumun aslında eskisi gibi devam ettiğinden kaygı duymaktadır.¹⁵
29. Komiser, Lozan azınlık okulları da dahil olmak üzere, devlet ve özel ilk öğretim okullarında öğrencilerin ısrarla hergün "Türküm" sözüyle başlayıp "ne mutlu Türk'üm diyene" şeklinde biten bir andı okumaya zorunlu bırakılmalarından kaygı duymaktadır. Alınan bilgilere göre, 2007 yılında öğretmenlerin bu uygulamanın kaldırılmasına yönelik bir girişimleri sonucunda bu öğretmenlere karşı "halkı kanunlara karşı kışkırtmak" suçuyla yasal işlem başlatılmıştır. Komiser bu davanın sonucu konusunda bilgilendirilmek istemektedir.
30. Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı 5 Aralık 2003 tarihinde Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında kullandıkları farklı dil ve lehçelerin mevcudiyetini kabul ederek, azınlık dillerinde eğitimle ilgili bir tüzük yayınlamıştır. Bunun sonucunda Türkiye'de, Kürtçe gibi, geleneksel olarak kullanılan dillerin özel kurslarda eğitimi 2004 Nisan ayından itibaren yedi ilde (Batman, Diyarbakır, Şanlıurfa, Adana, İstanbul, Van ve Mardin) sağlanmaya başlamıştır. Ancak Komiser, ücret karşılığında sağlanan bu kursların tümünün, alınan bilgilere göre, kursa devam eden öğrenci olmaması nedeniyle 2005 yılında kapandığını üzülerek öğrenmiştir.¹⁶
31. Alınan bilgilere göre, azınlık grupları bu kurslara para ödemek zorunda kaldıkları için ciddi güçlüklerle karşı karşıya olup, okudukları devlet okullarında eğitimlerini ana dillerinde sürdürme imkanına kavuşmayı şiddetle arzu etmektedirler. Konu, diğer hususların yanı sıra, Türk Üniversitelerinde, Kürtçe, Süryanice veya Romanca gibi azınlık dillerini öğretecek nitelikli öğretmenleri eğitip yetiştirecek dil bölümlerinin bulunmayışıyla da ilgilidir. Bunun sonucunda da en azından 2009 yılı başlarına kadar, Kürtler ve Romanlar gibi bir dizi azınlık grubunun dilinin gerek devlet okullarında gerekse özel öğrenim kurumlarında öğrenilmesi mümkün olamamıştır. Bununla birlikte, Türkiye'de, İngilizce, Fransızca, Almanca ve İtalyanca gibi Avrupa dillerini öğreten bir dizi devlet ve özel okul ve üniversite olduğu da not edilmiştir.
32. Komiser Kürt dilinin üniversitede okutulmasına karşı yakın geçmişte bir hoşgörüsüzlük ortamı olduğunu kaygı ile gözlemlemiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, 3 Mart 2009'da *Temel ve diğerleri* davasında, Kürtçenin seçmeli ders olarak okutulması için üniversite rektörüne hitaben yazdıkları bir dilekçe nedeniyle Afyon Kocatepe üniversitesinden onsekiz öğrencinin okulla ilişkisinin kesilmesi nedeniyle oybirliği ile Türkiye aleyhine bir karar almıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi nihayetinde 2004 yılında iptal edilen ve

¹⁵ Bak: Azınlık Hakları Grubu, BM Irk Ayrımını Kaldırma Komitesine (CERD) sunulan *Yazılı Mütalaalar*, 2009, at p. 8.

¹⁶ Bak: Türkiye Hükümetinin, BM Irk Ayrımını Kaldırma Komitesi (CERD), 2009, s.22, Azınlık Hakları Grubu, *Eşitlik Arayışı: Türkiye'deki Azınlıklar*, Londra, 2007, s.16'da ele alınan konularla ilgili olarak sunduğu yazılı cevaplar.

öğrencilerin bir veya iki dönem kaybetmesine neden olan disiplin cezalarının makul ve orantılı olmadığına ve bu nedenle de mahkemeye başvuran öğrencilerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 1 No.lu protokolünün Madde 2'sinde yer alan eğitim hakkının ihlal edildiğine hükmetmiştir. Mahkemenin bu kararından sonra, Komiser, YÖK Başkanının Kürtçeyi üniversite müfredatında sağlanan dil dersleri arasına dahil etme kararını ve böyle bir kursun 2009 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesinde verilmeye başlandığını öğrenmiştir.¹⁷

33. Türk makamları 13 Şubat 2009 tarihli bir yazıyla Komisere, Türkiye'de çok dilli bir yayın yapan TRT -6 kanalının yayına başladığını ve 1 Ocak 2009 tarihinden itibaren haftada 7 gün 24 saat Kürtçenin Kırmançi lehçesinde yayın yaptığını bildirmiştir. Türk makamları aynı zamanda 'TRT'nin 2009 yılında yayın kapsamını arttırarak Kürtçe'nin Zaza ve Sorani lehçelerinde de yayınlara başlama niyetinde olduğunu', böylece 'Türkiye'deki kültürel ve dil zenginliğinin korunmasına ve yaygınlaştırılmasına katkıda bulunulduğunu' belirtmişlerdir. Komiser bu girişimin, Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesinde kabul edilen, Kürtlerin kültürel durumuna ilişkin 1519(2006) no.lu kararda yer alan önerilere uygun olarak, Türkiye'de Kürt dilinin ve kültürünün korunması ve yaygınlaştırılması yönünde atılan doğru bir adım olduğu görüşündedir.
34. Komiser 2007 Ekim ayında Diyarbakır Yenişehir Belediyesi Çocuk Korosunun çocuk üyelerinin San Fransisco'da düzenlenen bir müzik festivalinde Kürt dilinde bir marş söylemeleri nedeniyle haklarında ceza kovuşturması açılmasını derin bir kaygı ile gözlemlemiştir.¹⁸ Suçlama 'terör örgütüne veya terör örgütünün amaçlarına hizmet eden propaganda yapma' (Ceza Kanununun Madde 220, fıkra 8'i) olup, söylenen şarkının aynı zamanda yasadışı PKK (Kürdistan İşçi Partisi) örgütünce de kullanılmakta olmasına dayandırılmıştır. Şarkının istek üzerine okunması ve çocukların sözü edilen suçu işleme niyetinde olmadıkları nedeniyle suçlama 2008 Temmuz ayında geri çekilmiştir.
35. Komiser, Türkiye'yi ziyareti sırasında, ziyaretten önceki dokuz ay boyunca, 190'dan fazlası 13 ila 17 yaşları arasında olan 250 kadar Kürt kökenli çocuğun, Kürt grupların düzenlediği gösterilere katılıp polis güçlerine taş atmaları nedeniyle tutuklanıp göz altına alındıklarını öğrenmiştir. Komiser, özellikle de yaşları 16-17 arasında değişen dört çocuğun Diyarbakır'da düzenlenen gösteriye katılmaları sonucunda terör örgütü üyesi olmakla suçlanarak 14 Temmuz 2008 tarihinden beri Diyarbakır cezaevinde tutuklu olduklarını öğrenmiştir.¹⁹
36. Ziyareti esnasında Komiser'le görüşen Sivil Toplum Örgütleri, bu gibi durumlarda yasal takibatın Ceza Kanununun 220 maddesinin 6. fıkrasına dayandırıldığını ve bu fıkraya göre, yasadışı bir örgüt adına suç işleyen herkesin, söz konusu örgütün üyesi olmasalar dahi, gerek söz konusu suç, gerekse örgüt üyesi olma suçuyla hüküm giydiğini belirtmişlerdir. Mahkemelerin bu maddeyi Kürtlerle ilgili gösterilere katılanlara karşı geniş çaplı olarak uygulamaları, Mart 2008'de Yargıtay'ın Genel Ceza Dairesinin PKK'nın halka yaptığı çağrılar sonucu yapılan gösterilere katılanların, diğer maddelerin yanı sıra Ceza Kanununun yukarıda belirtilen maddesi kapsamında değerlendirilmesine ilişkin bir kararını izlemektedir.
37. Komiser, Türkiye'yi ziyareti esnasında, Adana ve Gaziantep'teki gösterilere katıldıktan sonra, diğer maddelerin yanı sıra yukarıdaki ceza maddesi nedeniyle de hüküm giyen ve bir yılı aşkın bir süredir cezaevinde bulunan üç çocuğun bulunduğunu öğrenmiştir. Söz konusu çocuklar tutuklandıklarında 16 yaşında idiler. Daha pek çok çocuğun benzer koşullarda tutuklanarak, 3713 sayılı Terörle Mücadele yasasının Madde 7, Fıkra 2'sinde yer alan terör örgütünün propagandasını yapma suçuyla hapis cezalarına çarptırılmışlardır. Komiseri

¹⁷ <http://www.hurriyet.com.tr/english> adresinde bulunan 05/03/2009 tarihli basın açıklaması

¹⁸ Bak: Uluslararası Af Örgütü'nün 18/07/2008 tarihli basın açıklaması.

¹⁹ BM Irk Ayrımını Kaldırma Komitesi'ne (CERD) sunulan, Şubat 2009 tarihli Kürt İnsan Hakları Projesi, *Gölge Raporu*, madde 20.

özellikle kaygılandırılan husus, Terörle Mücadele yasasının Madde 9 ve 13'ünün 15 ila 18 yaşındaki çocukların olağan ceza mahkemelerinde yargılanmasına izin vermesidir.

38. Komiser, bu bağlamda, Avrupa İnsan hakları Mahkemesinin, 2001 yılında bir çocuğun yasadışı bir PKK gösterisine katıldığı kuşkusuyla tutuklanıp gözaltına alınmasıyla ilgili *Salduz* davasına ilişkin 27 Kasım 2008 tarihli kararını not etmiştir. Mahkeme bu davada, başvuru sahibinin, diğer nedenlerin yanı sıra, polisin gözetiminde ifade verirken avukatıyla görüşmesine izin verilmemesi nedeniyle Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesini ihlal ettiğine oybirliği ile karar vermiştir.
39. Özellikle kaygı verici bir husus da, 2006 yılında birden fazla dilde (Türkçe, Kürtçe, Ermenice, Süryanice, Arapça ve İngilizce) belediye hizmetleri sağlamaya başlaması nedeniyle Sur (Diyarbakır) belediye başkanının İçişleri Bakanının isteğiyle 2007 Haziran'ında, Danıştay tarafından görevden alınarak belediye meclisinin lağvedilmesidir. Belediyenin söz konusu kararı, bölge halkının %72'sinin gündelik hayatta Kürtçe konuştuğunu, %24'ünün de Türkçe ve diğer dilleri konuştuğunu gösteren bir araştırmaya dayanarak alınmıştır. Danıştayın kararı, diğer nedenlerin yanı sıra, Anayasanın 3. Maddesinin 1. Fıkrasında yer alan, 'Türk Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür. Dili Türkçedir' hükmüne dayandırılmaktadır. Söz konusu davanın, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine götürüldüğü anlaşılmıştır. Komiser, özellikle de bu tür baskıcı devlet uygulamalarının, Diyarbakır bölgesinde yaşayan Kürt nüfusun bazı bölümlerinde olduğu gibi, ne yazık ki okuma yazması olmayan önemli sayıda insanın kamu hizmetlerinden dışlanmasına yol açabileceğinden kaygı duymaktadır.²⁰
40. Komiser, yerel yönetimlere yönelik bu baskıcı tedbirin münferit bir olay olmadığı, Diyarbakır bölgesinde genelleştirilmiş bir uygulamanın parçası olduğu izlenimini edinmiş olup bundan derin bir kaygı duymaktadır. Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi (CLRA), 2006 ve 2007 yılında meydana gelen diğer olaylar arasında, Kürtçe konuşma yapan (ve Kürtçe şarkı söyleyen) politikacılara ve diğerlerine ceza davaları açılması, bir nikah törenini Kürtçe yaptığı iddiası ile eski Sur belediye başkanıyla ilgili soruşturma başlatılması, Kürtçe yılbaşı kartı göndermesi nedeniyle Diyarbakır belediye başkanına karşı yasal işlem başlatılması, Kürtçe yayın yapan Roj TV'nin muhtemel kapatılması ile ilgili olarak Danimarka Başbakanına yazdıkları mektup nedeniyle 56 belediye başkanı hakkında 'silahlı bir örgüte yardım ve yataklık yapma' suçlamasıyla yasal takibat başlatılması yer almaktadır.²¹
41. Komiser, CLRA'nın *Türkiye'de Yerel Demokrasi* konusundaki 229 (2007) sayılı kararında, yerel düzeyde, azınlık dillerinin kullanılmasıyla ilgili olarak aşağıdaki ana sorunları tespit ettiğini hatırlatır: öncelikle, "Türk makamları, 'Türk kimliğini'nin, Türkçe'den başka dilleri konuşan Türk vatandaşlarının kültürel haklarını ve özgürlüklerini kısıtlayan, sınırlayıcı bir şekilde yorumlanmasına izin vermektedirler; ikinci olarak, "Kamu hizmetlerinin sağlanmasında Türkçe dışındaki dilleri kullanmaları nedeniyle yerel yöneticilere karşı alınan tedbirler, tüm diller için tutarlı bir şekilde uygulanmamaktadır."; üçüncü olarak da, "Belediyeler Kanunu, mahkemelerin belediye başkanlarına ve belediyelere karşı, belediye başkanlarının 'siyasi' kararlar almaları gerekçesiyle yasal işlem başlatabilmesini ve belediye başkanlarını görevden almalarını mümkün kılmaktadır.
42. Komiser, aynı zamanda, Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanununun 58. Maddesinde seçimlerde kullanılacak tek dilin Türkçe olduğunu öğrenmiştir. Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonunun (ECRI) Türkiye ile ilgili Üçüncü

²⁰ Bu olay sonucunda Türkiye'ye 8-10 Ağustos 2007 tarihlerinde bir bilgilendirme ziyareti yapılmış ve Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimleri, <http://www.coe.int/T/Congress> adresinde bulunan, *Türkiye'de Yerel Demokrasi* adlı 229(2007) sayılı kararı yayınlamıştır.

²¹ Bak: *Kongrenin Türkiye'ye Yaptığı Bilgilendirme Ziyareti Raporu (8-10 Ağustos 2007)*, Strasbourg, 18/09/2007, s.4.

Raporunda, yukarıdaki yasal gerekçe ile yasal işlem başlatıldığı not edilmiştir.²² Komiser aynı zamanda, Siyasi Partiler Kanununun 81.Maddesine göre, siyasi partilerin 'Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde milli veya dini, kültür veya mezhep veya ırk veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri süremeyeceklerini' görmüştür.²³ Yasa aynı zamanda seçim kampanyalarında azınlık dillerinin kullanılmasını açık bir şekilde yasaklamaktadır. Bu hüküm, Türkiye Cumhuriyeti Meclis Başkanının, 24 Şubat 2009 tarihinde, devlet televizyonu TRT'nin, Demokratik Sol Parti (DTP) üyesi Ahmet Türk'ün kendi parti grubuna yaptığı Kürtçe konuşmanın canlı olarak yayınlanmasını durdurmasına temel oluşturmuştur.²⁴

43. Komiser yukarıdaki yasaların çok kısıtlayıcı olduğu ve Avrupa Konseyi standartlarına göre tüm üye ülkelerce sadece korunmakla kalmayıp yaygınlaştırılması da gereken, azınlık grubu mensuplarının ülkenin siyasi yaşamına etkin bir biçimde katılımını önlediğine inanmaktadır.²⁵ Kuşkusuz, demokratik bir ülkenin toplumunda, çoğulculuk unsuru, tüm demokratik tezahürlerde ve özellikle de halkın siyasi istişarelerine ve karar verme sürecine doğrudan katılımının ana yöntemlerinden biri olan ulusal seçimlerde ve siyasi parti kampanyalarında etkin bir şekilde yansıtılmalıdır.
44. Komiser, 3 Temmuz tarihinde Adalet Bakanı sayın Sadullah Ergin'le yaptığı görüşmede, sayın bakanın Türk hukukunu ana akım hukukuna uygun hale getirerek ve Avrupa İnsan Hakları İçtihatlarının etkin bir biçimde uygulanmasını güçlendirme ve böylece yeni Sözleşme ihlallerini önleme konusundaki kararlılığını memnuniyetle not etmiştir.
45. Komiser özellikle de Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine götürülen ve mahkemenin Türkiye aleyhine karar aldığı, Kürtçe bir oyunun sahneye konmasına izin verilmemesi²⁶ ve yasadışı PKK silahlı örgütüyle ilgili bir gazeteyi okuduğu ve televizyon kanalını izlediği için bir hakim hakkında yasal takibat başlatılması gibi²⁷, ifade özgürlüğü ile ilgili bir dizi dava konusunda özellikle kaygı duymaktadır.²⁸ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi her iki davada da Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 10. Maddesinin ihlal edildiğine oy birliği ile karar vermiş olup, davalar Sözleşmenin Madde 46 Fıkra 2'sine göre, kararın uygulanmasının denetlenmesi için Bakanlar Komitesinin incelemesine sunulmuştur.
46. 2006 ila 2009 yılları arasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince verilen dört kararda, Türk makamlarının, diğer konular arasında, karalama ve şiddete ve ayrılıkçılığa kışkırtma gerekçesiyle, Türkiye'deki bazı yayın kuruluşlarının ifade özgürlüğüne demokratik bir toplumda gereksiz olan ve orantısız bir biçimde müdahale ettiği için, Türkiye'nin Sözleşmenin 10. Maddesini ihlal ettiğine oy birliği ile karar verilmiştir.²⁹ Komiser, söz konusu davalarda, Mahkemenin bulduğu ihlallerin temelinde Türk yayın mevzuatının (1991 yılında kabul edilen ve daha sonra değiştirilen 3984 sayılı kanunla bu kanunun RTÜK tarafından uygulanması) ve yerel mahkemelerin yattığını kaygıyla gözlemlemiştir.

²² ECRI, *Türkiye ile ilgili Üçüncü Rapor*, 15/02/2005, Madde 18.

²³ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Büyük Dairesinin 08/07/2008 tarihli, *Yumak ve Sadak Türkiye'ye karşı davasına ilişkin kararının*, Madde 37'sinde değiştirilmiştir.

²⁴ Bak: <http://www.bianet.org> adresindeki, 25/02/2009 tarihli basın bildirisi.

²⁵ Bak: diğerlerinin yanı sıra, Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Anlaşmasının (FCNM) Madde 7, 10 ve 15'i ve FCNM Danışma Komitesinin *Ulusal Azınlıklara Ait Bireylerin Kültürel, Sosyal ve Ekonomik Yaşama ve Kamu İşlerine Etkin Katılımıyla İlgili Görüşleri*, 05/05/2008.

²⁶ 03/05/2007 sayılı, *Ulusoy ve diğerleri Türkiye'ye karşı*, kararı .

²⁷ 2008 ve 2007 yıllarında, Mahkemenin ifade özgürlüğü ihlallerine (AİHS Madde 10) ilişkin Türkiye aleyhinde aldığı kararlar sırasıyla 20 ve 26'ya ulaştı (muhatap ülkeler arasında en yüksek sayı), Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *2008 Yıllık Raporu* s.131 ve *2007 Yıllık Raporu*, s.143.

²⁸ *Albayrak Türkiye'ye karşı*, 31/01/2008 tarihli karar.

²⁹ *Özgür Radyo-Ses Radyo Televizyon Yayın Yapım Ve Tanıtım A.Ş. Türkiye'ye karşı*, 30/03/2006 tarihli karar, *Özgür Radyo-Ses Radyo Televizyon Yayın Yapım Ve Tanıtım A.Ş. Türkiye'ye karşı*, 04/12/2007 tarihli karar, *Nur Radyo Ve Televizyon Yayıncılığı A.Ş. Türkiye'ye karşı*, 02/06/2008 sayılı karar, *Özgür Radyo-Ses Radyo Televizyon Yayın Yapım Ve Tanıtım A.Ş. Türkiye'ye karşı*, 10/03/2009 tarihli karar.

47. Komiser, başvuru sahiplerinin ifade özgürlüklerinin (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Madde 10) ihlal edilmesi nedeniyle, 1998 yılından beri Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ve Bakanlar Komitesince Türkiye aleyhine verilmiş 100'ü aşkın kararın mevcudiyetini not etmiştir. Nisan 2009 itibarıyla, 90'ı aşkın ifade özgürlüğü ihlaline ilişkin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararı, uygulanmalarının denetimi için Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin önünde bulunuyor.³⁰ Söz konusu davaların içeriğinin çoğunu, yazılı makale, çizim ve kitaplar, ya da kamuya yönelik olarak hazırlanmış mesajlar oluşturuyor.³¹
48. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi 1998 yılından beri, Türkiye'ye, Sözleşmenin benzer şekilde ihlallerini önleyici bazı yasal ve diğer tedbirleri alma çağrısında bulunuyor. Bu öneriler arasında, yerel mahkemelerin, ifade özgürlüğünün kısıtlanmasında orantılılığı AİHM'nin içtihat hukuku ile uyumlu olarak değerlendirmeleri ve Terörle Mücadele Yasasında reform yapılması gibi konuları da içeren, anayasal ve yasal reform önerileri yer alıyordu.³² 3 Temmuzda Adalet Bakanı, Komiser'e, yeni bir yargı reformu stratejisinin hazırlanmakta olduğunu ve bunun, mahkemelerin insan hakları ve temel özgürlükleri etkin bir şekilde yaygınlaştırmasını ve korumasını daha ileri bir noktaya götürmesinin beklendiğini belirtmiştir.
49. Her ne kadar Ceza Yasasının ve Terörle Mücadele Yasasının hükümlerinde değişiklikler yapılmışsa da, Avrupa Konseyinin kısa bir süre önce yayınladığı bir bilgilendirme belgesinde yeni maddelerin, 'farklı ifade edilmelerine rağmen, içerik olarak daha önceki maddelerle aynı olduğu, son reformlarda, sadece metinlerde yapılan değişikliklerle, AİHM kararlarında belirtilen şekliyle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine uyumun sağlanamayacağı ve bu bağlamda, yerel hukukun Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine uygun bir biçimde uygulanarak, bu şekilde yeni ve benzer ihlallerin önlenmesinin, Türk hakim ve savcılarına bağlı olduğu' vurgulanmıştır.³³ Komiser, özellikle üst ve alt mahkemelerdeki hakim ve savcılar hedef alan süregelen insan hakları eğitimleri bağlamında, Adalet Bakanlığının Avrupa Konseyi ile işbirliğine devam ettiğini memnuniyetle gözlemlemiştir.
50. Komiser özellikle de 30 Nisan 2008'de yapılan değişiklikle Ceza Yasasının 301. Maddesinin 1. fıkrasının 'Türk Milletini, Türkiye Cumhuriyeti Devletini veya Türkiye Büyük Millet Meclisini, Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini ve Devletin yargı organlarını alenen aşağılayan kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır' şeklinde değiştirildiğini not etmiştir. Ayrıca, değişiklik yapılan 301. Maddeye göre bu suçtan dolayı soruşturma Adalet Bakanının iznine bağlanmıştır.
51. Komiser, benzer ifadeler taşıyan eski Madde 301'in 1. fıkrası ile (bu maddede 'Türklüğe hakaret' nedeniyle azami üç yıl hapis cezası verilebiliyordu) , 2005 yılında, diğerlerinin yanı sıra, Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu başkanı ve 'azınlık hakları ve kültürel haklar' adlı bir raporun yazarı aleyhinde ceza soruşturması başlatıldığını bilmektedir. Rapor Başbakanı 2004 Ekim'inde sunmuş ve diğer konuların yanı sıra, Türkiye'de kullanılan azınlık tanımının fazlasıyla dar bir tanım olduğu ve bu konuda Avrupa insan hakları standartlarına ulaşılması için anayasal ve yasal değişikliklerin gerekli olduğu belirtilmiştir.
52. Yukarıda sözü edilen cezai takibat, aynı zamanda Ceza Kanununun 216. Maddesinde yer alan, diğer konuların yanı sıra, halkın sosyal sınıf, ırk, din (bu maddeyle ilgili olarak bu

³⁰ Bak: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları uygulama dairesi, http://www.coe.int/T/E/Human_Rights/execution adresinde bulunan Türkiye'ye karşı açılan davalar veya dava grupları, 20/04/2009 tarihli, 'Kararların uygulanmasıyla ilgili rapor'.

³¹ Bak: Avrupa Konseyi Bakan Yardımcıları Komitesi, *Türkiye'de İfade Özgürlüğü: Sağlanan İlerleme—çözüm bekleyen konular*, 23/05/2008, CM/Inf/DH(2008)26, s. 1, <http://www.coe.int/t/cm> adresinde bulunabilir.

³² A.g.y., s. 2.

³³ A.g.y., s. 5.

bölümün sonuna da bakın) bakımından farklı özelliklere sahip bir kesimini kin ve düşmanlığa tahrik etme gerekçesine de dayandırılmıştır. Kovuşturmanın bu bölümü 2008 yılında, muhatapların Anayasa Mahkemesince beraat ettirilmeleriyle nihayet sona ermiştir. 2009 Mart ayında Adalet Bakanı Madde 301'e göre kovuşturmaya devam edilmesine izin vermeyeceğini açıklamıştır. Komiser, İnsan Hakları Danışma Kurulunun 2004 yılından beri faal olmadığını, ve 301. Maddenin ve Ceza Yasasının diğer maddelerinin şiddet içermeyen ifadelerin kovuşturulmasında uygulanmaya devam edildiğini öğrenmiştir.³⁴

53. Aynı şekilde kaygı verici bir başka konu da, 2005 ve 2006 yıllarında ard arda, eski Madde 301'e göre, diğer konuların yanı sıra, Türkiye'de yaşayan Ermenilerle ilgili konuları açıkça tartışmaya açmaya çalışan Ermeni asıllı Türk gazeteci Hrant Dink'e karşı 'Türklüğe hakaret' suçuyla başlatılan ceza soruşturmalarıdır. Bilindiği gibi söz konusu gazeteci 19 Ocak 2007 tarihinde genel yayın yönetmenliğini yaptığı gazetenin İstanbul bürosu dışında öldürülmüştü.
54. Komiser, yetkililerin şu ana kadar Türkiye'de demokrasi ve insan haklarını geliştirmek için gösterdiği övgüye değer çabalara rağmen, söz konusu trajik olayın, toplumdaki hakim konumda olmayan gruplara karşı mevcut hoşgörüsüzlük eğiliminin anlaşıldığı kadarıyla bir parçası olduğunu derin bir üzüntü ile gözlemlemiştir. Bu tür nefret cinayetleri, yetkili makamlarca etkin bir şekilde soruşturmaya tabi tutularak sorumlular derhal tespit edilip Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin yerleşik içtihatlarına göre cezalandırılmalıdır.³⁵ Komiser, Türkiye'yi ziyaretinde yukarıda sözü edilen cinayete ilgili davanın halen sürmekte olduğunu öğrenmiştir.
55. Komiser, değişiklik yapılmış 301. Maddenin metni ve savcı ve yargıçlar tarafından uygulanması konusunda çok kaygılıdır. Komiser, 2008 Haziran ayında mahkemenin bir Türk yayıncısını, uluslararası alanda yayınlanan bir kitap olan, G. Jerjian'ın *Gerçek Bizi Özgür Kılacak: Ermenilerle Türklerin Uzlaşması* adlı kitabı yayınladığı için, 'Türkiye Cumhuriyetine hakaret' gerekçesiyle beş ay hapse mahkûm ettiğini not etmiştir.³⁶ Komiser, 2008 Nisan ve Eylül ayları arasında 301. Maddeyle ilgili 257 davanın yerel mahkemelerce Adalet Bakanına onay için sunulduğunu öğrenmiştir. Sayın bakan 163 davayı incelemiş ve 126 davayla ilgili ceza takibatının başlatılmasını reddetmiştir.³⁷ Komiser'e verilen diğer bilgilere göre, Mart 2009 itibarıyla Adalet Bakanı 301. Madde ile ilgili olarak 80'den fazla cezai soruşturmanın açılmasına yetki vermiştir.
56. Komiser'in, Terörle Mücadele Yasasının ve Ceza Yasasının Kürt konularıyla ilgili şiddet içermeyen görüşler ifade edenlerin cezai takibata uğratılması ve mahkûm edilmesi amacıyla uygulanmaya devam edilmesinden duyduğu kaygılar devam etmektedir. Savcıların ve mahkemelerin 'şiddeti tahrik etme' veya 'kamu çıkarı' ile ilgili maddeleri, özellikle de ifade edilen görüşlerin ülkedeki Kürt azınlığın durumuyla ilgili olduğu durumlarda, çok geniş bir şekilde yorumladıkları anlaşılmaktadır.
57. Bu bakımdan Komiser, 2000 yılında kovuşturmaya uğrayan ve müteakiben, Kürdistan gazeteciler cemiyeti başkanıyla yaptığı bir mülakatı yazısında yayınlaması nedeniyle iki defa hapis cezasına çarptırılan Türk gazetecisi *Sakine Aktan* davasını ve Kürdistan gazeteciler cemiyeti başkanının Kürt basını için çalışan gazetecilerin maruz kaldığı baskılarla ilgili görüşlerini ve eleştirilerini not etmiştir. Burada ceza kovuşturması, Ceza Kanununun, eski 312. maddesinin 'halkı sosyal sınıf, ırk, din bakımından farklı özellikler nedeniyle kin ve düşmanlığa tahrik etme' ile ilgili 2. fıkrasına dayandırılmıştır.

³⁴ Bak: Avrupa Parlamentosu, *Türkiye'nin 2008 ilerleme raporu ile ilgili 12 Mart 2009 tarihli karar*, madde 13.

³⁵ Bak: diğer kararların yanı sıra, 01/07/2003 tarihli, *Finucane İngiltere'ye karşı kararı*, madde 68-71.

³⁶ Bak: <http://www.guardian.co.uk> adresinde bulunan, 20/06/2008 tarihli *The Guardian* makalesi

³⁷ Avrupa Topluluğu Komisyonu, 05/11/2008 tarihli *Türkiye 2008 İlerleme Raporu* s. 13.

58. Söz konusu gazetecinin sonunda 2007 yılında beraat etmesine rağmen, savcılık makamı yukarıda sözü edilen Ceza Kanunu'nun 216. Maddesi, 1. fıkrasını temel alarak kararı temyiz etmiş, bu arada söz konusu gazeteci de İsviçre'ye mülteci olarak kabul edilmiştir. 23 Eylül 2008'de ise, söz konusu gazetecinin başvuruda bulunduğu Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, gazetecinin müteaddit defalar çarptırıldığı hapis cezalarını orantısız ve demokratik bir toplum için gereksiz bularak Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 10. Maddesinin ihlal edildiğine hükmetmiştir.
59. Öte yandan, Ceza Kanununun 216. Maddesinin 1. Fıkrası gibi ceza ve ayrımcılık karşıtı yasaların,³⁸ azınlık gruplarını hedef alan ayrımcı eylemler söz konusu olduğunda, uygun bir biçimde kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Komiser, 2006 yılında, İzmir'de bir derneğin 'Kürt nüfusun artışını önleyelim' kampanyasını üzüntüyle not etmiştir. Bir baro tarafından konuyla ilgili şikayette bulunulmasına rağmen, yapılan girişimlerin herhangi bir cezai takibatla sonuçlanmadığı öğrenilmiştir.³⁹ Yine 2008'de görülen ve yerel bir gazetenin halkı Kürt yanlısı Demokratik Toplum Partisi (DPT) üyelerini öldürmeye kışkırtan bir yayınıyla ilgili bir başka davada, Bolu ağır ceza mahkemesince 216. Maddenin ihlalinin söz konusu olmadığına hükmedildiği bildirilmiştir.⁴⁰
60. İstanbul'u ziyaretinde Yahudi cemaatinin üyeleriyle yaptığı görüşmede Komiser, yakın geçmişte basında yer alan Yahudi karşıtı yazıların yayınlanmasını önlemek üzere yapılan şikayet başvurularına rağmen, Ceza Kanununun 216. Maddesinin şu ana kadar etkin bir biçimde uygulanmadığını not etmiştir. Bu bağlamda, 15 Kasım 2003'te iki sinagogun bombalı saldırıya maruz kaldığı ve İstanbul'daki yahudi cemaatinden bir kişinin hayatını kaybettiği hatırlanmalıdır.

III. Azınlıklar ve örgütlenme özgürlüğü hakkı

61. Avrupa Konseyinin üye ülkelerindeki hakim konumda olmayan azınlık grupları mensuplarının, üye ülkelerin daima çoğulculuk, hoşgörü ve açık fikirlilik temelinde bağlı demokratik siyasi bağlamlarında, kültürlerini, kimliklerini ve siyasi düşüncelerini toplu olarak ifade etmeleri sağlanmalı ve buna izin verilmelidir.
62. Bu amaçla kullanılacak en iyi vasıtalarından biri, siyasi partilerin oluşturulması ve işler hale getirilmesidir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince çeşitli vesilelerle belirtildiği gibi, siyasi partiler demokrasinin düzgün işlemesinde çok önemli bir rol oynarlar. Programları veya parti manifestoları sıkıcı fikirler içerse de, devletin nasıl organize edildiğini sorgulasalar da, demokrasiye zarar vermedikçe, üye ülkeler siyasi partilerin varlığına izin vermeli ve kolaylaştırmalıdır.⁴¹
63. Bu nedenlerle, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 11. Maddesi, 2. Fıkrası bağlamında siyasi partilerin kurulması ve çalışmasına getirilecek kısıtlamalar, özel bir temkinlilikle ele alınmalıdır. Gerçekten de, bu alanda üye ülkelerin, Avrupa Birliği İnsan Hakları Mahkemesinin çok sıkı denetimi altında, sınırlı bir takdir payı bulunmaktadır.

³⁸ 'Halkın sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge bakımından farklı özelliklere sahip bir kesimini, diğer bir kesimi aleyhine kin ve düşmanlığa alenen tahrik eden kimse, bu nedenle kamu güvenliği açısından açık ve yakın bir tehlikenin ortaya çıkması halinde, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.'

³⁹ Bak: Azınlık Hakları Grubu, BM Irk Ayrımını Kaldırma Komitesi'ne (CERD) sunulan *Yazılı Mütalaalar*, 2009, s. 13.

⁴⁰ Kürt İnsan Hakları Projesi, a.g.y. madde 23.

⁴¹ Bak: diğer yayınların yanı sıra, *Özgürlük ve Demokrasi Partisi (Özdep) Türkiye'ye Karşı Davası*, 08/12/1999 tarihli Büyük Daire Kararı, madde 37-48. Ayrıca Bak: Hukuk Yoluyla Demokrasi Avrupa Komisyonu (Venedik Komisyonu) *Siyasi Partilerin Yasaklanması ve Kapatılması ve Analog Tedbirlerle İlgili Yol gösterici İlkeler*, 10/01/2000, <http://www.venice.coe.int> adresinde bulunabilir.

64. Komiser, Türkiyede genel seçim mevzuatının ısrarla, siyasi partilerin toplam oyların en az %10'unu alamamaları halinde parlamentoda yer almalarına izin vermemesinden kaygı duymaktadır. Bu partiler arasında, diğer partilerin yanı sıra, Kürtler gibi azınlık gruplarını temsil eden partiler de bulunmaktadır. Söz konusu kanun maddesi 2004 yılında Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesince aşırı bulunmuştur.⁴² Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Büyük Dairesi, 2008 yılında Yumak ve Sadak davasında verdiği kararda da, söz konusu kararın spesifik şartları içinde Sözleşme ihlali bulunmasına rağmen aynı görüşte olduğunu açıklamış, 'seçim barajının istisna sayılabilecek derecede yüksek olmasının...siyasi partilerin seçim sürecinin saydamlığına katkı sağlamayan manevralara başvurusuna neden olduğuna" dikkat çekmiştir.⁴³
65. Komiser, siyasi partilerin Anayasa Mahkemesince, parti programlarının veya parti başkanlarının açıklamalarının, esas itibariyle Kürt halkına veya Kürtlerin kendi kaderini tayin hakkına atıfta bulunmak suretiyle, ülkenin toprak bütünlüğünü ve birliğini tehlikeye düşürdüğü gerekçesiyle kapatılmalarından sonra, 1992 ila 1998 yılları arasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine siyasi partilerle ilgili sekiz dava başvurusu yapıldığını bilmektedir. Bu partilerin çoğu daha faaliyetlerine başlamadan kapatılmışlardır. AİHM tüm bu davalarda Türkiye'nin Sözleşmenin 11. Maddesini ihlal ettiğine oybirliğiyle karar vermiştir.
66. Komiser, Bakanlar Komitesinin Türkiye'nin yukarıdaki kararları uygulamasıyla ilgili denetlemesini, diğer hususların yanı sıra, örgütlenme hakkına devlet müdahalesinde orantılılık gereğini güçlendiren, 2001 yılında yapılan anayasa değişikliği ve 2003 yılında Siyasi Partiler Yasasında yapılan değişiklikleri göz önüne alarak, 20 Haziran 2007 tarihinde tamamladığını not etmiştir. Aynı zamanda Türk Hükümeti, Avrupa Bakanlar Komitesine, 'artık, anayasa mahkemesi de dahil olmak üzere, bütün yerel mahkemelerin, parti kapatma veya parti üyelerine verilecek cezalar da dahil olmak üzere, kararlarında Sözleşmeyi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihatlarını göz önüne almalarını beklediklerini' belirtmiştir.⁴⁴
67. Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen, Komiser, 14 Mart 2008 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Yargıtay Başsavcısının Anayasanın 69. Maddesine⁴⁵ ve siyasi partiler yasasına dayanarak 'laiklik karşıtı faaliyetlerin odağı olduğu' gerekçesiyle Adalet ve Kalkınma (AK) Partisinin kapatılması ve 71 üyesiyle 39 milletvekilini beş yıl süreyle siyasetten men edilmesi için yasal kovuşturma başlatmış olmasından derin bir kaygı duymuştur.⁴⁶ 30 Temmuz 2008'de Anayasa Mahkemesi, yasaklama için gerekli nitelikli çoğunluğa ulaşamaması nedeniyle partinin kapatılması için yapılan başvuruyu reddetmiş, ancak AKP'nin hazine tahsisatını yarıya indirmiştir. Söz konusu gelişmeler her ne kadar azınlıkların korunmasıyla doğrudan ilgili değilse de, Komiser, siyasi partilerin kurulup faaliyete geçirilmesini de içeren

⁴² 22/06/2004 tarihli, 1380(2004) sayılı, *Türkiye'nin Yükümlülük ve taahhütlerini yerine getirmesi* konulu Parlamenter Asamblesi Kararı, madde 6.

⁴³ *Yumak ve Sadak Türkiye'ye karşı davasında*, Büyük Dairenin 08/07/2008 tarihli kararı, madde 147.

⁴⁴ Bak: *1991 ila 1997 yılları arasında siyasi partilerin kapatılmasına dair Birleşik Komünist Partisi Türkiye'ye karşı davası (Büyük Dairenin 30/01/1998 tarihli kararı)* ve *7 diğer dava ile ilgili olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kararlarının İcrasına ilişkin Bakanlar Komitesinin CM/ResDH(2007)100 sayılı Kararı*, www.coe.int/t/cm adresinde bulunabilir.

⁴⁵ Anayasanın 69.Maddesinde, 'bir siyasi partinin tüzüğü ve programının 68 inci maddenin dördüncü fıkrası hükümlerine aykırı bulunması halinde temelli kapatma kararı verilir' denmektedir. Bu fıkraya göre, 'Siyasi partilerin tüzük ve programları ile eylemleri, Devletin bağımsızlığına, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, eşitlik ve hukuk devleti ilkelerine, millet egemenliğine, demokratik ve lâik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz; sınıf veya zümre diktatörlüğünü veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayamaz; suç işlenmesini teşvik edemez.'

⁴⁶ Bak: Avrupa Parlamenter Asamblesinin, *Türkiye'de demokratik kurumların işleyişi: son gelişmeler*, 26/06/2008'le ve Bay Luc Van den Brande'nin 24/06/2008 tarihli raporuna ilişkin 1622(2008) sayılı kararı, Madde 6.

örgütlenme özgürlüğünün, özellikle de azınlık mensupları için ve onların haklarının korunup idame ettirilmesi açısından önemli olduğunu hatırlatır.

68. Bu olaylarla ilgili olarak Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi 26 Haziran 2008 tarihinde aldığı bir kararla, Türkiye'nin bir parti kapatma geçmişine sahip olduğunu ve yukarıdaki gelişmeler dikkate alındığında, Türkiye'de parti kapatma konusunun henüz sona ermediğine dikkat çekmiştir. Parlamenter Asamblesi, 'bu bakımdan, Türk Anayasasının hala 1980 askeri darbesinin izlerini taşıdığı göz önüne alındığında, yeni anayasal ve yasal reformların gerekli olduğunun açıklık kazandığı' sonucuna varmıştır. Hükümetin yeni bir anayasa oluşturma girişimi içinde olduğunu not eden Parlamenter Asamblesi, hükümeti bu süreci Venedik Komisyonu ile yakın işbirliği içinde sonuçlandırmaya teşvik eder.⁴⁷
69. Komiserin, 2007 seçimlerinden sonra seçilen 20 bağımsız adayla parlamentoya giren Kürt yanlısı Demokratik Sol Partinin (DTP) yine Anayasanın 69. Maddesi ve siyasi partiler yasasına dayalı olarak kapatılması için Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısınınca 2007 yılında yeni bir kovuşturma açılmış olmasından duyduğu endişe devam etmektedir.
70. Komiser, Türkiye'de siyasi partilerin kapatılması ile ilgili olarak Venedik Komisyonunun 13 Mart 2009'da açıkladığı Görüşünü hatırlatır.⁴⁸ Venedik Komisyonu Türkiye'de, son yıllarda 'diğer Avrupa ülkelerinde uygulanan demokrasi standartlarıyla tam uyuma yönelik ve Türk toplumunda kaydedilen gelişmeyi yansıtan' önemli reformlar yapıp adımlar atıldığını kabul etmektedir.⁴⁹ Ancak Venedik Komisyonu Görüşünde aynı zamanda, Türkiye'de siyasi partiler üzerindeki kısıtlamaların Avrupa'daki yaklaşıma göre daha sıkı olduğu, parti programları ve faaliyetleri üzerinde daha fazla maddi kısıtlama olduğu ve partilerle ilgili yasaklamalar ve parti kapatma girişimleri ile ilgili olarak genelde daha alçak bir eşik ve daha az usule ilişkin engel bulunduğu vurgulanmıştır. Bu görüş muvacehesinde Venedik Komisyonu Türkiye'nin gerek içerik gerekse usule ilişkin olarak, ilgili anayasal ve yasal maddelerde değişiklik yapmasının gerekli olacağı görüşündedir.
71. Son olarak Komiser, 2004 yılında kabul edilen 5253 sayılı Dernekler Kanununun değişiklik yapılmış 5. Maddesine göre, amacı 'din, mezhep ve bölge farklılığı veya bunlara dayanarak azınlık yaratmak ve Türkiye Cumhuriyetinin üniter Devlet yapısını bozmak' olan derneklerin kurulmasının yasaklandığını gözlemlemiştir. Bu yasaya aykırı davrandığı düşünülen dernek üyeleri bir ila üç yıl hapse ve para cezasına çarptırılmaktadır.⁵⁰ Komiser, yukarıdaki maddenin, maksadı 'azınlık yaratmak...ve üniter devlet yapısını bozmak' olan derneklerle ilgili olan bölümünün en azından müphem olduğuna ve Türkiye'deki mevcut azınlıkların geliştirilmesini ve korunmasını amaçlayan derneklerin yasaklanması için devlete oldukça aşırı bir takdir yetkisi verdiğine dikkat çekmek ister.

IV. Azınlıklar, din özgürlüğü ve mülkiyet hakları

72. Komiser, 18 Nisan 2007'de doğu Anadolu'da, Malatya'da İncil yayınlayan bir yayınevini üç üyesinin öldürülmesinden özellikle kaygı duymaktadır. Uluslararası alanda dikkat çeken bu olay sonucunda, BM Özel Raportörüne ifade ve düşünce özgürlüğünün korunması ve yaygınlaştırılması konusunda bir yazı gönderilmiştir. Türkiye hükümeti, 2007 Haziran ayında Özel Raportöre cevabında, raportöre söz konusu cinayetten sonra mağdurların aileleri ve yayınevi ile ilgili özel koruma önlemlerinin alındığını bildirmiştir.

⁴⁷ Karar, a.g.y. madde 14,15 ve 17.

⁴⁸ Hukuk Yoluyla Demokrasi Avrupa Komisyonu (Venedik Komisyonu) *Türkiye'de Siyasi Partilerin Yasaklanmasına İlişkin Anayasal ve Yasal Maddelerle İlgili Görüşler*, 13/03/2009

⁴⁹ A.g.y. madde 104.

⁵⁰ Türkiye Hükümetinin BM Irk Ayrımını Kaldırma Komitesi'nde (CERD) ele alınacak konulara yazılı cevapları, 2009, s.10

73. Komiser, dini azınlık gruplarını çevrelediği ve bu grupların hissettiği bildirilen tedirginlik ve güvensizlik ortamından endişe duymaya devam etmektedir. Komiseri özellikle kaygılandırıcı hususlardan biri, bildirildiğine göre, 2008 Eylülünde, Türkiye'deki Hıristiyan misyonerleri hedef aldığı alenen açıklayan 'Kanun ve Eşitlik Partisi' adlı bir partinin kurulmuş olmasıdır. Ekümenik Patriğe veya Ermeni Patriğine yöneltildiği yaygın bir şekilde haber verilen tehditler Türk makamlarının bu konuda çok dikkatli olmalarını ve azınlıklara karşı böylesine ciddi hoşgörüsüzlük tezahürlerinin nedenlerini etkin bir biçimde ortadan kaldırmak ve önlemek için tedbirler almalarını gerektirmektedir.⁵¹
74. Komiser, İstanbul'daki Yahudi cemaatinin temsilcileriyle görüşürken, bu cemaatin liderlerinin günlük yaşamlarında ciddi bir sorunla karşı karşıya değilmiş gibi görünmelerine rağmen, özellikle de Orta Doğu'da meydana gelen olaylar bağlamında, vatandaşların gösterilerinden, nefret içeren konuşmalardan veya basında yer alan yayınlardan zaman zaman etkilendiklerini gözlemlemiştir.
75. Türkiye'deki en yaygın inanç gruplarından biri olan Müslüman Alevi grubunun üyelerine gelince, Komiser, Türkiye'nin şu ana kadar, bu grubun kendi dini inançlarına uygun bir biçimde eğitim görme haklarına cevap veren uygun tedbirleri almadığının anlaşıldığını not etmiştir. 2004 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine götürülen bir davada, Mahkeme, Alevi başvuru sahibinin İstanbul'da bir devlet okulunun yedinci sınıfına devam eden kızının, Alevi inancının okulda öğretilen din kavramından çeşitli alanlarda farklılıklar arz etmesine rağmen, zorunlu "din kültürü ve ahlak" dersine girmesi nedeniyle, Sözleşmenin ihlal edildiğine hükmetmiştir.⁵² Mahkeme, özellikle de yukarıda sözü edilen dersin eğitim kıstası olarak nesnellik ve çoğulculuğu içermediği ve ikinci başvuru sahibinin Alevi babasının dini ve felsefi inançlarına, Sözleşmenin gerektirdiği gibi saygı göstermediğine karar vermiştir. Mahkeme aynı zamanda ebeveynin inançlarına saygı gösterilmesini sağlamak üzere hakim inanç olan Sünni İslam inancından başka uygun bir vasıtanın mevcut olmadığını da not etmiştir.
76. Komiser, 2009 Haziran ayı itibarıyla, yetkililerin Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesine, benzer ihlallerin önlenmesine yönelik genel tedbirlerle ilgili bir bilgi vermemesini kaygıyla gözlemlemiştir.⁵³ Komiser aynı zamanda, sünni müslümanlardan farklı olarak, Alevi topluluklarına devletçe finansal yardım yapılmadığını ve ibadet yerlerinin (Cemevi) ibadet yeri olarak sayılmadığını ve bildirildiğine göre bu durumun, iç hukukta bu konuda dava açılmasına yol açtığını not etmiştir.
77. Türk makamlarına göre, 'gayrimüslim azınlıklara mensup Türk vatandaşlarının 196 ibadet yeri, 42 ilk ve orta okulu, 138 vakfı, 5 hastanesi ve 9 gazetesi bulunmaktadır. Çeşitli yasal ve diğer reformlar bağlamında 2004 yılından beri faaliyette olan 'Azınlık Sorunlarını Değerlendirme Kurulu', 'gayri-müslim azınlık mensubu vatandaşların günlük yaşamlarında karşılaştıkları zorlukları ele alma ve çözüme kavuşturma' amacıyla oluşturulmuştur.⁵⁴
78. Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonunun (ECRI) Türkiye ile ilgili olarak 2005 yılında yayınladığı Üçüncü Rapor'da ECRI, dini azınlıkların insan haklarının daha iyi korunmasına yönelik olarak alınmış bazı yasal ve diğer tedbirler alındığını memnurlukla gözlemlemiştir. Örneğin 2003 yılında yapılan yasal değişikliklerle dini vakıfların, tescil edilmiş olmaları kaydıyla mülk satın almalarına izin verilmiş ve kaybedilmiş mülklerin yeniden elde edilmesi için bir usul öngörülmüştür. Aynı zamanda, dini azınlık gruplarının

⁵¹ Bak: O. Oehring, 'Türk milliyetçiliği, Ergenekon, ve din özgürlüğünün inkar edilmesi', 21/10/2008, <http://www.forum18.org> adresinde bulunabilir.

⁵² *Hasan ve Eylem Zengin Türkiye'ye karşı*, 09/10/2007 tarihli karar.

⁵³ Bak: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin, Türkiye'ye karşı açılan dava ve dava gruplarıyla ilgili kararlarının uygulanmasından sorumlu Bölüm, 24/06/2009.

⁵⁴ Bak: Türkiye'nin 13/02/2008 tarih, CERD/C/TUR/3 sayılı BM Irk Ayrımını Kaldırma Komitesine (ECRI) sunduğu rapor, madde 31-32.

ibadet yerlerine camilerle aynı statü verilmiş ve bu arada inşaat yasası camiler hariç, diğer ibadet yerlerini de kapsamıştır.

79. Ancak ECRI, uygulamada, dini azınlık gruplarının temsilcilerinin 'özellikle de Başbakanlığa Bağlı Vakıflar Kurumunun direnişi de dahil olmak üzere, yasanın uygulanmasını ne zaman talep etseler büyük bir direnişle karşılaştıklarını' gözlemlemiştir. Vakıflar Kurumunun yasal değişiklikleri gereksiz bir şekilde kısıtlayıcı bir şekilde uygulayarak, söz konusu değişiklikleri pratikte hemen hemen yararsız kıldığı belirtilmektedir.
80. ECRI aynı zamanda Rum Ortodoks cemaatinin ciddi bir şekilde azaldığını vurgulayarak, 'söz konusu cemaatin hayatta kalabilmesi için acil önlem alınması gerektiğini' belirtmiştir. ECRI özellikle de Rum Ortodoks kilisesinin 'bir çıkmaz içinde olduğunu, Heybeliada'daki (Halki) eğitim kurumunun yetkililerce kapatıldığını, ancak, yetkililerin bütün rahiplerin Türk vatandaşı olmasında ısrar etmesi nedeniyle yurt dışından da rahip getiremediklerini' not etmiştir. ECRI ayrıca, dini azınlık topluluklarının yasal statülerinin net bir şekilde tanımlanmadığını, bunun da yeni yasal düzenlemelerin uygulanmasını özellikle güçleştirdiğinin anlaşıldığını vurgulamıştır.⁵⁵
81. 1923 Lozan Barış Anlaşmasının, diğer maddelerinin yanı sıra, 40. Maddesinde yer alan, 'gayrimüslim azınlıkların... masraflarını kendileri karşılamak üzere, herhangi bir okul veya diğer kurumu, eğitim ve öğrenim için kurup yönetme ve kontrol etmede [diğer Türk vatandaşlarıyla] eşit haklara sahip oldukları ve kendi dillerini kullanma ve kendi dinlerinde serbestçe ibadet etme hakkına sahip oldukları' ifadesi hatırlanmalıdır.⁵⁶
82. Komiser, öğrenci sayısının azlığı öne sürülerek 1971 yılında Milli Eğitim Bakanlığınca kapatılan ve o zamandan beri kapalı olan Heybeliada Ruhban Okulu konusunu da takip etmiştir. Okulun kapatılması sonucunda Rum Ortodoks cemaatinin Türkiye'de eğitilmiş din adamı bulması imkansız hale gelmiştir. Yetkililerin, Rum Ortodoks rahiplerinin (ve geleceğin muhtemel Patriklerinin) Türk vatandaşı olmalarında ısrar etmeleri Rum Ortodoks cemaatinin de Ekümenik Patriklik kurumunun da durumunu daha da karmaşık bir hale getirmektedir.
83. Türk makamlarıyla yaptığı görüşmelerden sonra Komiser, Ruhban Okulunun yeniden açılması konusunda yeni bir ivme oluştuğu izlenimini edilmıştır. Dışişleri Bakanlığı yetkilileri Milli Eğitim Bakanlığının ve YÖK'ün okulun yeniden açılması için pratikte uygulanabilir bir çözüm üzerinde çalıştıklarını belirtmişlerdir. Komiser, yetkilileri soruna süratle çözüm bulunabilmesi için Ekümenik Patrikle istişarelere devam etmeye teşvik etmiştir.
84. Komisere Türkiye'ye yaptığı ziyarette aynı zamanda halen Türkiye dışında eğitim gören Ermeni Ortodoks din adamlarının eğitilmeleri için de uygun bir kurum bulunmadığı belirtilmiştir. Ermeni Patrikliğinin iki yıl önce bir üniversitede bu konuda bir kürsü açılması önerisi henüz olumlu bir sonuç vermemiştir.
85. Komiser aynı zamanda Yunan vatandaşlarının Türk yasalarına göre Türkiye'deki gayrimenkullerin mirasçısı olamayacaklarını kaygı ile gözlemlemiştir. Söz konusu uygulama Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin 2007 yılında aldığı iki kararla kınanmış olup, kararlarda Türkiye'nin, diğer maddelerin yanı sıra, Sözleşmenin 1 No.lu protokolünün 1. Maddesini (mülkiyetin korunması) ihlal ettiğine hükmetmiştir.⁵⁷ Her iki davada da Türk mahkemeleri Yunan başvuru sahiplerinin Türkiye'de taşınmaz malların mirasçısı olma hakkını tanımayı reddetmiştir. 2009 Haziran ayı itibariyle Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, muhatap ülkenin mahkeme kararlarını uygulamasını denetleme bağlamında, söz

⁵⁵ ECRI, *Türkiye'ye İlişkin Üçüncü Rapor*, 15/02/2005, madde 88-90. Benzer kaygılar, bir önceki komiserin 11-12 Haziran 2003 tarihlerinde Türkiye'ye yaptığı ziyaretle ilgili raporda (madde 94-100) ifade edilmiştir.

⁵⁶ Bak: http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Lausanne adresindeki metin.

⁵⁷ *Apostolidi ve diğerleri Türkiye'ye karşı*, 27/03/2007, *Nacaryan ve Deryan Türkiye'ye karşı* 08/01/2008.

konusu iki davayı gündemlerine almışlardı. Komiser, Rum azınlığın, halen çoğu İstanbul'da yaşayan yaklaşık 3000 kişiden oluştuğunu ve 20. yüzyıl başında bu sayının birkaç yüzbin olduğunu not etmiştir.⁵⁸

86. Ekümenik Patriklik konusuna gelince, Komiser'in Ankara ziyaretinde, Dışişleri Bakanlığı yetkilileri Patrikliğin 'ekümenik' statüsünün Ortodoks Kilisesinin bir sorunu olduğuna işaret etmişlerdir. Komiser, Rum Ortodoks Patriğinin kullandığı 'Ekümenik' sıfatının, dünyanın dört bir yanındaki Ortodoks Hıristiyanlar için çok büyük bir ruhani önemi olan, tarihsel ve fahri bir paye olduğuna işaret etmek ister.
87. Süregelen bir başka endişe konusu da vakıf şeklinde bir kuruluşu olmayan diğer dini azınlıkların durumunda olduğu gibi, Türkiye'nin, Ekümenik Patrikliğin tüzel kişiliğini tanımamasıdır. Komiser, Ekümenik Patrikliğin 1902 yılında satın aldığı, Büyükadadaki büyük bir arazi ve binalardan oluşan bir gayrimenkulün mülkiyet hakkını Türk mahkemelerinin iptal etmesiyle ilgili olarak Ekümenik Patrikliğin 2005 yılında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine götürdüğü bir davayı da not etmiştir. Mülkiyet hakkının kaldırılmasıyla ilgili işlemler, 1999 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğünce başlatılmış ve nihayetinde başvuru sahibine hiçbir tazminat ödenmemiştir. Komiser özellikle de, söz konusu işlemlerin Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından başlatılma gerekçelerinden birinin, 'Rum Patrikhanesinin Vakıflar Kanunu ve Lozan Anlaşması kapsamında taşınmaz mülk edinme kapasitesinin bulunmaması' olduğunu not etmiştir.⁵⁹ Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi 2008 yılında Sözleşmenin 1 No.lu protokolünün 1.Maddesinin ihlal edildiğine oy birliğiyle karar vermiştir.
88. Komiser, Avrupa İnsan Haklarının ve eski İnsan Hakları Komisyonunun konuyla ilgili içtihatlarını hatırlatır⁶⁰ ve Türkiye'de yerleşik dini azınlıkların tüzel kişiliğinin tam olarak tanınmasının, anlaşıldığı kadarıyla söz konusu cemaatlerin haklarının, aslen çoğulcu bir toplum olan ve bununla iftihar eden Türk toplumunda etkili bir şekilde korunması, muhafaza edilmesi ve geliştirilmesi için gerekli olduğunu vurgulamak ister.
89. Komiser, 1 Temmuz'da İstanbul'daki Yahudi cemaatinin temsilcileriyle bir araya geldiğinde, İzmir'deki Yahudi cemaatinin tüzel kişiliğinin Vakıflar Genel Müdürlüğünce tanınmadığını ve cemaat hahambaşının, İzmir'deki mülkleri için vergi ödemesine rağmen uygulamada söz konusu mülkü satmadığını öğrenmiştir. İzmir Yahudi cemaatinin sahibi olduğu mülkü tescil ettirmek istemesi üzerine Hazine'nin başlattığı yasal girişimin sonuçlarının da Yargıtay'ın kararını beklemekte olduğu bildirilmiştir.
90. Komiser, azınlık grubu üyelerinin mülklerini barışçı bir şekilde kullanırken, muhatap devletin, buna ciddi müdahalelerde bulunması üzerine söz konusu grupların üyelerince Türkiye aleyhine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine götürdükleri bir dizi davanın bulunduğunu kaygıyla not etmiştir. Komiser, Türkiye'yi ziyaretinde bu davaların büyük bölümünün Ermeni ve Rum cemaatlerince açıldığını öğrenmiştir.
91. Uygulanması Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesince hala incelenmekte olan, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin bu tür en eski kararlarından biri, İstanbul'daki bir katolik papaz enstitüsüyle ilgilidir.⁶¹ 1993 yılında alınan bir yargı kararıyla söz konusu enstitü, mülkiyetinde bulunan bir arazinin mülkiyet hakkını kaybetmiştir. Bu, tüzel kişiliği Yargıtay tarafından tanınmayan enstitünün, söz konusu arazinin bir bölümünü özel bir şirkete kiralaması nedeniyle, artık kâr amacı gütmeyen bir kurum olarak özel muameleye tabi

⁵⁸ Bak: Parlamento Asamblesi, Bn. Mady Delvaux-Stehres ve Bay Luc Van den Brande'nin 17/03/2004 tarihli, *Türkiye'nin yükümlülük ve taahhütlerini yerine getirmesi* başlıklı raporu, Madde 202 ; Avrupa Parlamentosunun *Türkiye'nin 2008 ilerleme raporu ile ilgili 12 Mart 2009 tarihli kararı*, madde 17.

⁵⁹ *Fener Rum Patriklığı (Patriarcat Oecuménique) Türkiye'ye karşı kararı* 08/07/2008, madde 20.

⁶⁰ *Canea Katolik Kilisesi Yunanistan'a karşı*, 16/12/1997 tarihli karar, Komisyonun 03/09/1996 tarihli raporu.

⁶¹ 14/12/2000 tarihli *Institut des prêtres français ve diğerleri Türkiye'ye karşı*.

tutulamayacağı gerekçesiyle yapılmıştır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine yapılan başvuru dostane bir şekilde çözüme kavuşturulmuş ve buna göre, diğer hususların yanı sıra, Hazine ve Vakıflar Genel Müdürlüğü enstitü papazlarının intifa hakkını tanımıştır. Bu hak, arazinin ve üzerindeki binaların tam olarak kullanımını ve ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla arazinin kâr amacıyla kiralanmasını da içermektedir. 2008 yılında enstitünün temsilcileri Bakanlar Komitesine, Türk makamlarıyla görüşmelerinde bir çıkmaza girdiklerini bildirerek AİHM'ye yeniden bir başvuruda bulunmayı düşündüklerini belirtmişlerdir.⁶² Görüşmeler, bildirildiğine göre 2009 Mart'ında yeniden başlatılmıştır. 2009 Haziran ayında Bakanlar Komitesinde söz konusu kararın uygulanmasının denetlenmesi devam ediyordu.

92. Mülkiyetle ilgili diğer başvurular da bir dizi 'gayrimüslim vakfı' tarafından, yani, aynı zamanda 1923 Lozan Barış Anlaşmasının kapsadığı azınlık gruplarını da içeren ve Osmanlı döneminde 'dini azınlıkların' çıkarlarına hizmet etmek üzere padişah fermanıyla oluşturulan kiliseler, manastırlar, okullar ve hastanelerin yönettiği vakıflar tarafından 1997-2004 yılları arasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine götürülmüştür.
93. Mahkemeye götürülen, özellikle yukarıda sözü edilen davalar, bir Ermeni hastane vakfı; bir Ermeni kilisesini, okulunu ve mezarlığını yöneten bir vakıf; bir Rum lisesi vakfı ve İstanbul'da veya civarında bir Rum Ortodoks kilisesi vakfıyla ilgilidir.⁶³ Davalar, Türkiye'nin, mahkemeye başvuruda bulunan vakıfların mülkiyet haklarını iptal etmesi veya Türk mahkemelerinin 1990'larda ve 2000'li yılların başlarında, bu vakıfların 1950'lerde ve 1960'larda elde edip (hibe, miras veya satınalma yoluyla) tescil ettirdikleri taşınmaz malların tapu ve mülkiyet haklarını tanımamaları nedeniyle oluşan ihlallerle ilgilidir. Tapu ve mülkiyet hakkı iptallerini başlatan makamlar, Hazine veya İstanbul'daki Vakıflar Bölge Müdürlüğüdür.
94. Söz konusu tapuların veya mülkiyet haklarının iptali veya tanınmamasının ana yasal temelini, Yargıtayın 1974'te verdiği ve söz konusu 'dini azınlık vakıflarının', 1936 yılında yerel yasalar uyarınca resmen tescillerinden ve mevcut mallarını beyanlarından sonra taşınmaz mal edinme haklarını tanımayan kararının içtihat teşkil etmesi oluşturmaktadır. Yargıtaya göre, söz konusu vakıfların 1936 yılında tescil edildikleri yılda ilave taşınmaz alabilme kapasitelerini açıkça belirtmeleri gerekmekeydi. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin de belirttiği gibi, Yargıtay'ın 1974 yılında bu tür vakıfların yeni taşınmaz edinmelerinin 'milli güvenliğe karşı bir tehdit oluşturduğu' görüşünde olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁴
95. Mahkemeye götürülen bu davalardan biri Türkiye'nin girişimleriyle dostane bir şekilde çözüme ulaştırılırken, diğer davaların tümünde Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin 1 numaralı protokolünün 1. Maddesini (mülkiyetin korunması) ihlal ettiğine oy birliği ile karar verilmiştir. Diğer davalarda ise Mahkeme, başvuru sahibi vakıfların on yıllardır yasal bir şekilde edinilmiş, sahip olunmuş, tescil edilmiş ve ilan edilmiş taşınmazlarının tapularının veya mülkiyet haklarının iptal edilmesini veya tanınmamasını yasa dışı bulmuştur.
96. Komiser, Türkiye'nin güneydoğusundaki Tur Abdin'de bulunan Mor Gabriel manastırına ait arazinin istimlak edilmesiyle ilgili olarak sürdürülen yargı sürecini ve M.S. 397 yılında kurulmuş olan Süryani Ortodoks Kilisesinin bir bölümünü oluşturan manastırın temsilcilerine

⁶² Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarını uygulama dairesi, 'Uygulamada durum', Türkiye'ye karşı açılan davalar veya dava grupları, 20/04/2009.

⁶³ *Yedikule Surp Pirgiç Ermeni Hastanesi Vakfı Türkiye'ye karşı kararı* (sulh yoluyla anlaşmaya varılmıştır) 26/06/2007, *Yedikule Surp Pirgiç Ermeni Hastanesi Vakfı Türkiye'ye karşı* 16/12/2008, *Samatya Surp Kevork Ermeni Kilisesi, Mektebi Ve Mezarlığı Vakfı Yönetim Kurulu Türkiye'ye karşı* 16/12/2008, *Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı Türkiye'ye karşı* 09/01/2007, *Bozcaada Kimisis Teodoku Rum Ortodoks Kilisesi Vakfı Türkiye'ye karşı (N°2)*, 06/10/2009.

⁶⁴ *Fener Rum Erkek Lisesi Vakfı Türkiye'ye karşı*, 09/01/2007, madde 28.

karşı başlatılan yasal işlemlerden haberdar edilip kaygı duymuştur.⁶⁵ Bildirildiğine göre arazi anlaşmazlığı tapu kadastro yenilenmesi çerçevesinde, diğer hususların yanı sıra, 1227 hektarlık arazinin 244 hektarının, manastırın söz konusu arazinin vergilerini 1938 yılından beri ödemekte olmasına rağmen Hazineye devredilmesinden kaynaklanmıştır. Komiser, Türkiye Başbakanının bu konuya özel ilgi gösterdiğini ve çözümü için kararlı olduğunu memnurlukla gözlemlemiştir.⁶⁶

97. Komiser, 2002 (4771 sayılı Kanun) ve 2003 (4778 sayılı Kanun) yıllarında kabul edilen yasaların, idarenin onayını müteakiben (2002 yılında kabul edilen yasa Bakanlar Kurulu onayını, 2003 yılındaki yasal düzenleme de Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün onayını sağlamıştır) yukarıdaki azınlıklar da dahil olmak üzere, gayrimüslim vakıflarının kendi adlarına taşınmaz mülk edinme, kullanma ve tescil ettirme kapasitesini açık bir şekilde tanıdığını not etmiştir.⁶⁷
98. Komiser, yukarıdaki yasal düzenlemelerin uygulanması için 2003 yılında yayınlanan bir yönetmelikle, gayrimüslim vakıflarının gerçek haklarıyla ilgili işlemlerin gerçekleşmesi için 'çok meşakkatli bürokratik' işlemleri yerine getirmeleri gerektiğini belirten bir uzman raporunu kaygıyla not etmiştir. Söz konusu vakıflar bu mülkleri ancak 'dini, hayırseverlikle ilgili, sosyal, eğitimle ilgili, sağlıkla ilgili ve kültürel ihtiyaçları' için edinebilmektedirler, bu da 1923 Lozan Barış Anlaşmasının 3. Bölümünde kullanılan terminolojiyi yansıtmaktadır.⁶⁸ Komiser aynı zamanda, 2009 Kasım ayından beri gayrimüslim vakıflarca taşınmaz mallarının tescili için Vakıflar Genel Müdürlüğüne yapılan başvuruların sadece %29'unun kabul edildiğini kaygı ile not etmiştir.⁶⁹
99. 27 Şubat 2008'de yeni yürürlüğe giren bir vakıflar yasasında (5737 sayılı yasa) ilk kez gayrimüslim vakıfların, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün en yüksek karar organı olan Vakıflar Meclisinde temsil edilmesi mümkün kılınmıştır. Komiser İstanbul'a yaptığı ziyarette İstanbul'daki gayrimüslim vakıflarının mevcut temsilcisi olan Bay Laki Vingas'la görüşmüş olup, bu tür katılım sağlayıcı bir organın, ilgili azınlıklarla yetkililer arasında diyalog, sinerji ve güven artırıcı bir ortam yaratma açılarından doğru yönde atılmış bir adım olduğuna inanmaktadır.
100. Yukarıdaki yasanın geçici 7. Maddesinde gayrimüslim vakıflara, söz konusu vakıfların '1936 yılında yaptıkları beyanlar'a dahil olan taşınmaz malların tapularının, 'bu mülkler halen söz konusu gayrimüslim vakfının mülkiyetindeyse' verilmesi öngörülmektedir. Aynı maddede bu vakıfların, '1936 beyanları'ndan sonra, satınalma, bağış veya miras yoluyla edinilen mülklerinin tapularını Hazine'den veya Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden alabilecekleri belirtilmektedir. Her iki durumda da, bu konuda vakıf genel kurulunun oluru ve söz konusu yasanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren en geç onsekiz ay içinde tapu tescil müdürlüğüne başvuruda bulunma şartı getirilmektedir.⁷⁰
101. Komiser, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin, 2008 Aralık ayında konuyla ilgili olarak aldığı bir kararda, bir Ermeni vakfının 1955 yılında bağış yoluyla edindiği bir taşınmaz malının

⁶⁵ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesine 'Türkiye'de, Tur Abdin'deki Mor Gabriel Manastırına ait arazinin istimlakı' konusundaki 563 No.lu yazılı soru, CM/AS(2009)Quest563, 17/02/2009, *Avrupa Parlamentosunun 2008 Türkiye ileleme raporu ile ilgili 12 Mart 2009 tarihli kararı*, madde 17.

⁶⁶ <http://www.hurriyet.com.tr/english/domestic/11517723.asp?gid=243> adresindeki 27/04/2009 tarihli basın bildirisi.

⁶⁷ Bak: D. Kurban, K. Hatemi, *Yabancı(laşma)nın Öyküsü: Türkiye'deki gayrimüslim vakıfları ve cemaatlerinin Gayrimenkul edinme sorunları*, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), İstanbul, Mart 2009 s. 24.

⁶⁸ A.g.y., s. 24-27.

⁶⁹ A.g.y., s. 26.

⁷⁰ A.g.y., s. 27-28 ve *Yedikule Surp Pirgiç Ermeni Hastanesi Vakfı Türkiye'ye karşı davası*, 16/12/2008 tarihli karar, madde 16-20.

mülkiyetini yeniden talep etmesiyle ilgili bir davada, Türk hükümetinin 5737 sayılı yasanın etkinliği konusunda herhangi bir kanıt ortaya koymadığını gözlemlediğini bilmektedir.⁷¹

102. Komiser söz konusu yeni yasada da, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün, hangi vakıfların *de facto* veya *de jure* olarak artık hayır işleriyle uğraşmadığına karar verme ve bunları Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün münhasıran yönetimine katma takdirine sahip olduğu, 'birleştirilmiş vakıflar' uygulamasının sürdürüldüğünü kaygı ile not etmektedir. Ayrıca, halen mevzuatta devlet yetkililerince birleştirilen ve üçüncü taraflara devredilen veya satılan gayrimüslim vakıflarının taşınmazlarıyla ilgili bir telafi ve tazmin yöntemi bulunmamaktadır. Aynı zamanda, yeni yasaya göre, belirli kökenden veya topluluktan gelen grupları desteklemek üzere vakıf kurulmasını öngören Türk Medeni Kanununun 101. Maddesinin 4. fıkrası uyarınca yeni vakıflar kurulabilmesi de kaygı vericidir.
103. Son olarak da Komiser, Türkiye'ye ait Gökçeada (İmroz) ve Bozcaada (Tenedos) adalarıyla ilgili gelişmeleri kaygı ile gözlemlemiştir. 24 Temmuz Lozan Barış Anlaşmasınının 14. Maddesi uyarınca, Türk egemenliği altında kalacak olan 'İmroz ve Tenedos adaları yerel unsurlardan oluşan özel bir idari organizasyona sahip olacak ve yerel yönetim ve can ve mal emniyeti konularında adaların yerli gayrimüslim halkına her türlü garanti sağlanacaktır'. Aynı madde uyarınca bu adalarda yaşayanlar Yunanistan'la Türkiye arasında kabul edilen nüfus mübadelesinin tamamen dışında tutulmuşlardı.⁷² 1912 yılında iki adada yaşayan etnik Rum nüfus sırasıyla 9357 ve 5420 iken, bugünlerde bu sayı sırasıyla 250 ve 25 civarındadır.⁷³
104. Komiser, Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesinin ilgili halkların çıkarları açısından, yukarıda sözü edilen iki adanın iki kültürlü özelliğinin Yunanistan'la Türkiye arasında bir işbirliği modeli oluşturacak şekilde korunmasına yönelik gayretlerini tümüyle desteklemektedir. Komiser, adaları terkeden etnik Rumların büyük çoğunluğunun, adalardaki Rum cemaatine ait okulların kapatılması ve etnik Rum nüfusunun aleyhine yapılan büyük çaplı istimlakler gibi, geçmişte alınan çeşitli tedbirler sonucunda ayrıldıklarını bilmektedir. Ancak, yakın zamanda Türkiye tarafından alınan, adalardaki bazı kiliselerin onarılması gibi bazı olumlu tedbirler Türklerle ilgili azınlık grupları arasında olumlu bir diyalog başlatmanın ve azınlıklara uluslararası hukukun genel ilkeleri çerçevesinde tazminat verilmesinin daima mümkün olduğunu göstermektedir.⁷⁴

V. Doğu ve güneydoğu Anadolu'da zorunlu göç

105. Türkiye, ülke içinde yerinden olmuş (IDP) insanların durumunun çeşitli çatışmalar nedeniyle onyıllardır ne yazık ki çözüme kavuşturulamadığı onbir Avrupa Konseyi üyesi ülkeden biridir. Komiser, Doğu ve güneydoğu Anadolu'da ve bu bölgelerden diğer bölgelere, özellikle 1984'ten 1999'a kadar, esas olarak Kürt azınlığın yaşadığı bölgelerdeki silahlı çatışma nedeniyle meydana gelen, insanların zorunlu göçüyle ilgili durumu kaygı ile gözlemlemiştir. Hükümetin bu iç çatışma ile ilgili olarak aldığı önlemler arasında 1987 Temmuz ayından 2002 Kasım'ına kadar bir dizi ilde olağanüstü hal ilanı yer

⁷¹ *Samatya Surp Kevork Ermeni Kilisesi, Mektebi Ve Mezarlığı Vakfı Yönetim Kurulu Türkiye'ye karşı davası*, 16/12/2008 tarihli karar, madde 23-25.

⁷² 30 Ocak 1923 tarihli Lozan Sözleşmesiyle 'İstanbul'un Rum sakinleri' (Batı Trakyanın Müslüman sakinleriyle birlikte) Yunanistan'la Türkiye arasında yapılan nüfus mübadelesinden tamamen ayrı tutulmuşlardı.

⁷³ Bak: Parlamenter Asamblesi, *Gökçeada (İmroz) ve Bozcaada (Tenedos): Gökçeada (İmroz) ve Bozcaada'nın (Tenedos) ikili kültürünün ilgili halkların çıkarları açısından Türkiye ile Yunanistan arasında bir işbirliği modeli olarak korunması*, Bay Andreas Gross'un 06/06/2008 tarihli raporu, madde 10-28.

⁷⁴ Bak: ayrıca Parlamenter Asamblesinin 27/06/2008 tarih, 1625 (2008) sayılı Kararında yer alan ilgili öneriler.

almaktadır.⁷⁵ Komiser, bu bölgelerde, gerek devlet güçlerince gerekse devlete ait olmayan güçlerce silahlı çatışma olaylarının sürdüğünü gösteren haberlerden kaygı duymaya devam etmektedir.⁷⁶

106. Halk sadece ülkede maalesef büyük yıkıma neden olan bu şiddet içeren silahlı çatışma korkusundan değil, gerek devlet güçleri gerekse devlet dışındaki güçler tarafından sürdürülen 'tahliye' işlemleri nedeniyle de ülke içinde yerinden olmuş insanlar (IDP) konumuna gelmişlerdir.⁷⁷ Hükümetçe 2006 yılında yaptırılan bir araştırmaya göre, Türkiye'deki ülke içinde yerinden olmuş insanlar (IDP) sayısı tahminleri 953,680'le 1,201,200 arasında değişmektedir.⁷⁸ ülke içinde yerinden olmuş insanların (IDP) hemen hemen yarısının menşe illerinin kırsalında kaldığı, diğer yarısının da, İstanbul, Ankara, İzmir dahil olmak üzere, Türkiye'nin diğer yerlerindeki illere göç ettiği bildirilmektedir.⁷⁹
107. Bir dizi ülke içinde yerinden olmuş insan (IDP) özellikle de 1990'larda eski Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine, Türkiye'ye karşı başarılı başvurularda bulunmuşlardır. Çoğu devlet güvenlik güçlerince zorla tahliye ve başvuru sahiplerinin evlerinin imha edilmesiyle ilgili olan bu şikayetlerle ilgili olarak, eski Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, başvuru sahiplerinin mülklerini barış içinde kullanma ve aile yaşamlarına ve evlerine saygı gösterilmesi haklarının, muhatap devletçe ihlal edildiğine hükmetmiştir.
108. Örneğin Doğan ve diğerleri davasında Mahkeme, onbeş başvuru sahibinin, 1994 yılında güvenlik güçlerince evlerinden çıkartılıp, oturacak başka bir yer gösterilmeksizin evlerinin yıkılmasından bu yana, hemen hemen on yıldır Boydaş köyündeki mallarını kullanmalarının önlenmesi nedeniyle söz konusu ihlale maruz kaldıklarına hükmetmiştir. Mahkeme bu süre zarfında, başvuru sahiplerinin ülkenin diğer yerlerinde 'son derece büyük bir yoksulluk içinde, yeterli ısınma, sıhhi şartlar ve altyapı olanaklarından yoksun olarak yaşadıklarını ....ve durumlarının, mallarından yoksul kalma karşılığında herhangi bir tazminat almamaları nedeniyle finansal varlıklarının olmaması ve işsizlik düzeyinin ve konutların felaket düzeyinde olduğu kent ve kasabalarda iş ve barınacak yer aramak zorunda olmaları nedeniyle daha da güçleştiğini' not etmiştir.⁸⁰
109. Bazı davalarda Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, yetkililerin ülke içinde yerinden olmuş insanlara (IDP) insanlık dışı muameleleri nedeniyle Türkiye'nin Sözleşmenin 3. Maddesini ihlal ettiğine hükmetmiştir. Bu davalardan biri de *Dulaş* davası olup, başvuru sahibi olayların meydana geldiği dönemde (1993) 70 yaşındaydı. Başvuru sahibinin 'evinin ve mallarının gözlerinin önünde imha edilerek barınağı ve desteğinin kalmadığını ve bütün yaşamı boyunca yaşadığı köyünden ve toplumundan ayrılmak zorunda bırakıldığını göz önüne alarak', 3. Madde ihlaline karar vermiştir. Yetkililer söz konusu kadının sorununa çare bulmak için hiçbir girişimde bulunmamıştır'.⁸¹

⁷⁵ Aynı zamanda bak: Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiserinin 11-12 Haziran 2003 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaretiyle ilgili 19/12/2003 tarihli rapor, madde 215-235.

⁷⁶ Bak: Uluslararası Kriz Grubu, *Türkiye ve Avrupa: Önümüzdeki Belirleyici Yıl*, 15/12/2008, s. 9.

⁷⁷ Bak: BM Genel Sekreteri Temsilcisinin ülke içinde yerlerinden edilmiş insanlarla ilgili 27/11/2002 tarihli raporu, UN Doc E/CN.4/2003/86/Add.2, özellikle madde 6-13.

⁷⁸ Ülke İçi Göç İzleme Merkezi, *2007 yılında Gelişme ve Eğilimlerle ilgili Küresel Değerlendirme, Nisan 2008*, <http://www.internal-displacement.org> adresinde bulunabilir.

⁷⁹ D. Yüksek, D. Kurban, *Ülke İçinde Yerinden Edilmeye Kalıcı Çözüm? IDPler için Van Eylem Planının Değerlendirmesi*, İstanbul, TESEV, Mayıs 2009 s. 8.

⁸⁰ Bak: *Doğan ve diğerleri Türkiye'ye karşı davası*, 29/06/2004 tarihli karar, madde 153.

⁸¹ 30/01/2001 tarihli *Dulaş Türkiye'ye karşı kararı*, madde 49-56; ayrıca bak: 16/11/2000 tarihli *Bilgin Türkiye'ye karşı kararı*, 24/07/2003 tarihli *Yöyler Türkiye'ye karşı kararı*, ve Mahkemenin, başvuru sahibinin iki oğlunun askerler tarafından tutuklanıp kaybolması ve devlet'in ilgili olay konusunda ciddi bir şekilde yetersiz soruşturma yaparak başvuru sahibi babaya yetersiz cevap vermesi nedeniyle aynı zamanda 2. ve 3. Madde ihlalleri bulunduğu, 17/02/2004 tarihli *İpek Türkiye'ye karşı kararı*.

110. Mahkeme, uluslararası hukuk ve insan hakları hukukundan kaynaklanan yükümlülük ve sorumlulukları bir kez daha ortaya koyan ve uluslararası hukuku yansıtan 1998 BM Ülke İçi Zorunlu Göçle İlgili Yol Gösterici Prensipler dokümanından⁸² yararlanarak, ülke içinde yerinden olmuş insanların (IDP) evlerine veya normal olarak ikamet ettikleri yerlere kendi istekleriyle, emniyetle ve onurlu bir biçimde dönmelerine veya ülkenin başka bir bölgesinde kendi istekleriyle yerleşmelerine olanak sağlayacak şartları ve vasıtaları sağlama temel görev ve sorumluluğunun yetkililere ait olduğunu⁸³ vurgulamıştır.
111. Komiser, Türk hükümetinin Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesine 2004 yılında kabul edilen (2005 yılında değişiklik yapılan) 'Terörizmden ve Terörizme Karşı Alınan Tedbirlerden Kaynaklanan Kayıpların Tazmini Yasası'yla ve ilgili yönetmeliklere ilişkin olarak sunduğu bilgileri not etmiştir.⁸⁴ Söz konusu yasa, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin *Doğan ve diğerleri* davasındaki kararını izleyen ay içinde kabul edilmiştir. Söz konusu yasaya göre, ülke içinde yerinden olmuş insanlar (IDP) 31 Mayıs 2008 tarihine kadar baş vurarak, '1987 ila 2005 yılları arasında terör faaliyetleri ve terörizmle mücadele sırasında icra edilen operasyonlar sonucunda gerçek veya tüzel kişilere verilen maddi zararlar' için idareden doğrudan doğruya tazminat alabilecekler ve söz konusu idari tasarruflar yargı denetimine tabi tutulabilecektir.⁸⁵
112. 76 ilde 76 'Zarar Değerlendirme ve Tazminat Komisyonları' kurulmuştur. 2008 Şubat ayı itibarıyla, yukarıdaki komisyonlara 298 879 başvuruda bulunulmuştur. Bunlardan 121 395'i sonuçlandırılmış, 79 718'i ise reddedilmiştir. Sonuç olarak, başvuru sahiplerine toplam 225 088 666 Euro tazminat ödemesi yapılmıştır. 2006'da, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi aldığı kararla, Tazminat Komisyonlarının çalışmaları ve aldıkları sonuçların yanı sıra, Tazminat Yasasının idare mahkemelerinde maddi zararların dışındaki zararlar için de tazminat alma yolunu açtığının anlaşıldığını göz önüne alarak, Türkiye'de, ülke içinde yerinden olmuş insanlar (IDP) için etkili bir iç hukuk yolunun olduğunu doğrulamıştır.⁸⁶
113. Komiser, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin yukarıda sözü edilen 2006 kararından bu yana, tazminat yasasının uygulamasında ciddi bir bozulma olduğuna işaret eden bilgileri not etmiştir. Kısa süre önce yayınlanan bir uzman raporunda, ülke içinde yerinden olmuş insanların (IDP) yok olan veya imha edilen mallarıyla ilgili tazminat konusunda aşağıdaki başlıca noksanlıklara işaret edilmektedir: ülke içinde yerinden olmuş insanlara (IDP) makul ölçülerini aşan bir talep kanıtlama yükü getirilmesi, iller arasında tazminat hesaplamalarında tutarsızlıklar, ödemelerin yavaş değerlendirilmesi ve gerçekleştirilmesi, etkin bir temyiz usulünün bulunmaması.⁸⁷
114. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, 2008 Eylül'ünde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin, güvenlik kuvvetlerinin eylemleriyle ilgili bir grup kararının Türkiye tarafından uygulanmasının denetlenmesi kapsamında 'Türk makamlarının, güvenlik kuvvetlerinin eylemleri sonucunda oluşan kayıpların devlet tarafından tazmini konusunda idari mahkemelerin uygulamalarının devam edeceğine ilişkin teminatlarını' not etmiştir.⁸⁸ Komiser aynı zamanda, Bakanlar Komitesinin, '[diğer konuların yanı sıra, güvenlik kuvvetler mensuplarına karşı kovuşturma başlatılması da dahil olmak üzere] alınması gereken ve henüz alınmamış tüm genel tedbirler alınincaya ve bu tedbirlerin yeni ve benzer ihlallerin

⁸² <http://www.unhcr.ch/html/menu2/7/b/principles.htm>.

⁸³ Bak: 29/06/2004 tarihli *Doğan ve diğerleri Türkiye'ye karşı kararı*, madde 154.

⁸⁴ Bak: <http://www.coe.int/t/cm> adresinde bulunan, *Doğan ve diğerleri Türkiye'ye karşı* davasıyla ilgili Bakanlar Komitesinin 25/06/2008 tarih ve CM/ResDH(2008)60 sayılı Nihai Kararının Lahikası.

⁸⁵ A.g.y..

⁸⁶ Bak: 12/01/2006 tarihli *Aydın İçyer Türkiye'ye karşı davasında*, Kabul edilebilirlik Kararı, madde 73-87.

⁸⁷ Diğerlerinin yanı sıra bak: IDMC, *Avrupa'da Uzun Süreli Yerinden Edilme*, Cenevre, Mayıs 2009 s. 16-18.

⁸⁸ 18/09/2008 tarih, CM/ResDH(2008)69 sayılı, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin Kararlarının Uygulanması – Türkiye'deki güvenlik güçlerinin eylemleri – Sağlanan ilerleme ve henüz çözüme kavuşturulmamış konulara ilişkin Ara Karar*.

yapılmasını önlemede etkili oldukları belirleninceye kadar yukarıdaki kararların uygulanmasını takip etmeye karar verdiklerini' not etmiştir.

115. Komiser, Türk hükümetinin 1990'ların sonlarına kadar ülke içinde yerinden olmuş insanlar (IDP) konusunda hassas olup, bu konuyu yetkili uluslararası kuruluşlarla görüşmekten kaçındığını gözlemlemiştir. Hükümetin 1994 yılında başlattığı ve 1990'lı yılların sonlarında uygulanmaya başlanan Köye Dönüş Projesi çok yavaş ilerlemekteydi. Köye Dönüş Projesi ailelerin eskiden oturdukları yerlere veya yeniden yerleşme açısından uygun diğer yerlere gönüllü olarak yerleştirilmelerini amaçlıyordu. Yerinden olmuş insanlarla (IDP) ilgili BM Özel Temsilcisi, 2002 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyaret sonucunda, projenin fizibilite etüdünün 'halen kamuya açıklanmadığını ve bu çalışmanın bulgularının, geriye dönüşü kolaylaştıracak pratik uygulamalara ne zaman dönüşeceği henüz netleşmediğini' bildirmişti.⁸⁹
116. Komiser, çoğunluğu Kürt kökenli olan çok sayıda yerinden olmuş insanın evlerinden uzun süreli uzaklaştırılmış bir şekilde bir açmaz içinde olmalarından endişelidir.⁹⁰ Uluslararası uzmanlar yerinden olmuş insanların evlerine dönme hakkının etkin bir şekilde korunması ve yaygınlaştırılması veya bu insanlara gönüllü yerleştirme ve yerel ortama entegrasyon gibi kalıcı çözümler sağlanması için, Türkiye'nin daha fazla ve daha büyük çaba göstermesi gerektiğini net bir şekilde belirtmişlerdir.⁹¹
117. 2006 Eylül ayında başlatılan, BM Kalkınma Programınca desteklenen, Van valiliğince sahiplenilen, Van ili için geliştirilen il eylem planının, sınırlı da olsa, doğru yönde atılmış bir adım olduğu anlaşılmaktadır.⁹² Van eylem planı o bölgedeki yerinden olmuş insanların (IDP) yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlamakta ve diğer hususların yanı sıra, yerinden olmuş insanların geriye dönüş, yerleştirilme, kentlerdeki yerinden olmuş insanların entegrasyonu ve yerinden olmuş insanların kendilerine sağlanacak hizmetlere yön verme sürecine katılmaları gibi konuları içermektedir.
118. Komiserin Ankara ziyaretinde, İçişleri Bakanlığı Müsteşarı sayın Osman Güneş, Komiser'e yerinden olmuş insanlar için Van'da inşa edilen evlerin bu insanların özel yaşam ve çalışma tarzları düşünüülerek tasarlandığını ve böylece inşa edilen evlerin %70'inde yerinden olmuş insanların oturmaya başladığı bilgisini vermiştir. Komiser, yetkililerin, yerinden olmuş insanların süregelen bu sorununu çözüme kavuşturmada istekli olduklarını memnurlukla gözlemlemiştir. Bunun gerçekleştirilmesi için tamamlanmış veya hazırlanmakta olan eylem planlarının uygulanmasının hızlandırılması gereklidir.
119. Genelde, yerinden olmuş insanların çok sınırlı bir oranda evlerine geri döndükleri bildirilmektedir. 2006 yılında yapılan bir araştırma verilerine göre, o tarihlerde Köye Dönüş Projesi kapsamında geri dönenlerin sayısı (Doğu ve güneydoğu Anadolu'nun 14 ilini kapsamaktadır) 112 000 ile 124 000 arasında değişmekteydi yani tahmin edilen toplam yerinden olmuş insanların %10'unu oluşturmaktaydı.⁹³ Türk makamları 2008 Ekim ayından itibaren 151 469 kişinin döndüğünü açıklarken, Köye Dönüş Projesi kapsamında altyapı yatırımları, kamu, eğitim ve sağlık hizmetleri binalarının onarımı ve inşası, sosyal projelerin,

⁸⁹ Bak: BM Genel Sekreteri Temsilcisinin ülke içinde yerlerinden edilmiş insanlarla ilgili 27/11/2002 tarih, UN Doc E/CN.4/2003/86/Add.2, sayılı raporu, madde 12-13 ve 19-24.

⁹⁰ Bak: BM Genel Sekreteri Temsilcisinin ülke içinde yerlerinden edilmiş insanlarla ilgili 09/02/2009 tarih, UN Doc A/HRC/10/13 sayılı raporu, madde 91.

⁹¹ Bak: Komiserin 15/09/2008 tarihli bakış açısı, 'Çatışmalarda yerinden olmuş insanların geriye dönme hakkı vardır'.

⁹² D. Yüksek, D. Kurban, a.g.y.

⁹³ Doğan Kuban ve diğerlerinin (editörler) *Zorunlu Göçü Anlama*, İstanbul, Türkiye Ekonomi ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)'de, T.Ünal ve diğerlerinin, 'Türkiye'de iç göç: sorun, politikalar ve uygulama', 2007, 79-105, s.85.

organizasyonların ve istihdamla ilgili atölye çalışmaları için 47 milyon Euro'dan fazla para harcanmıştır.⁹⁴

120. Ulusal uzmanlar yerinden olmuş insanların evlerine ve geldikleri bölgelere sınırlı sayıda döndüklerini vurgulamışlar, ve pekçok yerinden olmuş insanın bu özel geriye dönüş programından haberdar olmadığını, programa başvuran bazılarının da çok az veya hiç yardım almadığına işaret etmişlerdir.⁹⁵ Aynı zamanda uluslararası uzmanlar da, aşırı yük altındaki Zarar Değerlendirme ve Tazminat Komisyonlarının tazminatları eşit bir şekilde dağıtmadığını ve yapılan işlemlerde de eşitlik ilkesine uyulmadığı durumlar olduğuna işaret ettiler.⁹⁶ Kuzey Irakla sınırı olan bölgelere dönebilenler ise, 2007 yılında Türkiye'nin bu bölgeye birlik intikal ettirmesi ve bölgenin 'geçici güvenlik bölgesi' olması nedeniyle bir güvensizlik ortamıyla karşı karşıya kalmışa benziyorlar.
121. Komiser, yerinden olmuş insanların çoğunluğunun geldiği bölgeler olan doğu ve güneydoğu Anadolunun ekonomik ve sosyal açılardan ciddi biçimde geri kalmış oluşunu ve bunun, yerinden olmuş insanların, ve özellikle de geldikleri memleketlerinden uzaklarda aileleriyle birlikte yaşamaya başlamış bu insanların, gönüllü geriye dönüşünün önünde bir başka ciddi engel oluşturduğunu gözlemlemiş olup bu yönde bilgiler içeren haberlerden derin bir kaygı duymağa devam etmektedir. Komiser, 2008 yılı sonlarında Güneydoğu Anadolu Belediyeler Birliğinin yayınladığı bir raporda, söz konusu bölgelerdeki 21 ilde kişi başına gayri safi milli hasılanın AB ortalamasının %12'si oranında olduğunu, düşük gelirliilerin sağlık ve sosyal hizmetlerden parasız yararlanması için verilen Yeşil Kart sahiplerinin %46'sının ise söz konusu raporun kapsadığı 21 doğu ve güneydoğu Anadolu ilinde yaşadıklarını öğrenmiştir.⁹⁷
122. Bu bölgelerde özellikle de çocuklara ve kadınlara yönelik ciddi insan hakları sorunları mevcuttur. Bildirildiğine göre 2000 yılında okuryazarlık oranı güneydoğuda %73.3, orta-doğu Anadolu'da %76.1 iken, ulus ortalaması %87.4 idi. Aynı bölgelerde kadınların okuryazarlık oranları ise kayda değer oranda düşüktü: bu oranlar sırasıyla %60.3 ve %63.6 idi.⁹⁸ Komiser, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) Türkiye'de 2006 yılında 6 ila 14 yaşları arasında 945 000 çocuğun parasal nedenlerle okula gitmediğini gösteren verilerinden ve kısa bir süre önce yayınlanan bir raporda özellikle de doğu ve güneydoğudan gelen bu çocukların çoğunun ülkenin güneyinde veya kuzeyinde mevsimsel işçi olarak çalıştığına ilişkin bilgilerden kaygı duymaktadır. Komiser aynı zamanda yetkililerin söz konusu çocukların okula gitme oranlarını arttırma gayretlerini memnurlukla gözlemlemiştir.⁹⁹
123. Güneydoğu Anadoludaki eğitim seviyelerinin de 'ulusal ortalamanın çok altında' olduğu ve en kalabalık sınıfların bu bölgede bulunduğu ve sabit öğretmen yerine sözleşmeli öğretmen tayin edilmesinin eğitim kalitesini düşürdüğü bildirilmektedir.¹⁰⁰ Güneydoğuda kadınların işgücü piyasasına son derece sınırlı bir erişim sağlayabilmesi aynı zamanda kadınların temel sosyal bir hak olan çalışma hakkından yararlanıp yararlanmadığı konusunda ciddi endişelere yol açmaktadır. Aynı uzman raporuna göre güneydoğu Anadolu'daki her 1000

⁹⁴ Bak: Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin BM CERD, 2009, s.12-13'de sıralanan konulara karşı verdiği yazılı cevaplar.

⁹⁵ T.Ünal ve diğerlerinin, 'Türkiye'de iç göç: sorun, politikalar ve uygulama', a.g.y.. s. 80.

⁹⁶ Avrupa Topluluğu Komisyonu, 05/11/2008 tarihli *Türkiye 2008 İlerleme Raporu*, s.27, Azınlık Hakları Grubu ve diğerleri, *Türkiye'nin Yerinden Olmuş İnsanlar Sorunu*, İstanbul, Kasım 2006, s.12-13.

⁹⁷ Bak: <http://www.hurriyet.com.tr/english/home/> adresinde bulunan 29/12/2008 tarihli basın bildirisi.

⁹⁸ Azınlık Hakları Grubu, *Unutulmuşlar mı Asimile mi Edilmişler? Türk Eğitim Sisteminde Azınlıklar*, Londra, 2009, s. 11-12.

⁹⁹ A.g.y., s. 12.

¹⁰⁰ Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV), *Kürt Sorununa Çözümle İlgili Yol Haritası*, İstanbul, 2008, s. 27.

kadından sadece 65'i iş gücü pazarına erişebilmekte, geri kalan 935'i ise işgücünün dışında bırakılmaktadır.¹⁰¹

124. Yerinden olmuş insanların geriye dönüşünün önündeymiş gibi gözükten ve yaygın bir biçimde rapor edilen bir başka engel ise, köy koruculuğu sistemidir. 1985 Mart ayında oluşturulan sistemde, halkı devletin dışındaki silahlı kuvvetlerin taarruzlarına karşı devletin (jandarma gücü) eğittiği, görevlendirdiği ve silahlandırdığı yerel milis kuvvetleri korumaktadır. Bildirildiğine göre, bu milis kuvvetlerinin bir bölümü, yerinden olmuş insanların arazilerine el konması da dahil olmak üzere, çeşitli insan hakları ihlallerine karışmıştır. 2006 yılında görülen *İhsan Bilgin* davasında, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi diğer ihlallerin yanı sıra, milli makamların, 1994 yılında, Türkiye'nin güneydoğu bölgesinde köy korucularının bir silahlı operasyonunun planlanması ve icrası esnasında, başvuru sahibinin babasının yaşama hakkını koruyamadığı ve aynı zamanda ilgili soruşturmanın yetersizliği nedenleriyle, Türkiye'nin Sözleşmenin 2. Maddesini ihlal ettiğine hükmetmiştir. 2009 Haziranında söz konusu kararın uygulanmasının Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesince incelenmesi sürmekteydi.¹⁰²
125. Son olarak, Komiser, yetkili uluslararası ve ulusal kuruluşların, yerlerinden edilmiş insanların geriye dönüşünün önündeki ciddi engellerden birinin, güneydoğuda, devletin dışındaki silahlı kuvvetler ve güvenlik kuvvetlerince geniş çaplı olarak kullanılan, anti-personel mayınlarının bulunduğu mayınlı bölgeler olduğuna ilişkin raporlarını derin bir kaygı ile not etmiştir.¹⁰³ Türkiye 1997 yılında imzalanan Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile İlgili Sözleşmeye ('Ottawa Sözleşmesi') 1 Mart 2004'ten itibaren taraf olmuştur. Alınan bilgilere göre, Türkiye'nin doğu ve güneydoğusundaki sınır bölgelerinin yanı sıra, boşaltılmış köylerin yakınlarına da kara mayınları yerleştirilmiştir.¹⁰⁴
126. Uluslararası bir uzmanlık kuruluşu olan Landmine Monitor (Karamayını İzleyicisi) adlı kuruluşa göre, Türkiye'de mayınlarla kirletildiği tahmin edilen bölge 2008 yılı itibariyle yetkililer tarafından 'miktar olarak belirtilmemişse' de, Ottawa Sözleşmesinin anti-personel mayınlarının imhasıyla ilgili olarak belirlendiği miadın 1 Mart 2008 olmasına rağmen, 2008 Mayıs ayı itibariyle imha edilmesi gereken mayın stoku 2.5 milyon mayın idi. Landmine Monitor'e göre, Türkiye, 2008 yılında yaptığı açıklamada, 2007 yılı sonu itibariyle topraklarında toplam 982 777 adet (antipersonel ve araca karşı mayınlar) mayının döşenmiş olduğunu açıkladı. Türkiye aynı zamanda 15 150 antipersonel mayınını eğitim amaçlarıyla elinde tutacağını belirtti. Bu sayı, 2008 Temmuz ayı itibariyle Ottawa Sözleşmesine taraf olan devletlerin elinde tuttuğu en yüksek toplam mayın sayısıdır.¹⁰⁵
127. Türkiye, Ottawa Sözleşmesinin mayınların temizlenmesiyle ilgili olarak belirlendiği en son tarihin 1 Mart 2014 olduğunu göz önüne alarak, mayın temizleme işlemleri gerçekleştirmiştir. Ancak Komiser, geriye kalan kara mayınlarının insan yaşamı için, ve özellikle de evlerine dönme hakkını kullanmak isteyen yerlerinden edilmiş insanlar için hâlâ ciddi tehlikeler oluşturmaya devam etmesinden derin bir kaygı duymaktadır. 2008 yılı Landmine Monitor Raporuna göre, Türkiye, 1993 -2003 yılları arasında kara mayınlarının 2905 olaya neden olduğunu ve bunlardan 588'inin ölümlerle, 2317'sinin de yaralanmayla sonuçlandığını açıklamıştır. Landmine Monitor 2006 yılında 53 kişinin, 2007 yılında da 93 kişinin daha daha 'el yapımı patlayıcılarla' hayatını kaybettiğini bildirmiştir.

¹⁰¹ A.g.y., s. 30.

¹⁰² 27/07/2006 tarihli karar, bak: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararları uygulama dairesi, 'Uygulamanın Durumu', 24/06/2009, Türkiye'ye karşı davalar veya dava grupları.

¹⁰³ Bak: BM Genel Sekreteri Temsilcisinin ülke içinde yerlerinden edilmiş insanlarla ilgili 27/11/2002 tarih, UN Doc E/CN.4/2003/86/Add.2 sayılı raporu, özellikle madde 32 ve 43, T. Ünal ve diğerleri, 'Türkiye'de iç göç: sorun, politikalar ve uygulama', a.g.y., s. 88.

¹⁰⁴ T. Ünal ve diğerleri, 'Türkiye'de iç göç: sorun, politikalar ve uygulama', a.g.y.

¹⁰⁵ Bak: *Landmine Monitor 2008 Raporu*, Türkiye ile ilgili madde, <http://www.icbl.org/lm> adresinde bulunabilir.

128. Başbakanlığa bağlı bir ulusal mayın eylem merkezi kurulmasına yönelik çabalara rağmen, ne yazık ki, Landmine Monitor'e göre, 2008 Haziran ayı itibariyle Türkiye'de böyle bir merkez veya yetkili makam bulunmamaktaydı. Komiserin özellikle kaygı duyduğu konulardan biri de, Türkiye'de mayın mağdurları veya diğer fiziksel engelleri olan insanlar için çok az kaynak ve fırsat olduğu, rehabilitasyon kurumlarının yetersizliği ve mayınlardan etkilenen bölgelerde psikolojik destek sağlanması konusunda sınırlı kapasite olduğu yönünde bilgilerdir.¹⁰⁶ Türkiye, 30 Mart 2007'de Engellilerin Haklarına ilişkin BM Sözleşmesini imzalamıştı. Komiser, ziyareti sırasında, Engelli Hakları Komitesini, bir devlet tarafının ihlali nedeniyle mağdur duruma düşüklerini iddia eden bireylerden veya gruplardan, veya onların adına başvuru yapacaklardan, başvuru almaya yetkili kılan, Sözleşmenin ihtiyari protokolünü Türkiye'nin, henüz imzalamadığını üzüntüyle not etmiştir.

VI. Roman haklarına ilişkin bazı konular

129. Türkiye'de ortalama bir tahminle 2 750 000 Roman bulunmaktadır.¹⁰⁷ Romanlar Türkiye'deki nüfusun önemli bir parçasını oluşturmaktadırlar. Türk makamları Romanları, 'içinde yaşadıkları toplumlara giderek daha çok entegre olmalarına rağmen, belirli bölgelerde yoksulluk ve işsizlik gibi genel sorunlardan kaynaklanan güçlüklerle karşı karşıya' olan 'dezavantajlı bir grup' olarak görmektedirler. Yetkililere göre, söz konusu durum, 'hiçbirisi sadece Romanlara özgü olmayan, yaşam koşullarının yetersizliği, eğitim seviyesinin düşük oluşu, erken yaşta evlenmeler ve düzensiz olarak istihdam edilme gibi sorunlardan kaynaklanmakta...ve bu güçlükler hükümetin yoksulluğu ve sosyal dışlanmayı azaltmaya yönelik genel politikaları çerçevesinde ele alınmaktadır.'¹⁰⁸
130. Komiser, Romanların, diğer pek çok Avrupa Konseyi ülkesinde olduğu gibi, güçlüklerle ve ciddi ayrımcılık sorunlarıyla karşı karşıya olan bir grup oluşturmaya devam ettiği konusunda yetkililerle aynı görüştedir. Roman uzmanı kuruluşların kısa süre önce yayınlanan raporlarında, Türkiye'deki Romanların endişe verici bir şekilde marjinalleştirildikleri, yeterli barınak, iş, sağlık hizmetleri, sosyal yardım gibi belirli sosyal ve medeni haklardan etkin bir şekilde yararlanmalarının önünde ciddi güçlükler bulunduğu ve polis ve devlet dışı güçler tarafından şiddete maruz bırakıldıkları vurgulanmıştır.¹⁰⁹
131. Özellikle kaygı verici hususlardan biri de, Türkiye'deki tabiiyetsiz ve yabancı devlet tebaası olan Romanlara karşı açıkça ayrımcılık unsurları taşıyan bir yasal mevzuatın varlığıdır. Bu durum, 5683 No.lu, Yabancıların Türkiye'de İkamet ve Seyahatleri Hakkında Kanun'un 21. Maddesindeki, 'Tabiiyetsiz veya yabancı devlet tebaası olan çingenelerin ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancı göçebelerin sınır dışı edilmelerine İçişleri Bakanlığı salahiyetlidir.' ifadesiyle ilgilidir. Komiser, bu maddenin ayrımcılık içeren özelliğinin, Roman göçebelerinin ve ülkedeki tabiiyetsiz insanların insan haklarına zarar veren bir madde olup, çıkartılması gerektiğini not etmek ister.¹¹⁰

¹⁰⁶ A.g.y.

¹⁰⁷ Avrupa Konseyi Romanlar ve Göçebeler Dairesi, *Avrupa Konseyi Üye Ülkelerindeki Roman Nüfus*, Temmuz 2008.

¹⁰⁸ Bak: Türkiye'nin BM Irk Ayrımcılığının Kaldırılması Komitesine sunduğu 13/02/2008 tarih, CERD/C/TUR/3 sayılı rapor madde 71-72.

¹⁰⁹ Diğer yayınların yanı sıra bak: Edirne Roman Derneği ve diğerleri (derleme) *Biz buradayız- Ayrımcı Dışlama ve Türkiye'deki Romanların Hakları için Savaşım*, Türkiye, İstanbul, Nisan 2008, s. 55-112. içinde yer alan A Marsh, 'Eşitlikçi vatandaşlık: Edirne'deki Türk Çingenelerine Karşı İnsan Hakları ihlalleri'

¹¹⁰ Bak: Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komiserinin ve AGİT Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiseri'nin 10/12/2008 tarihli, ve http://www.coe.int/t/commissioner/Activities/themes/RomaMigration_2009_en.pdf adresinde bulunabilecek *Avrupa'da Romanların Yakın Zamandaki Göçleriyle İlgili Araştırma*'da yer alan ilgili standartlar ve öneriler.

132. Aynı şekilde ayrımcılık niteliği taşıyan bir başka madde de, polisin teşkilat ve sorumluluklarına ilişkin Yönetmeliğin 134. Maddesindeki, her karakol polis şefinin, hakkında gerekli tedbirleri alması gereken ve 'güvenliği ihlal etme ve suç işleme eğiliminde olan' mahalle sakinleri arasında, 'iyi bir işi olmayan çingeneler'in sayılmasıdır. Bu tür hükümler, Romanlarla ilgili ısrarlı bir kurumsal önyargıyı yansıtmaktadır. Yetkililer konuyu ciddiyetle ele almalı ve bu tür hükümlerin metinlerden çıkarılması için yasal değişiklikler yapmalı ve gerek kolluk kuvvetleri kurumları gerekse genel kamuoyunda, insan hakları eğitimini ve bilincini daha çok yaygınlaştırmalıdır.
133. Komiserin özel bir ilgi ve kaygıyla izlediği bir başka konu da, 2005 yılında kabul edilen kentsel yenileme yasasının (5366 No.lu Yıpranan Kent Dokularının Yenilenmesi, Korunması ve Kullanılması Hakkında Kanun) uygulanmasının özellikle de ülkenin çeşitli yerlerinde Romanların yeterli barınağa erişim hakları ve, özellikle de Romanların İstanbul'daki kültür mirası üzerindeki etkisidir.
134. Romanlar konusunda uzman kuruluşların raporlarında, yukarıdaki yasaya göre uygulanan kentsel dönüşüm planlarının 'Türkiye'nin dört bir yanındaki Roman mahallelerinin kitlesel ölçekte imhasına ve yerinden edilmelerine yol açtığı' belirtilmektedir.¹¹¹ 5366 No.lu yasanın İstanbul'un tarihi bir semtinde (bu bölge, 3000 civarında Romanın yaşadığı bildirilen tarihi Roman mahallesi Sulukule'yi de içermektedir) uygulanmasıyla ilgili ciddi kaygılar, UNESCO Dünya Mirası Komitesince de dile getirilmiştir. Bu kuruluş, 2008 yılında, 5366 No.lu yasayla Bakanlar Konseyinin korunmuş bölgeler olarak belirlediği bölgelerinin dışında bırakılan ve böylece geleneksel kent planlama sisteminden çıkarılan alanların, 'İstanbul'un Tarihi Yarımada bölgesinde bulunduğunu ve bu bölge ile ilgili tekliflerin, arazi geliştirme ve inşaat projelerine, koruma projelerinden daha fazla öncelik verdiğine dikkat çekmiştir.¹¹²
135. Komiser, İstanbul'un Kağıthane ve Küçükbakkalköy semtlerinde, Temmuz ve Ağustos 2006'da sabahın erken saatlerinde, polis güçlerinin katılımıyla Roman mahalle sakinlerinin evlerinden zorla çıkartılarak ve evlerinin yıkıldığı, Kağıthanedeki yıkımda ise yıkımla ilgili önceden bilgi verilmediğine ilişkin haberlerden özellikle kaygı duymaktadır.¹¹³
136. 21 Şubat 2007'de Sulukule'de bir ailenin evinin yıkıldığı bildirilmiştir. Yıkım, aile evde yokken ve yıkımla ilgili olarak kendilerine bilgi verilmeden gerçekleştirilmiştir. Fatih belediyesinin olaydan sonra evin sahiplerinden özür dilediği bildirilmiştir.¹¹⁴ Komiser aynı zamanda 13 Mart 2008'de Fatih belediyesi yetkililerinin İstanbul'un Sulukule semtinde yedi evi yıktığını öğrenmiş ve bundan kaygı duymuştur. Söz konusu evlerden ikisinde hala Roman kiracıların oturmakta olduğu, çünkü kendilerine yıkım tarihi olarak 31 Mart tarihinin söylendiği öğrenilmiştir. Bunun sonucunda, yaklaşık 15 yetişkin ve 7 çocuktan oluşan üç Roman ailesi, başka bir ev seçeneği öngörülmediğinden evsiz kalmışlardır.¹¹⁵
137. Komiser, 28 Haziran tarihinde İstanbul'dayken, 25 Mayıs'ta gerçekleştirilen ve aynı bölgede 20 Roman ailesinin evlerinden çıkartıldığı bir olaydan da haberdar olmuştur. Roman temsilcileri, yetkililerin ailelere yıkımdan önce 12 saatlik bir süre tanıdıklarını belirtmişlerdir. 7 günlük bir bebeğin ve yaşlıların da içinde bulunduğu aile, polisin yardımıyla evlerini boşaltmışlardır. Komiserin görüştüğü Romanlardan biri de, Sulukule'deki yıkımlardan sonra evsiz kaldığı bildirilen 58 yaşında bir erkektir. Her aileye bir kereye mahsus olmak üzere 500'er TL verildiği ancak kalacak yer temini konusunda yetkililerle bir anlaşmaya varılmadığı öne sürülmüştür.

¹¹¹ Bask: ERRC, Edirne Roman Derneği, BM CERD'e sunulan Yazılı Mütalaalar, 2009, s. 14.

¹¹² UNESCO Dünya Mirası Komitesi, İstanbul'un Tarihi Bölgeleri, Misyon Raporu, 8-13/05/2008, s. 4.

¹¹³ Bak: A Marsh, a.g.y., s. 72-75.

¹¹⁴ H. Foggo, 'Sulukule olayı: Romanlar istimlake karşı, ERRC, *Roman Hakları 3 Ayda Bir Yayınlanan Dergi*, no 4, 2007 s. 44, <http://www.errc.org/db/02/F6/m000002F6.pdf> adresinde bulunabilir.

¹¹⁵ ERRC'nin Fatih Belediyesine hitaben yazdığı ve Komiser'e kopyasını gönderdiği 18/03/2008 tarihli yazı.

138. Komiser bu tür zorla tahliyelerin özellikle de, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin, diğer hususların yanı sıra, insanlık onurunu zedeleyici davranışları yasaklayan Madde 3'üne ve herkesin özel ve aile hayatına saygı gösterilmesini öngören Madde 8'ine uyum konusunda çok ciddi soru işaretlerini akla getirmektedir. Şurası hatırdaki tutulmalıdır ki, Sözleşme, devleti, bireysel haklara keyfi bir şekilde müdahaleden kaçınmaya mecbur tutmakla kalmayıp, devletin aynı zamanda, bu haklara etkin bir şekilde saygı gösterilmesine yönelik tedbirler almasını da kapsamaktadır.¹¹⁶
139. Komiser özellikle de, Avrupa'daki en eski Roman yerleşme bölgelerinden biri olan ve tarihi 11. yüzyıl sonlarına uzanan Sulukule'de gerçekleştirilen yıkımlardan kaygı duymaktadır. Bölge, tarihi bir bölge kabul edilen ve UNESCO tarafından denetlenen ve 1985 yılından beri Dünya Mirası (olağanüstü evrensel değer taşıyan kültürel ve doğal miras) listesinde yer alan Teodosyus Surlarına mücavidir.
140. Komiser 28 Haziran'da Sulukuleyi ziyaret ettiğinde, bu mahalle harabe halindeydi. Komiser aynı tarihte Fatih Belediye Başkanı Sayın Mustafa Demir'le bir görüşme yapmıştır. Belediye Başkanı Komisere kapsamlı bir odyovizüel sunum yaparak, Sulukule'yi de içeren belediye sınırları içindeki kentsel yenileme projesinde uygulanan ilkeleri ve yöntemleri anlatmıştır. Belediye Başkanı, bölgedeki binaların çoğunun 'ekonomik ömür'lerini doldurmaları, diğer binaların ise terk edilmiş ve/veya işgal edilmiş olmaları nedeniyle, Fatih'in, Sulukule gibi bazı bölgelerinde renovasyonun gerekli olduğunu anlatmıştır. Ayrıca, gayrinizami ve kontrolsüz olarak inşa edilen binalarla ilgili bir sorunun ve deprem riskinin olduğundan ve bu arada bölgedeki tarihi binaların ve 'kültür varlığının' yıkılma tehlikesiyle karşı karşıya olduğundan da söz edilmiştir. Fatih Belediye başkanı, Neslişah (Sulukule'yi de içermektedir) ve Hatice Sultan semtlerinin renovasyon projesinin ayrıntılarını içeren bir CD-ROM'u da Komiser'e gönderme nezaketini göstermiştir.
141. Komiser Sulukule'ye yaptığı ziyarette, evlerin çoğunun yıkıldığını ancak 30 kadar ailenin burada yaşamaya devam ettiklerini öğrenmiştir. Bunların çoğu, kendilerine Taşoluk'ta (aşağıya bakın) konut hakkı tahsis edilmeyen kiracılarıdır. Roman temsilciler bu tarihi bölgenin imhasının Romanların sosyal dokusuna ağır bir darbe indirdiğini ve durumun değiştirilmemesi halinde, imar planlarının buralarda 11. yüzyıldan beri yaşayan Roman kültürünün ve kültür mirasının tamamen kaybolmasına neden olacağını belirtmişlerdir. Roman temsilcilerin hepsi, yetkililerin kentsel yenileme projesini hala değiştirebileceklerini, bölgenin eski ve mevcut Roman sakinlerinin yaşam tarzlarının korunmasına ve özel kültür miraslarına öncelik verebileceklerini vurgulamışlardır.
142. 2008 yılında UNESCO Dünya Mirası Komitesi (WHC), 'Sulukule Kentsel Yenileme Projesinin' düşük gelir grubunun bölgeden atılmasıyla sonuçlanacağını ve uzun zamandır bölgede yerleşik olan Romanların yerlerinden edileceğini not etmiştir. Bu da tek katlı Roman evlerinin yerine daha yüksek binaların, yeni bir otelin ve bir yeraltı otoparkının inşa edilmesine yol açarak, bölgenin mevcut kentsel dokusunu kökünden değiştirecektir. Konu WHC tarafından 'çok hassas' olarak nitelendirilmiş ve Türk makamlarına 'koruma, sosyal ihtiyaçlar ve yerel toplumların kimliği arasında bir denge kurulması' önerilmiştir.¹¹⁷
143. Komiser, WHC'nin İstanbul'un tarihi bölgesiyle ilgili 2009 raporunu almıştır. Raporda, Sulukule ile ilgili olarak, 'korunma kapsamındaki eserlerin yıkımıyla, ve toplulukların yerel yöneticilerle düşük gelir grubunun bölgeden çıkarılması sonucunu doğuracak bir programla başka yerlere dağıtılmasıyla, maddi ve manevi değerler kabul edilemez bir şekilde kaybolmuştur...WHC misyonu bölge sakinlerinin başka yerlere yerleştirilmesinde ekonomik faktörlerin hakim neden olduğunu değerlendirmiştir' ifadesi yer almıştır.

¹¹⁶ Bak: diğerlerinin yanı sıra, No. 2 sayı ve 12/07/2005 tarihli, *Moldovalılar ve diğerleri Romanya'ya karşı* davası özellikle madde 93-114.

¹¹⁷ UNESCO Dünya Mirası Komitesi, a.g.y., s. 17.

144. Komiser şu hususu vurgulamak ister: Avrupa kültür mirasının bir parçasını oluşturan Sulukule gibi tarihi bölgelere, tüm yetkili makamlarca etkin bir biçimde saygı gösterilmesi ve söz konusu bölgelerin korunması gerekirdi. Bu, 1972 Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına İlişkin UNESCO Sözleşmesinde ve 2005 Avrupa Konseyi Toplum için Kültürel Mirasın Değeri Çerçeve Sözleşmesinde yer alan ilkeler doğrultusunda ve sürdürülebilir bir yönetimle gerçekleştirilmeliydi.¹¹⁸
145. Türk makamlarına göre, 'projenin nedenlerinden biri, bölgedeki tescilli ve nitelikli tarihi ve kültürel mülklerin korunması' iken, 2009 yılının başlarında yetkililerle 520 evsahibi (toplam 620) ve tüm kiracılar (toplam 340 kişi) arasında anlaşmaya varılmıştı. Öğrenildiğine göre Sulukule 'hak sahipleri ile' Fatih belediyesi arasında 2006 Haziran ve Temmuz aylarında istişare toplantıları yapılmış, temaslar ise 2006 Eylülünden 2007 Eylülüne kadar sürdürülmüştür. Roman konularında uzman sivil toplum kuruluşları, 2007 Eylülü itibarıyla, 'bölge sakinlerinin sadece %7.5'ü görüşlerinin alındığını doğrulamış, %56'sı ise, belediyenin kendileriyle temas kurmadığını belirtmişlerdi.¹¹⁹ Türk makamları kısa bir süre önce, yıkılan evlerin bedellerinin sahiplerine ödendiğini, kiracılarla ilgili olarak, hemen hemen tüm kiracılarla, Taşoluk'taki (Sulukule'den 40 km mesafede bir bölge)¹²⁰ apartman dairelerine geçmeleri için kira sözleşmeleri imzalandığını belirtmişlerdir.
146. Komiser, Sulukule'de yerlerinden edilen bir dizi Roman kiracıya-- bunların çoğunluğunun çok düşük geliri olduğu ve bu insanların, kiralardan önemli ölçüde daha yüksek olduğu İstanbul'un diğer bölgelerinde ev kiralamalarının çok zor olacağı göz önüne alınırsa -- (ellerine ayda ortalama 220 Euro'dan daha az para geçtiği bildirilmektedir) herhangi bir tazminat ödenmediğine ilişkin bilgilerden kaygılıdır. Komiser, eski Sulukule kiracılarına tahsis edilen Taşoluk'daki evlerin ayda 138-238 Euro arasında değişen miktarlarda aylık ödemelerle satın alınabileceğini öğrenmiştir.¹²¹ Sivil toplum kuruluşları aynı zamanda Taşoluk'ta daire tahsis edilen 300 kiracı ailesinden sadece 20 kadarının söz konusu dairelerde kalıp oturmaya devam ettiklerini belirtmişlerdir. Komiser evlerden tahliyelerin ve yer değiştirmelerin Roman çocukları üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkilerinden özellikle kaygı duymağa devam etmektedir.

VII. Sonuç ve öneriler

Genel

147. Komiser, Avrupa Konseyi Kuruluş Belgesinde de belirtildiği gibi, devletlerin kendi toprakları üzerindeki azınlık gruplarını ve bunların üyelerini etkin bir biçimde korumalarının, iç sosyal birlik ve beraberlik ve tüm Avrupa Konseyi üye ülkeleri arasında barışçıl uluslararası ilişkiler ve işbirliğinin tesis edilip korunması için gerekli bir koşul olduğuna kuvvetle inanmaktadır.
148. Komiser, Türkiye'yi ziyaretinde, Türk makamlarının, azınlıkların insan haklarının korunmasına ilişkin süregelen sorunlarının çözülmesine yönelik iyi niyetleri konusunda olumlu işaretler almıştır.
149. Komiser, yetkililerin çabalarını övgüyle karşılamakta ve azınlıkların insan hakları ve temel özgürlükleriyle ilgili Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin kararlarının tam ve etkin bir şekilde uygulanmasına yönelik tedbirlerin alınmasını ve bu konu üzerinde daha çok düşünülerek esneklik sağlanmasını teşvik etmektedir. Komiser aynı zamanda, 2009 Ocak ayında Kürtçe yayın yapan bir devlet televizyonunun yayına başlamasını ve Türkiye'nin güneydoğu ve

¹¹⁸ Metin <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/199.htm> adresinde bulunabilir.

¹¹⁹ H. Foggo, a.g.y.

¹²⁰ BM CERD tarafından ele alınacak konulara Türkiye Hükümetinin yazılı cevapları, 2009, s. 15-19.

¹²¹ Bak: ERRC, Edirne Roman Derneği, a.g.y., s. 14-15.

orta ve doğu bölgelerindeki daha çok sayıda çocuğun okula gitmesine yönelik gayretleri olumlu karşılamaktadır.

150. Bununla birlikte Komiser, Türk makamlarının toprakları üzerinde üçlü gayri müslim azınlık olan Ermeni, Rum ve Yahudilerden başka azınlıkların varlığını resmen tanımamakta ısrarlı olmasından ve 1923 Lozan Barış Anlaşmasını son derece sınırlı bir biçimde yorumlamasından derin kaygı duymaktadır.
151. Komiser, Türkiye'nin diğer pek çok Avrupa Konseyi üyesi ülke gibi, esasında çoğulcu ve çeşitlilik içeren bir toplum olduğunu not eder. Türkiye'deki gerek milli, gerek dini, gerekse dil temelindeki azınlık grupları, Türk toplumu için bir bölünmeden çok, büyük bir zenginlik unsuru olarak görülmelidir.
152. Komiser bu bağlamda, 1923 Lozan Barış Anlaşmasından azınlıklarla ilgili olarak kaynaklanan yükümlülüklerin, uluslararası hukuk ilkeleri uyarınca yorumlanması ve uygulanması gerektiğini ve müteakiben, Avrupa ve uluslararası insan hakları belgelerinin kabulüyle üstelenen yükümlülüklerle tam ve etkin bir biçimde uyulmasının gerekliliğini vurgulamak ister.
153. Komiser, etnik öz kimlik özgürlüğünün demokratik, çoğulcu toplumların temel alması gereken ve tüm azınlık gruplarına etkin bir biçimde uygulanması gereken temel prensiplerden biri olduğunu hatırlatır.¹²²
154. Komiser, Türk makamlarını, toplumlarındaki çeşitliliğe daha kabullenici bir şekilde yaklaşmaya ve mevcut azınlık gruplarının öz kimliklerini etkin bir biçimde belirlemelerine ve bu öz kimliklerini gereksiz engeller olmaksızın ifade etmelerine izin vermeye acilen davet eder.
155. Komiser, bu temel ve demokratik ilkelerin, değiştirilmesi düşünülen Türk Anayasasının lafzına ve ruhuna ve herşeyden önce, tüm yetkililerin olağan mevzuatına ve uygulamaya sadakatle yansıtılmasının gerekli olduğunu vurgulamak ister. Komiser bu amaçla, Türkiye'nin Hukuk Yoluyla Demokrasi Avrupa Komisyonu (Venedik Komisyonu) yakın işbirliği içinde olmasını önerir.
156. Demokratik bir toplumun üyeleri ve grupları arasında gerginliklerin olması o toplumun çoğulculuğunun doğal bir unsurudur. Ancak bu gerginliklere gösterilecek tepki, baskıcı tedbirler değil, diyalog olmalıdır. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin de işaret ettiği gibi, 'yetkililerin görevi, gerginliğin nedenini, çoğulculuğu yok ederek ortadan kaldırmak değil, birbiriyle rekabet içindeki grupların birbirlerine hoşgörü göstermesini sağlamaktır'.¹²³
157. Hoşgörü ve yetkililerle azınlık grupları arasındaki samimi diyalog hem milli, hem de bölgesel ve yerel yönetimler tarafından mümkün olan en geniş biçimde beslenmeli ve yaygınlaştırılmalıdır. Komiser, bu açıdan, Türk hükümetinin, azınlıkların korunması konusunu da kapsayacak ve özellikle de ilgili Avrupa Konseyi ilkelerini temel alacak bir milli insan hakları eylem planı oluşturmasının son derece yararlı olacağı düşüncesindedir. Komiser bu amaçla yetkililerin dikkatini, kendisinin hazırladığı, 18 Şubat 2009 tarihli, *İnsan haklarını ulusal düzeyde uygulamak üzere sürdürülecek sistematik çalışmalara ilişkin önerilerine* çekmek ister.

¹²² Aynı zamanda bak: BM CERD 8 No.lu Genel Önerisi: Belirli bir ırk veya etnik grupla özdeşleşme, 22/08/90: 'Komite ...bu özdeşleşmenin, aksine bir gerekçe olmadıkça, ilgili bireyin kendi öz kimliğini belirlemesiyle olacaktır', www.ohchr.org adresinde bulunabilir.

¹²³ Bak: 14/12/1999 tarihli, *Serif Yunanistan'a karşı*, kararı, madde 53, 08/12/1999 tarihli, Özgürlük ve Demokrasi Partisi (Özdep) Türkiye'ye karşı davası Büyük Daire kararı, madde 37-48.

158. Komiser Türk hükümetini, farklı azınlıkların temsilcileriyle ve/veya münferit azınlık gruplarının temsilcileriyle, kurumsallaşmış, açık, samimi ve sürekli bir diyalogu sağlayacak, ulusal, bölgesel ve yerel düzeylerde bir istişare çerçevesi oluşturmaya davet eder. Söz konusu istişari oluşumların, açık ve net bir yasal statüsü olmalı ve bunlar tüm grupları dahil edici ve temsil eden oluşumlar olmalıdır.¹²⁴ Bu bağlamda, Avrupa Konseyi standartlarına uygun bir şekilde, mevcut azınlıklarla ilgili güncel ve resmi verilerin toplanması ve sağlanması yararlı olacaktır.
159. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin R(97) sayılı, *insan haklarının yaygınlaştırılması ve korunmasıyla ilgili bağımsız ulusal kurumlar teşkil edilmesi adlı önerisini* hatırlatan Komiser, Türk makamlarını, Türkiye'deki insan haklarının ve temel özgürlüklerin yaygınlaştırılmasına ve korunmasına yönelik süregelen gayretleri kuşkusuz arttıracak olan bir ulusal insan hakları komisyonu veya Ombudzman gibi, etkin bir insan hakları kurumunu süratle tesis etmeye acilen davet eder.
160. Komiser, böyle bir kurumun, gerekli olan kapsamlı bir ayrımcılık karşıtı mevzuatın oluşturulması ve etkin bir biçimde uygulanmasına da katkı sağlayacağına inanmaktadır. Komiser, bu bağlamda, yetkililere Irkçılık ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonunun, (ECRI) (13/12/2002) tarihli, Irkçılıkla ve Irk Ayrımcılığıyla Mücadeleye İlişkin Ulusal Mevzuat'la ilgili 7 No.lu Genel Politika Önerisini yürürlüğe sokarak, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 12 No.lu Protokolünü süratle meclisten geçirerek kabul etmeleri çağrısında bulunur. Komiser, bu bağlamda, Türk makamlarını yukarıdaki 5693 No.lu yasanın 21. Maddesi ve emniyet yönetmeliğinin 134. Maddesi gibi maddelerde yer alan hükümlerin değiştirilmesi veya yürürlükten kaldırılması için mevzuatı gözden geçirmeye acilen davet eder.
161. Komiser Türk makamlarını Türkiye'nin, Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve anlaşmasına ve Bölgesel veya Azınlık Dilleri Avrupa Şartına taraf olması için süratle harekete geçmeye acilen davet eder. Komiser, bu önemli Avrupa Konseyi anlaşmalarının kabulünün Türkiye'de azınlıkların korunmasına yönelik ilerlemede büyük bir adım teşkil edeceğinden kuşkusu yoktur.

Azınlık dilleri ve ifade özgürlüğü hakkı

162. Komiser, Bölgesel ve Yerel Diller Avrupa Şartında yer alan ilkeler uyarınca insanın kendi bölgesel veya azınlık dilini, özel veya kamu yaşamında kullanmasına, vazgeçilmez bir hak olarak özel bir önem atfetmektedir. Bölgesel ve azınlık dillerinin Avrupa Konseyi üye ülkelerinde korunması ve yaygınlaştırılması demokrasi ve kültürel çeşitlilik üzerinde kurulu bir Avrupa inşa etmenin gerekli şartlarıdır.
163. Yukarıdaki ilkeler uyarınca Komiser Türk makamlarını, azınlık gruplarının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinde yer alan ifade ve örgütlenme özgürlüklerini kullanmalarının ön koşulu olan, ülkedeki mevcut azınlık gruplarının dillerinin öğretilmesini geliştirecek tüm gerekli yasal ve idari tedbirleri almaya acilen davet eder.
164. Komiser, özellikle de üniversitelerde, azınlık dilleri öğretmenlerinin eğitileceği ve yetiştirileceği azınlık dilleri bölümleri oluşturulmasını önerir. Mevcut 'Lozan azınlık okullarına', bu okullarda ilgili azınlık dillerinin öğretilmesinin sürekliliğini sağlamak üzere, süratle finansal ve diğer gerekli yardımlar yapılmalıdır. Yetkililer, bu okullarda yürürlükte

¹²⁴ Bak: Ulusal Azınlıkların Korunmasına İlişkin Çerçeve Anlaşması (FCNM) Danışma Komitesinin *Ulusal Azınlıklara Ait Bireylerin Kültürel, Sosyal ve Ekonomik Yaşama ve Kamu İşlerine Etkin Katılımıyla İlgili Görüşleri*, 05/05/2008, madde 106-119, http://www.coe.int/t/dghl/monitorings/minorities/3_FCNMdocs/PDF_CommentaryParticipation_en.pdf adresinde bulunabilir.

olan uygulamaları liberalleştirerek, söz konusu okulların diğer azınlık gruplarından, ilgilenen öğrencileri kabul etmelerini mümkün kılmaya acilen davet edilir.

165. Yetkililer, azınlık dillerinin bu dilleri konuşan önemli sayıda insanın bulunduğu belediyelerde veya bölgelerde; aynı zamanda seçimlerdeki kampanyalar sırasında ve medyada kullanımını etkin bir biçimde korumaya ve yaygınlaştırmaya davet edilir. Ceza yasaları dahil olmak üzere, tüm ilgili mevzuat gözden geçirilmeli ve gereğine göre değişiklik yapılmalıdır. Tüm yetkili makamlar, azınlık dillerinin Avrupa Konseyi insan hakları standartlarına uygun olarak ve etkin bir biçimde kullanılmasını sağlamalıdır.
166. Komiser, Türk makamlarını, azınlık üyelerinin ifade özgürlüğünü tam olarak koruma ve gerek mevzuatı gerekse uygulamayı Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarıyla etkin bir şekilde uyumlu hale getirme konusunda daha fazla girişimde bulunmaya davet eder. Mahkemeye yapılan yüksek sayıda başvuru ve Mahkemenin Türkiye aleyhine verdiği yüksek sayıda karar ve özellikle de bu kararların yeni ve benzer ihlalleri önleyecek şekilde uygulanması konusu ciddi bir kaygı unsuru olmaya devam etmektedir.
167. Seçimler, siyasi partiler ve radyo televizyon yayınlarıyla ilgili mevzuatın aşırı kısıtlayıcı hükümlerinin yanı sıra, çeşitli defalar ifade özgürlüğünü haklı gösterilemeyecek şekilde bastıran, Ceza Yasasının 301. ve 220. Maddelerinin yeniden gözden geçirilmesinin gerekli olduğu anlaşılmaktadır.
168. Komiser, Bakanlar Komitesinin Rec(2004)4 sayılı *Üniversite eğitimi ve profesyonel eğitimde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi* konulu Önerisini hatırlatarak, iç mevzuatın Sözleşme ile uyumlu bir şekilde yorumlanması ve uygulanması için, özellikle de hakim ve savcılarının ilk ve devamlı mesleki eğitimlerinin önemini vurgulamak ister. Komiser, bu amaçla, Adalet Bakanlığının, Avrupa Konseyi ile işbirliği içinde yürüttüğü, konuyla ilgili yasal ve insan hakları kapasite oluşturma programlarının devamını ve güçlendirilmesini tam olarak destekler.
169. Bu bağlamda, özellikle de tutuklanan veya cezaevine konan çocuklara nasıl davranıldığına dikkat edilmelidir. Komiser, 1990 Çocuk Hakları Sözleşmesinin 40. Maddesini hatırlatır ve hakkında cezai kovuşturma yapılan çocuklara, çocuğun yaşı ve çocuğun topluma kazandırılması ve toplumda yapıcı bir rol oynamasının arzu edilir olması göz önüne alınarak davranılması gerektiğini vurgular. 18 yaşından küçük çocuklar, özel ve çocukların konumunu hassasiyetle ele alan usul, makam ve kurumlarla karşı karşı getirilmelidir.¹²⁵
170. Komiser, ifade özgürlüklerini kullanmak isteyen insanlara karşı işlenenler de dahil olmak üzere, nefret suçlarının yetkili makamlarca etkin bir soruşturmaya tabi tutularak, söz konusu sorgulamanın, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin yerleşik içtihatları uyarınca, sorumluların süratle tespit edilip cezalandırılmasıyla sonuçlandırılmasının gerekli olduğunu vurgulamak ister.¹²⁶ Yetkililer, Ceza Kanununun ilgili 216. Maddesini söz konusu maddenin müessiriyetini artırma amacıyla incelemeye davet edilir. Söz konusu maddenin savcı ve mahkemelerce uygulanması Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihatlarıyla tam olarak ve etkin bir biçimde uyumlu hale getirilmelidir.

Azınlıklar ve örgütlenme özgürlüğü hakkı

171. Siyasi partilerin kurulması ve faaliyete geçirilmesini de içeren, örgütlenme özgürlüğüne gelince, bu özgürlüğün 'etnik bir kimlik arayan veya azınlık bilincini ortaya koyan' insanlar

¹²⁵ Aynı zamanda bak: Komiserin , 19/06/2009 tarihli Konu Değerlendirmesi, *Çocuklar ve Küçük yaştakilerle ilgili adalet uygulamaları: iyileştirme önerileri*.

¹²⁶ Diğerlerinin yanı sıra bak: *Finucane İngiltere'ye karşı davası*, 01/07/2003 tarihli karar, madde 68-71.

açısından demokrasi için arz ettiği önem Avrupa İnsan Hakları Mahkemesince vurgulanmıştır.¹²⁷

172. Komiser, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin, 'farkı kimlikleri olan insanların ve grupların birbiriyle uyumlu etkileşimi, sosyal birlik ve beraberliğin sağlanması için elzemdir. Sivil toplumun sağlıklı bir şekilde işlediği yerlerde, vatandaşların demokratik sürece büyük ölçüde, birbirleriyle bütünleştikleri ve ortak hedeflere müştereken koştıkları derneklere üye olarak katılım sağlamaları doğaldır...örgütlenme özgürlüğü, ulusal ve etnik azınlıklar da dahil olmak üzere, azınlık üyeleri için özellikle önemlidir. Kuşkusuz, kimliğini ifade etme ve tanıtmaya amacıyla bir dernek kurma, azınlıkların haklarını korumaları ve idame ettirmeleri açısından bir araç olabilir ' şeklindeki yol gösterici ilkesini hatırlatır.¹²⁸
173. Kuşkusuz, devletlerin, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 11. Maddesinin 2. Fıkrası uyarınca örgütlenme özgürlüğüne kısıtlama getirme olasılığı daima mevcuttur. Ancak, örgütlenme özgürlüğü kuralına getirilecek istisnaların çok dikkatle oluşturulması gerektiğinden ve bu özgürlüğün kısıtlanması ancak inandırıcı ve zorunlu nedenlerle haklı kılınabileceğinden, bu yetkinin çok seyrek kullanılmasının gerekli olduğu vurgulanmalıdır.
174. Komiser, siyasi partilerin faaliyetleri de dahil olmak üzere örgütlenme hakkıyla ilgili olarak Türk hukuku ve uygulamaları konusunda derin kaygı duymaktadır. Yerel hukukun ve uygulamaların Avrupa Konseyi ülkeleri standardıyla tam olarak uyumlu hale getirilebilmesi için Anayasal ve yasal değişikliklerin gerekli olduğu anlaşılmaktadır.
175. Komiser, Türk makamlarını, özellikle Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesinin ve bu kurumun İzleme Komitesinin (bak: özellikle Türkiye'de demokratik kurumun işleyişine dair 1622 (2008) sayılı Karar) ve bunun yanı sıra, Venedik Komisyonunun (bak: özellikle Türkiye'deki siyasi partilerle ilgili 13 Mart 2009 tarihli Görüşü) sunduğu, özellikle de anayasal ve yasal değişikliklerin uygunluklarına ilişkin öneri ve prensiplerini izleyip süratle uygulamaya acilen davet eder.
176. Komiser, Türk makamlarının kararlılığını övgüyle karşılar ve Türk makamlarını, Avrupa Konseyi ile işbirliği içinde geliştirilen ve Avrupa Konseyi standartlarını tam olarak milli eğitim programına dahil etmeye yönelik, demokratik vatandaşlık ve insan hakları eğitimi programlarına devam etmeye teşvik eder. Komiser ayrıca, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihatlarının uygulanmasında yargı dahilindeki deneyim alışverişinin önemini vurgular. Komiser, Adalet Bakanlığını bu programları geliştirmeye ve her seviyedeki hakim ve savcılara söz konusu standartların insicamlı ve etkili bir uygulanmasının sağlanması amacıyla pek çok fırsat sunmaya teşvik eder.

Azınlıklar, din özgürlüğü ve mülkiyet hakları

177. Komiser yetkilileri, Türkiye'nin çeşitli dini grupları (müslüman ve gayrimüslim gruplar) arasında daha çok karşılıklı anlayış ve hoşgörü için bir ulusal eylem planı oluşturup uygulamaya acilen davet eder. Komiser, BM Irk Ayrımını Kaldırma Komitesinin (ECRI) Türkiye ile ilgili son raporunda (15 Şubat 2005) yer alan ilgili önerilerin son derece değerli olduğunu düşünmekte olup, yetkilileri söz konusu öneriler arasında henüz uygulanmayanları süratle uygulamaya acilen davet eder. Öneriler arasında özellikle önemli olanları, genel kamuoyunun dikkatlerini çok kültürlü bir toplumun bir ülkeye getireceği yararlar konusuna çekecek, farkındalık artırıcı faaliyetlerin gerçekleştirilmesiyle, diğer ayrımcılık türlerinin yanı sıra, ırk ve din ayrımcılığı ile mücadele edecek etkin, verimli ve uzman bir kurumun oluşturulmasıdır.

¹²⁷ Bak: *Gorzelik ve diğerleri Polonya'ya karşı davasında*, 17/02/2004 tarihli Büyük Daire kararı, madde 92.

¹²⁸ A.g.y., madde 92-93.

178. Komiser, Türk makamlarının tüm dini grup temsilcileriyle, bu grupların insan haklarını ve günlük yaşamlarını ilgilendiren tüm temel konularda belirli aralıklarla, açık ve içerikli istişareleri Avrupa Konseyi standartlarında gerçekleştirip sürdürmesini önerir.
179. Bu temel konulardan biri de, tüm azınlık gruplarının insan haklarının ve özellikle de mülkiyet haklarının etkin bir şekilde korunması için ve bu azınlık gruplarının aslen çoğulcu bir toplum olan ve bununla iftihar eden Türk toplumunda etkili bir şekilde muhafazası ve geliştirilmesi için gerekli olan, Türkiye'de yerleşik dini azınlık kurumlarının ve cemaatlerinin tüzel kişiliğinin tanınmasıdır.
180. Komiser yetkililere, yerleşik dini azınlık kurumlarının ve cemaatlerinin tüzel kişiliklerinin tanınmasını, Heybeliada'daki Ruhban Okulunun açılmasını ve Türkiye'deki Ermeni Ortodoks din adamlarının yetiştirilebilmesini sağlayacak tedbirlerin derhal alınması çağrısında bulunur.
181. Türk makamları tüm dini (müslüman ve gayrimüslim) azınlık gruplarının din özgürlüğünden ve mülkiyet haklarından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin içtihatlarıyla tam ve müessir bir biçimde uyum içinde ve etkin bir biçimde yararlanabilmeleri için yasal ve diğer tüm tedbirleri alıp uygulamaya acilen davet edilir.
182. Komiser, Türkiye'nin özellikle de 2008 yılında yürürlüğe giren ve azınlık vakıflarının dini, örgütlenme ve mülkiyet haklarını teminat altına alan yeni Vakıflar Yasası nedeniyle gösterdiği çabaları takdirle karşılar. Ancak bu raporda belirlenen eksiklikler yetkililerce Avrupa Konseyi insan hakları standartlarına tam ve müessir bir uyum içinde acilen giderilmelidir. Özellikle de mülklerini gayri kanuni bir şekilde kaybetmiş olan azınlık üyelerine, yerleşik uluslararası hukuk ilkelerine göre tazminat verilmelidir.

Doğu ve güneydoğu Anadolu'da ve bu bölgeden diğer bölgelere zorunlu göç

183. Komiser, doğu ve güneydoğu Anadolu'daki ve bu bölgelerden diğer bölgelere giden ve çoğunluğu Kürt kökenli, yerlerinden olmuş insanların (IDP) sürmekte olan insani sorunları ve insan hakları ile ilgili durumlarından derin bir kaygı duymaktadır. Komiser, yerlerinden olmuş insanların (IDP) geldikleri yerlere gönüllü olarak dönme hakkını kullanmalarını kolaylaştırmak da dahil olmak üzere, IDP mağdurlarının mağduriyetlerinin daha etkin bir şekilde ve süratle tazmin edilmesi için acilen ilave tedbirler alınmasını önerir. Bunun mümkün olmaması halinde başka bölgelere gönüllü yerleştirme veya bu insanların yerel olarak entegrasyonun sağlanması, 1998 BM Zorunlu İç Göçle ilgili Yol Gösterici İlkeler Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin (2006)6 no.lu Önerisine uygun olarak yetkililerce kolaylaştırılmalıdır.¹²⁹
184. Komiser, Türkiye'deki yerlerinden olmuş insanların (IDP) sorunlarına, işlerliği olan çözümler bulmak için, ilgili diğer Avrupa Konseyi ülkelerinde de olduğu gibi, konuya ilişkin karmaşık, sosyo-politik bağlamın gerektiği gibi değerlendirilmesinin elzem olduğu görüşündedir. O nedenle, yerlerinden edilmiş insanlarla ilgili olarak alınacak tedbirler, bu insanların geldiği, ekonomik ve sosyal bakımdan ciddi bir şekilde geri kalmış ve uzun zamandır devam eden silahlı çatışmanın daha da ağırlaştırdığı şartların bulunduğu bölgelerdeki yaşam ve eğitim koşullarının iyileştirilmesini de içeren kapsamlı bir ulusal stratejiye dayalı olmalıdır. Yerlerinden edilmiş insanlarla ilgili bu tür bütüncül bir ulusal strateji, geldikleri kırsal bölgelerde kalmayıp, Türkiye'nin çeşitli yerlerindeki kentsel bölgelere göç etmek zorunda kalan insanların içinde bulunduğu zor durumu da dikkatle göz önüne almalıdır. Bu bakımdan, İçişleri Bakanlığı bünyesinde özel, yeterli kaynaklarla donatılmış bir birimin oluşturulması kuvvetle tavsiye olunur.

¹²⁹ Ayrıca bak: 15/09/2008 tarihli, Komiserin bakış açısı, 'Çatışmalarda yerinden olmuş insanların geriye dönme hakkı vardır',.

185. Yukarıda sözü edilen, yerlerinden olmuş insanlarla ilgili BM Yol gösterici ilkelerini, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin Rec (2006)6 no.lu Önerisini ve ilgili Parlamenter Asamblesinin 1877 (2009) No.lu Önerisini hatırlatan Komiser, devletin konuyla ilgili olarak göstermesi gereken yoğun gayretler ve kararlılık bağlamında, yetkili makamların gerekli tedbirlerin planlanması ve yönetilmesi sürecine, yerlerinden olmuş insanların bizzat kendilerinin de tam katılımını sağlamayı hatırdan çıkarmamaları gerektiğini vurgulamak ister.
186. Komiser, Türk makamlarını, köy korucusu sitemini yürürlükten kaldırma olasılığını incelemeye ve özellikle de yerlerinden olmuş insanların geldikleri veya yakınındaki bölgelerde, şimdiye kadar önemli sayıda insanın trajik bir biçimde ölümüne ve ciddi bir şekilde yaralanmasına neden olmuş mayınlı bölgelerin temizlenme işlemini derhal tamamlamaya acilen davet eder. Komiser, devletin insan yaşamını koruma yükümlülüğünün, sadece, Türkiye'nin imzaladığı Ottawa Sözleşmesinden değil, ama aynı zamanda, *herkesin* yaşam hakkının korunmasını içeren Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 2. maddesinin temel hükmünden de kaynaklandığını ve bu temel hükmün, bütün devlet taraflarının, kaçınılması mümkün bütün yaşam kayıplarının önlenmesine ilişkin tedbirleri de içeren, pozitif yükümlülüklerine tekabül ettiğini vurgulamak ister.¹³⁰
187. Komiser bunlara ilaveten, Türk makamlarını, tüm mayın mağdurlarının bakımı ve rehabilitasyonu için süratle ve cömertçe yardım sağlamaya ve ulusal eylem koordinasyonunu iyileştirmeye acilen davet eder. Komiser, bu bağlamda, Türkiye'yi, Sözleşmenin hükümlerinden birini, bir devlet tarafının ihlali nedeniyle mağdur duruma düşüklerini iddia eden bireylerden veya gruplardan, veya onların adına başvuru yapacaklardan, Engelli Hakları Komitesini başvuru almaya yetkili kılan, Engellilerin Haklarına ilişkin BM Sözleşmesinin ihtiyari protokolünü imzalayıp süratle mecliste kabul etmeye davet eder.

Romanların insan haklarına ilişkin bazı konular

188. Komiser, Türkiye de dahil olmak üzere Avrupa Konseyi üye ülkelerindeki Romanların insan haklarının, özellikle de, yeterli konut ve eğitim gibi, sosyal haklarının, ulusal, bölgesel ve yerel yönetimlerce etkin bir biçimde acilen korunması gerekmektedir.
189. Komiser, Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesinin Avrupa'daki Romanların yasal durumuna ilişkin 1557(2002) No.lu Önerisini hatırlar. Bu Öneriye göre, Romanlar özel bir azınlık grubu oluşturmaktadırlar. Yani, etnik bir topluluk olmanın yanı sıra, bu etnik grubun üyelerinin çoğu, aynı zamanda toplumun sosyal bakımdan dezavantajlı gruplarına dahildirler. O nedenle, (gözden geçirilmiş) Avrupa Sosyal Şartı standartları ile birlikte, Ulusal Azınlıkların Korunmasına ilişkin Çerçeve Sözleşme ile Bölgesel veya Azınlık Grupları Avrupa Şartında yer alan standartlar, Romanlara etkin bir şekilde uygulanmalıdır.
190. Komiser, Türk makamlarının, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin CM/Rec(2008)5 No.lu, Romanlar ve/veya Avrupadaki Diğer Göçebeler için Politikalar Önerisine uygun olarak, Romanlara karşı yasal ve/veya sosyal ayrımcılığı önlemeye yönelik politikaların uygulanması maksadıyla, kısa ve uzun vadeli eylem planlarını, hedefleri ve göstergeleri içeren insicamlı, kapsamlı ve yeterli kaynaklara sahip bir ulusal ve bölgesel stratejiyi süratle benimseyip uygulamasını önerir. Bu bağlamda, yukarıda değinilen yasa ve yönetmeliklerde olduğu gibi, yasa veya yönetmeliklerdeki ayrımcılık içeren, Roman karşıtı hükümler derhal kaldırılmalıdır. Yetkililer, özellikle de, yukarıdaki eylem planlarının uygulanmasını ve yarattığı etkileri, yine yukarıda sözü edilen Öneri doğrultusunda, etkin bir şekilde izleyerek, bunlarla ilgili düzenli aralıklı değerlendirme raporları yayınlamaya acilen davet edilirler.

¹³⁰ Bak: örneğin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin, *Osman İngiltere'ye Karşı davası*, 28/10/1998 tarihli karar, *Öneryıldız Türkiye'ye karşı davası*, 30/11/2004 tarihli Büyük Daire kararı.

191. Komiser, yetkililerin, muhtemelen bu konuda yetkin sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği içinde, ihtiyacı olan Romanlara etkin hukuksal desteği verebilecek bir hukuksal destek sistemi kurulmasına öncelik vermelerini önerir.
192. Romanların, özellikle de kentsel yenileme projeleri bağlamında evlerinden çıkartılmaları ve başka yerlere yerleştirilmesi konusuna gelince, Komiser, yetkililerin bu girişimlerden etkilenen bireylerin görüşünün de alınması gereken alternatif ve yeterli kalacak yer sağlamaksızın bu eylemlerin asla gerçekleştirilmemesi gerektiğini vurgular. Söz konusu tahliye işlemlerinin yeterli gerekçeleri olması halinde, bu eylemler, ilgili bireylerin emniyetine ve insanlık onuruna tam olarak saygı gösterecek şekilde gerçekleştirilmelidir. Tahliye emirlerinden etkilenenlerin aynı zamanda etkin yasal yollara başvurma imkanları da mevcut olmalıdır.
193. Avrupa Sosyal Komitesinin ilgili içtihatlarına,¹³¹ Avrupa Sosyal Birlik Komitesinin zayıf grupların konuta erişimine ilişkin 2007 ilkelerine,¹³² Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesinin 1997 yılında zorunlu tahliyelerle ilgili olarak yayınladığı spesifik ilkelere¹³³ ve Birleşmiş Milletler Yeterli Konut Özel Raportörü'nün 2007 yılında açıkladığı ilkelere yetkililerin dikkatleri çekilir.¹³⁴
194. Komiser, ulusal ve yerel makamlara özellikle de BM Çocuk Hakları Sözleşmesinde yer alan, Roman çocuklarının etkin bir biçimde korunmalarına özel dikkat sarfetmeye davet eder. Özellikle de ev tahliyeleri veya anlaşmalı nakillerde, yetkililer bu gibi durumlarda kaçınılmaz bir biçimde sekteye uğraması nedeniyle Roman çocuklarının okula devamını sağlayacak tedbirleri almalıdırlar.
195. Diğer hususların yanı sıra, İstanbul, Sulukule gibi, uzun zürel Roman yerleşimlerini etkileyen kentsel yenileme projeleriyle ilgili olarak, Komiser, tüm yetkili makamları Roman tarihi yerlerinin daha fazla imhasını önlemek ve Roman halkının yaşam tarzı ve sosyal birliği de dahil olmak üzere kültür mirasının etkin bir biçimde korunması ve bu mirasa saygı gösterilmesini sağlamak üzere süratle tedbirler almaya acilen davet eder.
196. Bu amaçla, ağırlığın arazi geliştirme amaçlı imar yerine, tarihi bölgelerin korunmasına verilebilmesi için, 5366 No.lu yasanın ve yasanın yerel yönetimlerce uygulanmasının acilen gözden geçirilmesi gerekli görülmektedir. Türkiye UNESCO Dünya Mirası Komitesinin 2008 yılı önerilerini yürürlüğe sokmalıdır. Türkiye aynı zamanda Avrupa Konseyinin Toplum için Kültür Mirasının Değerine İlişkin 2005 Çerçeve Sözleşmesini süratle kabul etme ve tam olarak uymaya davet edilir.
197. Komiser, önerilerini, azınlıklarla ilgili sorunları yakından izlemeye devam edeceğini ve Avrupa Konseyinin bağımsız ve tarafsız bir kurumu olarak üstlendiği görev ve sorumluluklar çerçevesinde azınlıkların ve insan haklarının korunmasına ilişkin Avrupa Konseyi standartlarının etkin bir biçimde yaygınlaştırılıp uygulanması için gerekli tüm tedbirleri alma niyetinde olduğunu vurgulayarak sona erdirmek ister. Komiser, bu raporda özetlenen noksanlıkların giderilmesindeki çabalarında Türk makamlarına yardımcı olmaya ve Türk makamlarıyla samimi ve yapıcı bir diyalogu sürdürmeye hazırdır.

¹³¹ Bak: www.coe.int/t/dghl/monitoring/socialcharter/Digest/DigestIndex_en.asp adresinde bulunabilen Avrupa Sosyal Haklar Komitesi İchtihatlar Dergisi.

¹³² <http://www.coe.int/t/cm> adresinde bulunabilen 06/03/2007 tarih, Doc. CM(2007)35 no.lu belge .

¹³³ Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (UN CESCR), *Yeterli konut hakkı: zorunlu tahliyeler*, 20/05/1997 tarih, 7 No.lu Genel Mütalaa 7.

¹³⁴ Birleşmiş Milletler Yeterli Konut Özel Raportörü'nün 05/02/2007 tarihli, *İmar temelli tahliye ve yerleştirmelerle ilgili İlke ve Kılavuzluk Bilgileri*.

Lahika

**COMMENTS OF THE REPUBLIC OF TURKEY
ON THE REPORT REGARDING “HUMAN RIGHTS OF MINORITIES”
BY MR. T. HAMMARBERG, COMMISSIONER FOR HUMAN RIGHTS
OF THE COUNCIL OF EUROPE
FOLLOWING HIS VISIT TO TURKEY
(28 JUNE- 3 JULY 2009)**

General Comments and Observations:

1) Under the Turkish constitutional system, the word “**minorities**” encompasses only groups of persons defined and recognized as such on the basis of multilateral or bilateral instruments to which Turkey is party to.

In this context, “**minority rights**” in Turkey are regulated in accordance with the **Lausanne Peace Treaty** of 1923 which constitutes the legal basis of modern Turkish Republic. According to this Treaty, Turkish citizens belonging to non-Muslim minorities fall within the scope of the term “minority”. Turkish legislation, which is based on the Lausanne Peace Treaty, contains the term “**non-Muslim minority**” only. Hence, the term “minority” cannot be used for Muslim Turkish citizens.

Turkey has opted to recognise the non-Muslim minorities in line with its obligations under the Lausanne Peace Treaty. However, the state philosophy is based on the equality of citizens without discrimination.

At international level, there exists no universally recognized and legally binding definition of the term “minority”. The Framework Convention for the Protection of National Minorities does not include any definition of minority and thus leaves states a power of discretion to determine the groups which it shall consider as national minorities.

Turkey recognizes that every individual is free to assert that s/he belongs to a distinct ethnic, religious, linguistic, national or cultural grouping. However, individual’s claim belonging to a certain group neither determines the existence of a minority group nor impose on States an obligation to officially recognize a group as a “minority”. It remains the prerogative of the state to confer minority status to persons.

Turkish citizens belonging to non-Muslim minorities enjoy and exercise the same rights and freedoms as the rest of the population. Turkey applies the principle of equality among its citizens to provide the necessary protection for all, including equal treatment, the right to security of person, the right to freedom of opinion and expression, and the right to freedom of thought, conscience and religion. Additionally, they benefit from the exclusive assurances accorded to them deriving from their minority status under the Lausanne Peace Treaty.

2) The Turkish Government does not officially collect, maintain or use neither quantitative nor qualitative data on ethnicity. Like some other countries it is considered as a sensitive issue, especially for those nations living in diverse multicultural societies for a long period of time. Diversity has deep roots in Turkey. Thus, our focus in legislative and policy framework has always been on commonalities and common aspirations rather than measuring differences and

making policies thereon. Some historical events are also a reminder of dangers and threats involved in such practices.

There may be groups that define their identity solely on the basis of their ethnic origins. It may also be the case that some individuals who do not prefer to define their identity as such. So, when collecting official data on ethnicity for good governance and due diligence purposes, there is always a risk of interfering with the right to privacy. It can be even added the element of causing distrust, fear and suspicion on the part of some individuals towards such a practice.

3) The obligation of pupils in public and private primary schools, including the Lausanne minority schools, **to read daily an oath** is questioned in paragraph 29. The phrase in the oath is not accurately translated in to English to reflect its full meaning. The phrase “ne mutlu Türküm diyene” literally reads as: “how happy is a person who calls himself/herself Turk(ish)”. As such, it is not a dictum to glorify one ethnic group. This oath is intended to contribute to forming and improving the sense of citizenship of the Republic of Turkey. The term “Turk(ish)” here connotes the bond of citizenship without any reference to ethnic, linguistic or religious origin. It is the reflection of the national identity inclusive of all citizens irrespective of their origins. This understanding is clearly defined in Article 66 of the Constitution which stipulates that “everyone bound to the Turkish State through the bond of citizenship is a Turkish”. Like the Constitution, this oath does not have or imply any racial or ethnic connotation for being “Turk(ish)”.

On the other hand, regarding the legal action against the school teachers who took part in an initiative in 2007 to have this practice repealed, the Magistrate Criminal Court of Şanlıurfa ruled a verdict of acquittal on 15 January 2009. It is understood that the case has been brought to the appeal.

4) Turkey does not deny **cultural and religious rights** of its citizens. Turkey has shown with its recent reform program that it has the political will to safeguard cultural rights. 24 hours uninterrupted nation-wide television broadcasting in Kurdish-Kirmanchi and Zaza, constitutes an example.

Furthermore, the Government is currently working on an initiative including reforms for further consolidation of democracy and expansion of cultural rights. With a view to achieving public and parliamentary consensus on the content and extent of this initiative the Government has launched a comprehensive and inclusive consultation process with the all relevant stakeholders. This process is underway.

In Turkey there exist numerous languages and dialects, which are traditionally used in private sphere. There are Turkish citizens of *inter alia*, Greek, Armenian, Jewish, Assyrian, Celdanean, Bosnian, Circassian, Roma, Abkhazian, Albanian, Bulgarian, Arabic, Georgian, Azeri and Kurdish origin. The number of languages traditionally used in Turkey may reach hundreds if not thousands. Given this diversity it is beyond the means and capacity of a state to offer teaching of all languages traditionally used in this country in public education system.

Furthermore, Turkey needs to observe non-discrimination principle in teaching all traditional languages other than Turkish. Any act in favor of one or two languages traditionally used in Turkey can be interpreted as discrimination against other languages and their respective speakers. A delicate balance needs to be stroke on this matter.

5) **Reform Monitoring Group** (RMG), which was formed in 2003, is an ad hoc working group composed of Minister for EU Affairs and Chief Negotiator, Minister of Justice, Minister of

Interior and Minister of Foreign Affairs. Secretariat General for EU Affairs (EUSG) is in charge of the secretariat work.

RMG closely monitors the legal harmonization and implementation processes of the reforms, discusses the needs and formulates future steps with regard to Copenhagen political criteria. RMG is also in charge of the work on Chapters 23 and 24, namely “Fundamental Rights and Judiciary” and “Justice, Freedom, Security” in Turkey’s EU accession negotiations.

Reform Monitoring Group also ensures contacts with the minority leaders and high-level bureaucrats. Hence, visits/consultations by Reform Monitoring Group should be seen as examples of periodic, open and substantive **consultations between the authorities and the minorities** in Turkey.

6) Turkey strongly **denounces all hate crimes** regardless of on which ground that they are committed. Despite the legal framework and the inherited tradition of tolerance, Turkey, like other multi-faith societies, is not totally immune to isolated incidents against some members of the Turkish society. In this vein the murder of Hrant Dink, who was a prominent Armenian journalist, has prompted a great reaction in all segments of the society in Turkey. The perpetrators of this heinous crime were captured within 36 hours after the incident. Judicial investigations were immediately launched in connection with the murder and the legal process is ongoing. Although the racist motive is not considered as an aggravating factor, it was regarded as an act of intentional killing with premeditation, which is punishable by aggravated life imprisonment under Article 82 of the Turkish Penal Code.

Such incidents receive prompt and diligent response from relevant authorities and all possible measures are taken to bring those responsible to justice. In this vein, the Ministry of the Interior, in its Circular issued in June 2007, instructed all relevant authorities to pay utmost attention in order to prevent the reoccurrence of similar incidents.

7) As an important part of the ongoing process of reforms conducted in recent years, there has been progress also in improving the legislation concerning citizens belonging to non-Muslim minorities in Turkey. Within this framework, since 2004 a new governmental body, “**the Minority Issues Assessment Board**”, is in operation with a view to addressing and finding solution to difficulties which citizens belonging to non-Muslim minorities may encounter in their daily lives. In this process, regular contacts are held with the non-Muslim minorities.

8) The Turkish Parliament passed the **Ombudsman Law**, No: 5548 on 28 September 2006. The former President of the Republic of Turkey and some members of the Parliament had lodged a file at the Constitutional Court for the annulment of some articles of the Law. On 25 December 2008 the Court unanimously decided to abrogate the Law on grounds that it was not in conformity with the Constitution. The Court has issued the reasoning of its judgment in April 2009. The Government is determined to establish the Ombudsman institution. On the other hand, a preparatory work on the legal framework for a **National Human Rights Institution** is carried out in parallel with the developments related to the Ombudsman Law.

9) There exist a reference in the report to the **judgments by the European Court of Human Rights** that have been issued since 1998 against Turkey with respect to **freedom of expression**. It should be noted that, those applications date back before the reform process that has been initiated in Turkey since 2001. It is worth mentioning that the **new Penal Code** was enacted with a view to aligning its legal framework with the European standards and principles, which also included a more liberal approach to the freedom of expression issues.

10) The **secular nature of the Turkish Constitution** does not allow either Muslim or non-Muslim religious communities to acquire legal personality. Similarly, religious communities do not enjoy legal personality also in some other European countries.

The Greek Orthodox Minority can use foundations for conducting all its transactions that require legal personality. Thus, making reference to Greek Orthodox Patriarchate in this regard is misleading.

At the Lausanne Peace Conference, Turkey allowed Patriarchate to continue to reside in Istanbul, on the condition that it provides service for only the religious and spiritual needs of the Greek Orthodox Minority in Istanbul and that the Patriarch himself is a Turkish citizen. Mr. Venizelos, in his capacity as the head of the Greek delegation also willfully accepted this decision, as stated in the minutes of the Lausanne Peace Conference.

In other words, the Patriarchate accepted to shed all the political and administrative privileges granted by the Ottoman authorities in order to continue to reside in Istanbul. In fact, this was a basic condition to be met, given the secular nature of the Turkish Republic.

This also largely explains why the title “ecumenical” is incompatible with the Agreement and why the Patriarch himself must be a Turkish citizen.

As is known, the title “ecumenical” is also a matter of controversy within the Orthodox Church itself. It is in fact the responsibility of the Orthodox Church to overcome this controversy.

In its ruling dated 25 June 2007, the Supreme Court of Appeal, made a reference to the status of the Patriarchate.

According to this ruling, there is no legal basis for the Greek Orthodox Patriarchate to claim religious superiority over other national Orthodox churches, through using the title “ecumenical”. Therefore, there is no legal ground to uphold any decision taken by the Patriarch, emanating from the title of “ecumenical.”

In other words, this title cannot be used as a pretext to hinder or intervene with the religious freedoms of others, which are under the protection of the Turkish constitution and other laws. After all, Turkey is a country with a secular constitutional order.

11) **The rule of reciprocity with regard to teachers** coming to teach in Greek minority schools is endorsed both by Turkey and Greece, on the basis of the exchange of letters in 1952, following the spirit of 1951 “Agreement Between the Republic of Turkey and the Hellenic Republic on Cultural Cooperation.” However, Greece reduced the previously agreed number of 35 teachers to 16, which is an insufficient figure for the 150.000 strong Turkish Minority in Western Thrace.

As for the schoolbooks, “Turkish-Greek Joint Experts Committee on Rewriting of Textbooks” is one of the mechanisms established in the course of the Dialogue and Cooperation Process between Turkey and Greece.

Turkey undertakes every possible action in order to accelerate the approval of hiring of teachers for Minority schools and the publishing of schoolbooks.

12) The **Theological School in Heybeliada** is not operational since 1971 as a result of a court case interpreting the relevant provisions of the Constitution. This court case had nothing to do with the Theological School in Heybeliada, but it was indirectly affected.

Heybeliada Theological School operated between 1951 and 1971 as both an institution of secondary and higher education. In 1971, as a result of the abovementioned court case, the higher education activities of the school ended. However, its high-school still remains open. It stands idle due to lack of students.

According to the Turkish Constitution and relevant legislation, religious instruction at higher, intermediary and elementary levels is possible only under the supervision of the State. This Constitutional restriction applies to all religious communities in Turkey. Turkish authorities have proposed various formulae to restart educational activities of the Heybeliada Theological School. The Patriarchate has not welcomed the proposal on the opening of the School under the aegis of one of the Turkish universities.

At the moment, Turkish Ministry of Education and Higher Education Council are working on a viable solution for Heybeliada Theological School to commence educational activities.

There is no interference by the Turkish authorities in the composition of cadres within the Greek Orthodox Patriarchate.

13) The improvements in the legal framework regarding the rights of the minorities since 2002 and the content of the **new Law on Foundations** (No: 5737) needs to be highlighted to portray a better picture of the situation, which is not reflected in the report. As a matter of fact, the new Law on Foundations, renders many of the criticisms as obsolete.

Since 2002, Turkey has been updating its legal framework and expanding minority rights, where possible. In accordance with the amendments introduced in the relevant legislation in 2002, the Greek Orthodox community foundations have lodged applications which resulted in the registration of 190 real estates in their names.

Certain practical limitations on non-Muslim community foundations were abolished with an amendment in 2003. This provided them with the right to acquire new immovable property.

A regulation which was adopted in September 2004 enables the non-Muslim community foundations to hold their elections freely and enlarge the election area of their constituency, if need be. In this vein, free elections were made for three Greek Orthodox foundations, upon their application.

The new “Law on Foundations” aims at providing further flexibility to the non-Muslim community foundations in their operations. The new Law, inter alia, provides the non-Muslim Community foundations with;

- the opportunity to enjoy full control over their property;
- the right to be represented in the Foundation Assembly (the main body established within the Directorate General of Foundations);
- to update the founding purposes of foundations;
- to involve in international cooperation and activities on the condition that this is mentioned in their founding acts;

- to give and receive donations;
- to establish business to facilitate the realization of the goals of the foundation;
- to register the properties, which were previously registered on non-fictitious and pseudo names, on the name of their respective foundations;
- to register the properties donated to the foundations/purchased by the foundations after 1936, but returned to their donators, or the Treasury, Ministry of Finance and General Directorate of Foundations upon the decision of the Higher Court of Appeal in 1974, on the names of the relevant foundations.

14) On the other hand, some paragraphs (Para.92, 93, 94) in the report draw **unnecessary examples from past practices** that are annulled under the new Law on Foundations, in which religious minority communities can register the properties on the names of the relevant foundations. This includes the properties donated to/ purchased by the foundations after 1936, but returned to their donators, or the Treasury / Ministry of Finance / General Directorate of Foundations, upon the decision of the Higher Court of Appeal in 1974.

So far, foundations are declared defunct (*mazbut*) when their electoral constituencies cease to exist or their founding purposes cannot be served any longer. In this respect, there have been almost 40.000 defunct foundations in Turkey. This being the case, only 59 of them belong to non-Muslim minorities and 24 out of 59 belong to the Greek Orthodox Minority.

However, the regulation of 2004 which enlarged the election area of a foundation's constituency and the newly adopted legislation which enables foundations to modify their purposes according to the contemporary needs, practically put an end to the practice of declaring foundations defunct.

15) Several **property related applications** before the European Court of Human Rights are mentioned in the above mentioned section of the report (para.91-93). Relevant up-to-date information regarding those cases is below:

Concerning the catholic priests' institute in Istanbul, on March 2009 negotiations between the relevant parties in order for the application of the right to usufruct were resumed within the framework of the friendly settlement dated December 2000. The process towards the finalization of the negotiation document is currently under way. In fact, the catholic priests' institute enjoys the right of property for the immovables in question.

With regard to the Armenian church and school and cemetery, the Court ruled either the registration of the immovable property in their name or payment of compensation. Turkish Government executed the ruling by way of registering the immovable in the name of the aforementioned foundations.

Concerning the Greek Orthodox Church Foundation, the Foundation had placed 24 applications before the Court. 9 of these applications were manifestly ill-founded by the Court. 11 of these applications are under review by the Court. In 4 of these applications, the Court ruled either the registration of the immovable property in their name or payment of compensation. The Government executed the judgment by way of paying the due compensation for these 4 cases.

In the case of Greek High School Foundation, the Government executed the judgment by way of paying the due compensation ruled by the Court.

16) The **Greek Orthodox Minority** population living in **Gökçeada and Bozcaada** is 200 and 20 respectively. The closure of the Greek community schools on the islands is merely because of the lack of students, due to the fact that the Greek Orthodox inhabitants of Gökçeada and Bozcaada are elderly people. In fact, there is no minority population in the age of school living in the Islands, and thus there is no application to open a school for the minority children. The members of the Greek minority in Turkey were never denied the right to be educated in their own language.

The gradual decrease of the Greek Orthodox population in the islands over the years stemmed mainly from economic reasons. Difficulties of the daily life in the islands also coupled this trend. Consequently, during 1960's and 1970's, a large number of Turkish citizens of Greek Orthodox faith emigrated to Greece and some other countries. This immigration of workers were not only limited to those two islands. In fact huge Turkish communities in Europe are created as a result of those economic oriented immigration flows.

The inhabitants of the islands are in full use of their rights, including that of the property rights as Turkish citizens. Relevant authorities have taken several administrative and legal measures to meet the demands regarding land ownership of the minority members in the islands.

The process of establishing land registry in Bozcaada was completed in 1994. The land registry work in Gökçeada has been largely completed.

According to the Law on the Land Registry, the registration process is carried out within the framework of the Civil Code. The documents like title deeds which prove ownership is enough for the registration. If there is no such document, the claimant has to prove ownership or usage of the property over the years. The claimant has the right to object to the decision of the authorities and bring his/her case to the registry commission. If the decision of the Commission is not found satisfactory, the claimant can also file a court case.

It is also possible for those who do not have the title deeds but have claims on properties to file court cases.

The relevant courts ruled more than 37 cases in favor of the Greek Orthodox citizens in Bozcaada and 230 cases in favor of those in Gökçeada. Accordingly, 90% of the cases resulted in favor of the minority members.

On the other hand, Prime Minister of Turkey personally gave instructions for the improvement of the religious sites on the islands.

17) The phenomenon of **internal displacement in Turkey** has been a **result of terrorism**. In order to arrive at an accurate diagnosis of the situation, it is essential to note that virtually no IDP cases existed in Turkey before the PKK launched its terrorist campaign in the mid-1980's. The phenomenon that has brought about IDP's in Turkey should be correctly termed, without resorting to the employment of such terms as "armed conflict"/"internal conflict" etc. between state and non-state forces. It is evident that internal displacement in Turkey exhibits fundamentally different and more complex traits when compared to IDP situations in other countries or regions of the world. Moreover, it is sometimes difficult to distinguish internal displacement due to security conditions from migration due solely to socio-economic reasons. This renders an accurate estimation of the number of Turkey's internally displaced persons somewhat difficult.

18) The Turkish Government attaches great importance to the successful return of the displaced citizens on a voluntary basis. In this regard, the “**Return to Village and Rehabilitation Project**” (**RVRP**) was launched in 1994.

The RVRP was launched for the families who had to leave their villages in Eastern and South-Eastern regions mainly for security and various other reasons. The project aims at settling the families wishing to return on a voluntary basis to their former places of residence or to other places suitable for settlement. In order to ensure a smooth and effective return, the project takes a holistic approach and aims to establish the necessary social and economic infrastructure and provide sustainable living standards. As for the families who do not wish to return, the project seeks to improve their economic and social conditions at their current places of residence and ease their adjustment to urban life.

The RVRP has been implemented in 14 Eastern and Southeastern provinces, namely Adıyaman, Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli, Van.

As of July 2009, the governorates in these 14 provinces reported that 151.469 citizens from 25.001 households had returned to their villages. Between 1999 and 2008, 79.122.000 TL has been spent for this project from the government budget. Starting from 2009, there has been a switch to project based allocation style and 11.764.000 TL from the general budget has been sent to provinces within the scope of RVRP as project based contribution. The total budget allocated for the RVRP from the general budget in 2009 is 16.578.000 TL.

The allocation within the RVRP are used for:

- Infrastructure investments such as road, water, electricity and sewer system.
- Repairing and rebuilding schools and village clinics.
- Donating construction materials to citizens returning to their villages to assist them to rebuild their homes.
- Implementation of social projects.
- Organization of work and labour related workshops.

19) RVRP is implemented in tandem with another project that emanates from the **2004 Law on the Compensation of Losses Resulting from Terrorist Acts and the Measures Taken against Terrorism (Law no. 5233)**. In a June 2004 judgment (*Doğan v. Turkey*), the European Court on Human Rights (ECtHR) had decided that villagers should be able to return to their villages evacuated for security reasons during the anti-terror effort of early 1990s. The 2004 Law on Compensation is a direct result of the Turkish Government’s effort to find a general and efficient remedy to the problem indicated in the ECtHR judgment. Once the Law was enacted and the Damage Assessment Commissions were in place, the effective domestic mechanism started working in line with the guidelines provided by the ECtHR.

Upon observing this development, the ECtHR evaluated the domestic mechanism as an efficient remedy and in its **İçyer judgement** of January 2006, the ECtHR formally issued this evaluation and asked the applicant to apply to the domestic mechanism created by the Turkish Government. As such, the Court clearly confirmed the efficiency of the Turkish domestic remedy introduced within the context of the implementation of the 2004 Law on the Compensation of Losses Resulting from Terrorist Acts and the Measures Taken against Terrorism.

It should be noted that the *İçyer* inadmissibility decision is the first of many such that helped clear a waiting list of at least 1,500 similar applications pending before the Court.

The **domestic remedy** introduced by the **Turkish authorities** in cooperation with the Court on return-to-village applications is a clear demonstration of **how the Court and States can operate in synergy** to prevent human rights violations and lighten the workload of the Court.

The Committee of Ministers of the Council of Europe during its meeting on 17-18 September 2008, adopted a final resolution stating that Turkey has taken all necessary measures in relation to the implementation of the *Doğan* case and decided to close the examination of this issue. It is important to note that the *Doğan* is a milestone judgment that led to the *İçyer* decision.

Currently a total of 105 **Damage Assessment Commissions** are working to process the claims for compensation. From 2004, up until the end of August 2009, 361 238 applications have been made to the commissions, 190 306 of which have been finalized. 120 557 of these applications have been awarded compensation while 69 750 of them have been rejected. The deadline for finalizing the applications about the damages incurred in the past has been extended for one more year by the decision of the Council of Ministers dated 3rd September 2009.

20) On the other hand, the major shortcomings, referred to in paragraph 113 of the report, regarding remedies for lost and destroyed property of IDPs in Turkey, are taken from IDMC's Report on "Protracted Displacement in Europe" dated May 2009. It is worth noting that the IDMC report in question refers to these shortcomings as **criticisms raised by some unnamed national and international NGO's**.

Furthermore, the most recent data from the Ministry of Interior indicates that the number of Damage Assessment Commissions has increased from 76 to 105 and that the number of applications submitted to those commissions since 2004 has risen to 361 238 as of August 2009. The total amount of compensation awarded so far is 1.717.659.323 TL, of which 1.068.137.805 TL have already been paid, while work towards the payment of the remaining 649.521.518 TL is continuing.

21) "**The IDP Support Programme**", which was implemented in cooperation with the UNDP, aimed at providing lasting solutions for the problems faced by citizens who have migrated. In this vein, the "Van Provincial Action Plan" was prepared and implemented as a pilot project, starting in September 2006. Hacettepe University completed and published a comprehensive scientific survey about migration caused by terror and security reasons, entitled "Migration and Internally Displaced Population Study in Turkey- MIDPST" in December 2006.

As a follow-up to the previous project implemented in cooperation with the UNDP, "A Complementary Project for the Extension and Sustainability of the Pilot Project in Van" commenced in November 2008. The current project, based on the "Van Provincial Action Plan", will also cover the other 13 provinces within the RVRP. During the course of the project, the inputs from the respective Provincial Action Plans will be merged and a comprehensive "**National Action Plan**" for IDP's will be drafted by December 2009. The estimated time period for the completion of the project is one year and once completed, the outcome of the project will provide extensive insight and thus facilitate a more comprehensive approach for solving the problems of citizens who have migrated.

22) As an indication of Turkey's commitment to international cooperation, Prof. Walter Kälin, **Special Representative of the UN Secretary-General** on the Human Rights of IDPs, visited

Turkey four times in a period of 19 months, in May 2005, February 2006, September 2006 and December 2006. These visits enabled Prof. Kälın to meet the representatives of the relevant public institutions, observe the issue in the field and exchange opinions with a wide range of Turkish NGOs, as well as Governors and Deputy Governors of Eastern and Southeastern regions.

During and after these visits, **Prof. Kälın** announced that he was pleased with the steps that are being taken and with the overall approach of the Turkish Government vis-à-vis the IDPs. He also **named Turkey as an example** for all the countries bearing IDPs.

23) **Anti-Personnel Land Mines** unfortunately continue to pose a major threat in the region. However, the report falls short of underlining the fact that these landmines have been laid by the terrorist organization PKK. As a matter of fact, even before becoming a party to the Ottawa Convention in 2004, Turkey has taken many steps and engaged in many initiatives with a view to subsequently bringing about a mine ban. In 1996, Turkey ceased the production of anti-personnel mines (APMs) and unilaterally declared a comprehensive moratorium on all APMs exports and transfers and in 2002 extended the moratorium indefinitely. Likewise, the use of APMs by the Turkish Armed forces was already banned with a directive in 1998.

On the other hand, almost every day, innocent civilians and personnel of the Turkish Armed Forces continue to fall victims to landmines laid by the terrorist organization.

The report does not also reflect the recent developments concerning the efforts to clear all laid anti-personnel land mines in the southeastern region of Turkey. According to the Ottawa Convention, Turkey is under commitment to clear all laid anti-personnel land mines on its territory by 2014. In fulfilling this commitment, priority is given to the Turkish-Syrian border where bulk of antipersonnel landmines are laid.

The law on the “**Tender and Mine Cleaning Activities along the land border between Turkey and Syria**” is adopted by the Turkish Grand National Assembly on June 2009. The President approved the law on 16 June 2009.

The law will provide the necessary legal basis for mine cleaning activities along the border between Turkey and Syria. It enumerates several options, which include the possibility of requesting the services of NATO Maintenance and Supply Agency” (NAMSA).

With regard to para. 125, the reference to “by non-state armed forces and by security forces” should be replaced with “by the terrorist organization” as it is the latter which widely uses anti-personnel mines.

Some figures in this report are not consistent with the annual APM report of Turkey, hence should be corrected. In this regard, the following requisite **corrections** should be made:

- In para. 126, the total of mines remaining emplaced on the Turkish territory as of end 2007 and as reported by Turkey in 2008 should be corrected as “981.778”.
- The last three sentences of para. 127 should be rephrased as follows: “Turkey has reported that from 1984 to 2004 landmines caused 1.616 casualties. Turkey also reported 24 more victims of mines and ‘improvised explosive devices’ in 2006 and 53 in 2007”.

As a point of principle, Turkey prefers to use the word “affected” instead of “contaminated” for the laid mine areas. Therefore, it is proposed that the word “affected” in the first line of para. 126 be replaced with “contaminated”.

“Physical rehabilitation facilities work very effectively in Turkey to help the mine victims. Turkish Armed Forces Rehabilitation Center reserves 30% of its quota for civilian patients and accepts applications for additional injured civilians in cases where regional hospitals suffer from insufficient capacity to address patients’ needs.

On the other hand, **Convention on the Rights of the Persons with Disabilities** (CRPD) was approved by the Council of Ministers of the Republic of Turkey on 27 May 2009 and published on the Official Gazette on 14 July 2009. The Document of Ratification signed by the President of the Republic of Turkey was delivered to the UN officials by the Minister of Foreign Affairs, H.E. Ahmet Davutoğlu during the Treaty Event organized on the margins of the 64th Session of the UN General Assembly on 28 September 2009.

Furthermore, Minister Davutoğlu also signed on 28 September 2009 the **Optional Protocol of the Convention** on the Rights of Persons with Disabilities on the occasion of the said event.

In light of these recent developments, the second half of para. 128 should be reviewed.

24) The constitutional system of Turkey is based on the equality of all individuals without discrimination before the law. Since 2001 the ongoing reform process has been carried out on the basis of the principle of equality and as all segments of the society, the situation of the **Turkish citizens of Roma origin** has also improved.

Lately, within the framework of the Reform Monitoring Group, has launched a comprehensive work in the field of “fight against discrimination” with the participation of all relevant institutions. A comprehensive legislative review will be carried out with a view to harmonize the national legislation with international commitments.

Some observations are stated that urban transformation projects, initiated after 2005 resulted in the destruction and dislocation of “Roma communities” throughout the country. In this regard Sulukule neighbourhood is specifically mentioned. Turkey disagrees with any comment on the ongoing urban renewal projects implying that they specifically target certain ethnic group. Sulukule is only a small part of Neslişah District where the urban renewal project has been launched in 2006. Sulukule corresponds to only 20 percent of the whole of the renewal project area, which is approximately 90 thousand square meters in total. All the right holders in the project area are treated in a fair, transparent and equal manner.

The whole district of Fatih is situated in an earthquake risk area of first grade. The region is particularly vulnerable since almost all the buildings are old, ruined and shabby. The purpose of the **urban renewal project** in Neslişah District of Fatih, is to clear the slum areas formed due to the prevalence of ruined, broken-down and squatter settlements with low urban standards with a view to establishing an urban area with modern standards, while preserving its historical formation. The project envisages a consensual settlement of possible conflicts which may arise with the right holders in the renewal area.

After the region was declared as “renewal area”, consultations with the concerned population in the region were organized regularly. During the process, the expectations, requests, suggestions and claims of the right holders were duly identified and the project was developed accordingly.

Consultations with local people continued during the development phase of the project, thereby, allowing necessary adjustments and revisions.

This project is designed to meet the expectations of the local people for better living standards and will contribute to their physical, socio-economic and cultural development. The project aims to preserve the historical street silhouette and is consistent with the local living traditions. The Romani community constitutes only a part of the population living as tenants in the renewal area. Most of the tenants come from different parts of the country to work in textile and service sectors with low income. However, the special situation of the Roma origin citizens has been given due attention at all stages of the project.

None of the registered, listed or qualified property has been demolished in the area. On the contrary, one of the purposes of the project is to preserve the registered and qualified historical and cultural properties. All the owners and tenants are entitled to housing within the framework of the project.

The project does not reflect the needs and expectations of only one specific group. It was developed particularly on the basis of the general expectations and preferences of the local people. The project houses are two-storey buildings with open internal courtyards paved with stones. This style of construction is based on the preference of the Turkish citizens of Roma origin.